

АДАМ СТАНКЕВІЧ

**ХРЫСЬЦІЯНСТВА
І БЕЛАРУСКІ НАРОД.
Справа сьнтэзы**

**Вільня
1940
Менск
1998
Львоў
2006**

Выд. Беларускае Каталіцкае Выдавецтва Бел.Друк. ім. Фр. Скарыны, Вільня, вул. Завальная, 1. Праца гэта выдана ў чэсьць 950-годзьдзя Хросту Беларусі (988-9-1938-9). У 25-я ўгодкі сьвятарства аўтара (28.XII.1914-28.XII.1939)

ГА “Беларуская нацыянальная грамада Львову”, 2006

нават сваю беларускую нацыянальнасць на польскую", не пацвярджаецца сучаснымі канкрэтна-гістарычнымі даследаваннямі, напрыклад, аналізам вынікаў усерасейскага перапісу насельніцтва 1897 года.

25. "... аканчальны падзел Польшчы" ў 1795 г. - тэрміналагічная памылка: маецца на увазе падзел федэратыўнай Рэчы Паспалітай.

26. Гл. заўвагу 25.

27. Маецца на ўвазе паўстаньне супраць Расійскай імперыі ў Польшчы, Беларусі і Літве 1863 года.

28. Эванэлія, каталіцкая форма беларускага слова Евангелье.

29. Гл. заўвагу 25.

30. "Даручыць усім плябанам у Архідыяцэзіі, каб пасья завяршэньня набажэнства яны гаварылі казаньні з амбона на народнай мове, якую яны разумеюць" (пераклад з польскай мовы).

31. Зялёныя сьвяткі - маецца на увазе Сёмуха (Духаў дзень, Тройца).

32. Маецца на ўвазе зборнік вершаў Францішка Багушэвіча "Дудка беларуская" (Кракаў, 1891) пад псеўданімам Мацея Бурачка.

33. БХД і БНА, Хрысьціянская Дэмакратычная Злучнасьць (ХДЗ) (1917-1940). беларуская народная партыя хрысьціянска-дэмакратычнага кірунку. Утворана ў Петраградзе (1917) і Мінску (1918-1920), з 1921 года базавалася ў Заходняй Беларусі, з сярэдзіны 1920-х гадоў называлася Беларуска-Хрысьціянская Дэмакратыя (БХД), са студзеня 1936 года - Беларускае Нацыянальнае Аб'яднаньне (БНА). Адным з ідэолагаў і лідэрам БХД быў А. Станкевіч. Выдавала газету "Крыніца" (з 1926 - "Беларуская крыніца").

34. Цытата з невялікага твору Ул. Салаўёва. Такую ж думку Ул. Салаўёў разьвіваў у манаграфіі "Национальный вопрос в России". (Соловьев В. С. Сочинения в двух томах. Т.1. М. 1989. С. 268-269).

35. "... мітрапаліт украінскі Галіччыны", Андрэй Шэптыцкі

36. "Da Zlucenia" ("Да злучэньня"), беларускі штотыднёвык грэка-католікаў у 1932-1937 гг. Рэдактар - сьвятар А. Неманцэвіч. А. Станкевіч яўна перабольшвае недахопы гэтага нацыянальна-адраджэнскага выданьня.

37. Казімір Сваяк (Канстанцін Стэповіч, 1890-1926), беларускі паэт, ксёндз, адзін з дзеячаў беларускага каталіцкага адраджэньня.

38. Аўгусцін Аўрэлій (354-430), рымскі хрысьціянскі тэоляг, відны прадстаўнік заходняй патрыстыкі (вучэньне айцоў царквы), аўтар кнігі "Пра Горад Божы" і аўтабіяграфічнай "Споведзі". Кананізаваны каталіцкай царквой.

Прадмова

У 1938-9 гг. прыпаў юбілей 950-годзьдзя хрышчэньня "Русі", гэта знача: Украіны, Беларусі і Расеі. У чэсьць гэтага вялікага юбілею шмат пісалі ўкраінцы і расейцы. Не асталіся ад іх і мы, беларусы. Доказам гэтага, не лічачы большых і меншых артыкулаў у беларускай перыёдычнай прэсе, служыць так жа і гэтая скромная праца.

Мае яна сваю гісторыю. Прадусім вырасла яна з праектаванага большага артыкулу ў літаратурна-навуковы журнал "Калосьсе" (I). У самым, аднак, працэсе пісаньня аказалася, што рамы артыкула для гэтай працы вузкія і замест артыкулу паявілася кніжка. Калі праца гэта збольшага была скончана 15.XII.38 г., польская паліцыя даручыла мне загад віленскага ваяводы Бацянскага аб высяленьні мяне на пяць гадоў з граніц Віленскага ваяводства.

27.XII.38 г., захапіўшы з сабой між іншым рукапіс працы "Хрысьціянства і беларускі народ", апынуўся я ў Слоніме. Тут я, ня маючы адпаведнай бібліятэкі, ня меў магчымасьці належна рукапіс праверыць і напавіць.

Галоўнай мэтай гэтай працы было: маючы на ўвазе беларускую духоўную разрозненасць, крытычна карыстаючыся з расейскіх і польскіх адпаведных крыніц, у форме папулярна-навуковай паспрабаваць шукаць "беларускай праўды", беларускай рэлігійнай і нацыянальна-культурнай і прадставіць роль у гэтай справе хрысьціянства ў Беларусі.

Насколькі гэта мне ўдалося - няхай судзе грамадзянства.

Прыходзілася чуць закід, што я дзіўна многа прыпісваю Хрысьціянству ў Беларусі нейкай асаблівай сынтэзуючай сілы й сілы, творачай народнасьць, калі гэта хрысьціянства ў нас пераважна было й ёсьць далей хутчэй сілай дзелячай і дэнацыяналізуючай народ. Закід гэты праўдзівы, калі разважаць у нас хрысьціянства паддзельнае, палітычнае - расейскае й польскае, і сусім безпадстаўны, калі разважаць хрысьціянства ў самай яго сутнасьці, аб што мне ў гэтай працы прадусім і ішло.

17.IX.39 г. здарыліся вялікія падзеі: савецкая чырвоная армія заняла землі Заходняй Беларусі, якія ўвайшлі ў склад Савецкай Беларусі. Польшча адыйшла да Нямеччыны і як незалежная дзяржава існаваць перастала. 28.X.39 г. Вільню, як адвечную сталіцу Літвы, заняла літоўская армія. Я, як жыхар Вільні й літоўскі грамадзянін, із Слоніма пераехаў у Вільню.

Бадай уся праца "Хрысьціянства і беларускі народ" друкавалася ў часопісе "Хрысьціянская думка". У новых абставінах часопіс гэты выходзіць перастаў і два-тры канчатковыя аркушы прышлося дадрукаваць асобна. Кніжка гэта прызначалася для шырокіх беларускіх кругоў прадусім Заходняй Беларусі й затым надрукавана грамадзянкай. Сяньня яна ўжо была б пажадана лацінкай. Але сталася: тых падзеяў, якія адбыліся ў верасьні й кастрычніку 1939 году на беларускіх і літоўскіх землях, ніхто ня мог прадбачыць.

АД. СТ. Вільня. 14.XI.39.

I

Веліч і значэньне хрысьціянства

Сонца й жыцьце. Хрысьціянства і душа чалавека. Хрысьціянства й культура. Хрысьціянства панад часам і прасторам. Агульнае значэньне хрысьціянства. Скромная гэта праца - у чэсьць 950-годзьдзя Хросту Беларусі.

Сонца - яго сьвет і цяпло - зьяўляецца першай і найважнейшай умовай жыцьця на сьвеце. Без яго быў бы застоў і бязладзьдзе. Бяз сонца ня можам мы сабе і прадставіць жыцьця ў прыродзе. Дзеля ж гэтага яно шчодро дарыць сваімі дзіўнымі дарамі ўсю прыроду, ня вылучаючы і чалавека. Яно на ўсіх і на ўсё сьвеціць, усіх і ўсё грэе, яно ўсіх і ўсё сваім цяплом і сьвятлом пранікае, паклікае да жыцьця і ўсяму жывому стварае ўмовіны, у якіх яно можа жыць, разьвівацца і гэтак спаўняць сваю таёмную жыцьцёвую ў прыродзе мэту. Так дзіўна ёсьць шчодрым сонца, што яно і тады дарыць нас сваімі дарамі, калі мы гэтага не заўважаем і не спасьцерагаем і аб гэтым ня думаем. Яно разсеяна ў прыродзе, яно там існуе спосабам нават таёмным, укрытым. Бо ж і агонь, які чалавек у рознай форме і розным спосабам дабывае на свае жыцьцёвыя патрэбы, - гэта ўкрытае сонца. Толькі да таго не даступныя дары сонца, хто ад яго хаваецца.¹

Тое, што наглядаем у адносінах сонца да прыроды, мае дзіўнае падабенства, аналёгію ў адносінах хрысьціянства да душы чалавека, у адносінах да яго духовага жыцьця. Нікога яно ня вылучае, ад нікога ня крыецца, прад нікім не зачыняе сваіх дараў, усім сьвеціць, усіх і ўсё грэе. Ня было і няма на сьвеце такой тэорыі, такой навукі, такой духовай тэорэтычнай сыстэмы, якая была б так унівэрсальнай і так разам індывідуальнай, так проста і так складанай, так звычайнай і так бяздонна глыбокай, так блізкай і так далёкай, так чалавечай і так разам надчалавечай, так штодзеннай і так вечнай, як навукка ўбогага Назарэйчыка Ісуса Хрыста. Хрысьціянства толькі да таго не дастаец-

насьць і адметнасьць народа. Што датычыцца "чыстага" паняцьця нацыі, то яно хутэй мае духоўны, культурна-гістарычны, а не толькі этнічны сэнс. Таму для кожнай нацыі родная мова і культурны кантэкст, культурна-нацыянальная традыцыя маюць лёсавызначальнае значэньне. У сваіх шматлікіх творах рэлігійнага і навуковага жанру А. Станкевіч кіраваўся якраз гэтым зьместам паняцьця нацыі. У гэтым жа разьдзеле манаграфіі "Хрысьціянства і беларускі народ" ён у рэшце рэшт прызнае, што "злучком і правадніком супольнасьці нацыянальнай кожнага народу" зьяўляецца "язык" (мова).

17. Аналёгія беларуска-літоўскіх этнічных і палітычных дачыненняў з "варажскім" заваяваньнем Русі і цюрка-турэцкім заваяваньнем балканскіх славянаў недакладная. Беларусі ніколі не заваўвала Літва, бо летапісная Літва к сярэдзіне XIII ст., калі ўтваралася Вялікае Княства Літоўскае, была ў значнай ступені каланізавана протабеларускімі плямёнамі крывічоў і знаходзілася на тэрыторыі сучаснага беларускага Занямонья (Гл.: М. Ермаловіч "Па слядах аднаго міфа". Мн., 1991; яго ж: "Старажытная Беларусь. Полацкі і Навагародскі перьяды". Мн., 1990).

18. Польскі дасьледчык Ярашэвіч, як шмат хто зь іншых ранейшых і сучасных польскіх і літоўскіх гісторыкаў, тэндэнцыйна альбо па няведаньню карыстаецца архаічным этнонімам "рускі", які ў эпоху Вялікага Княства Літоўскага і федэратыўнай Рэчы Паспалітай быў імям беларусаў і ўкраінцаў, адрозніваў іх ад маскавітаў (сучасных расейцаў), пазьбягае гаварыць пра Беларусь і беларусаў, якія сфармаваліся як этнас (незалежна ад пазьнейшага ўзьнікненьня этноніма "беларус") у VI-X ст., а пазьней, у XIII-XIV, тая ж Беларусь стала ядром утварэньня Вялікага Княства Літоўскага.

19. "... павевы гуманізму" (выдавецкая й друкарская дзейнасьць Скарыны), недакладнасьць думкі, бо "павевы гуманізму" ў Беларусі не былі варожыя хрысьціянству, тым больш асьветніцкая дзейнасьць Ф. Скарыны.

20. Гісторык Ярашэвіч, на якога спасьлаецца і зь якім пагаджаецца А. Станкевіч, памыляўся, калі сьцьвярджаў, быццам бы "народныя масы", якія "ўжо былі пад паншчынай", знаходзіліся па-за правам, вызначаным Статутам Вялікага Княства Літоўскага. Далёка ня ўсе народныя масы ў XIII-XVI-XVIII стст. былі пад паншчынай, да таго ж Статуты 1529, 1566, 1588 гадоў рэгулявалі адносіны паміж феодаламі і залежнымі ад іх людзьмі. Пераболшваліся таксама ўплывы "законаў старадаўняй Украіны "Рускай Праўды".

21. Рыгор Цэмвяк, баўгарын, маецца на ўвазе балгарскі і беларускі пісьменьнік, царкоўны дзеяч Цамблак Рыгор (каля 1365-каля 1419).

22. Погляд на Люблінскую ўнію 1569 года, у выніку якой быццам бы Вялікае Княства Літоўскае, г.зн. Беларусь, Літва і Украіна сталі "складовай часткай Польшчы і Польскага народу" - тыповая памылка (а, мабыць, і палітычная тэндэнцыя) польскіх і расейскіх дасьледчыкаў, пад уплыў якіх падпаў і А. Станкевіч. Дарэчы, у іншых дасьледаваньнях Станкевіч адзначае аўтаномію ВКЛ у складзе Рэчы Паспалітай.

23. Погляд на гістарычную Рэч Паспалітую як унітарную польскую дзяржаву - тыповая для тагачасных і некаторых сёньняшніх гісторыкаў фактычная і тэрміналагічная блытаніна. Памылковая ідэнтыфікацыя яе з Рэчпаспалітай Польскай 1918-1939 гадоў.

24. Погляд, паводле якога ў III ст. вышэйшыя слаі беларускага грамадзянства "аканчальна пакінулі народ і перайшлі на старану Польшчы, зьмяняючы

ЗАЎВАГІ

1. Погляд на сонца як крыніцу зямнога жыцця шматгранна выявіўся ў беларускай этнічнай культуры.
2. Тут погляд на "летуценьні марксістаў аб справядлівым, без дамешкі крыўды сацыяльным ладзе" недакладны, бо тэарэтычны і практычны марксісцкі камунізм як ідэалогія класавай барацьбы і дыктатуры пралетарыяту атаесамляецца з утапічным камунізмам.
3. Тамаш (Фама) Аквінскі (1225-1274), сярэднявечны каталіцкі філосаф і тэоляг, манах Дамініканскага ордэна, прафэсар Парыжскага, Кёльнскага і інш. універсітэтаў.
4. Салаўёў Уладзімір Сяргеевіч (1853-1900), расейскі філосаф, паэт, публіцыст і багаслоў.
5. "Фаўст" паэма І. В. Гётэ.
6. Паводле сучасных ведаў, рымскі імператар Аўгуст Гай Актавіян (63 да н.э.-14 г. н.э.) імператарам быў з 27 г. да н.э.
7. Апошні імператар Заходняй Рымскай Імперыі Ромул Аўгустул быў скінуты з трону кіраўніком наёмнага германскага атраду ў арміі рымскага імператара Адаакра (433-493) у 476 г. У 493 г. Адаакр быў разбіты правадыром германскага племені остготаў Тэадорыхам, які на руінах Рымскай імперыі стварыў Каралеўства остготаў. Пасьля сьмерці Тэадорыха і забойства яго пераемніцы-дачкі Амаласунты (536 г.) арганізатар перавароту і віноўнік забойства каралевы Тэадат быў разбіты візантыйскім палкаводцам Велізарыем, які часова аднавіў Заходнюю Рымскую імперыю ў складзе Візантыйскай імперыі. Пасьля падаўлення паўстання Тацілы візантыйскім палкаводцам Нарсісам (552 г.) каралеўства остготаў перастала існаваць.
8. Сёньня ў гістарычнай навуцы пераважае думка, паводле якой малалікія варажскія дружыны былі наёмнымі ваеннымі атрадамі ўсходнеславянскіх княстваў, а не іх заваёўнікамі.
9. Крывіцкая канцэпцыя беларускай дзяржавы ў свой час прапанавана Вацлавам Ластоўскім, пазьней Янам Станкевічам.
10. 1101 годам аўтар пазначыў смерць князя Усяслава Брачыслававіча (Чарадзея).
11. Абэцэда, тут - азбука, алфавіт.
12. Грэцкую, лацінскую, старажытнаславянскую (царкоўнаславянскую) мовы называюць "памёрлымі" ўмоўна, у тым сэнсе, што яны не функцыянуюць у штодзённым сумоўі народаў, у выніку чаго не развіваюцца, застылі ў сваіх класічных формах альбо былых мясцовых жаргонах.
13. Полацкая Спаса-Ёфрасіньнеўская цэрква захавалася, адноўлены пры ёй жаночы праваслаўны манастыр.
14. Мошчы сьв.Еўфрасіньні Полацкай знаходзяцца цяпер у Полацкай Спаса-Ефрасіньнеўскай цэркве.
15. Томашівскай - маецца на ўвазе ўкраінскі гісторык Тамашэўскі.
16. Крытыка А. Станкевічам т. зв. "аб'екг'ўнага" погляду на сутнасць народа і нацыі недакладныя. Па-першае, аўтар атаясамлівае паняцці народ (этнас) і нацыя, што не адпавядае сёньняшняму ўзроўню навуковай этналегіі. Па-другое, так званыя "фактары" народа-нацыі (агульны этнагенез, раса, мова, тэрыторыя і інш.), паасобку не вызначаючы ўсю паўнату гэтага паняцця, тым не менш маюць для яго істотнае значэнне і ў сваёй сукупнасці вызначаюць самабыт-

ца і не пранікае, хто сьведама яго ня хоча і сьведама ад яго стараніцца. Але і гэтакія, нясьведама для сябе, як жа многа карыстаюцца дарамі хрысьціянства, аддыхаюць ім, яго вечна жывымі сокамі кормяцца! Нават самыя ярыя яго ворагі ня могуць выйсьці з арбіты яго ўплываў і як жа часта самі да таго ж імкнуцца, што прыносе хрысьціянства і з чым яны борацца. Ці ж лютуценьні марксістаў аб справядлівым, без дамешкі крыўды, сацыяльным на сьвеце ладзе ня ёсьць адгалоскам Хрыстовага валадарства?!²

Вялікае значэнне хрысьціянства ў духовым жыцці чалавецтва. Сьведча аб гэтым уся гісторыя людзкой культуры. Дайшлі да нас збыткі культуры клясычнай - скарбы старадаўнай навукі і мастацтва, бо гэта ўсё перахаваў Касьцёл і абараніў, каб ня зьнішчылі дзікія народы, што падчас вандроўкаў нахлынулі на Эўропу. Ды Касьцёл не агранічыўся абаронай і перахоўваньнем гэтых збыткаў - ён гэта ўсё развіваў і дапаўняў і на гэтым тварыў ужо сваю хрысьціянскую культуру. Чым быў Каталіцкі Касьцёл для культуры ў Зах. Эўропе, тым была Праваслаўная Цэрква ў бліжэйшай Азіі і на ўсходзе Эўропы.

Айцы Цэрквы-Касьцёла, як усходнія, так і заходнія: Клемэнс Александрыіскі, Тэртульян, Орыгенэс, Атаназы, Базыль Вялікі, Рыгор з Ніссы, Рыгор з Наз'янзу, Геронім, Аўгустын і інш., як жа прыгожа ператварылі ў духу хрысьціянскім галоўныя прынцыпы грэцкіх і рымскіх філязофаў! Было так жа хрысьціянства крыніцай натхнення і арыгінальнай філязофіі. Прыкладам гэтага між іншым зьяўляецца ў сярэднявеччы такі волат філязофічнай думкі, як сьв. Тамаш Аквінскі³, а з новых - вялікі расейскі хрысьціянскі мысьліцель Уладзімер Салаўёў⁴.

Агулам найвялікшыя мысьліцелі і мастакі слова, гукаў і формы чэрпалі сваё натхненне з хрысьціянства. Штож бы асталося, напрыклад, з Гэтавага "Фаўста"⁵, калі выкінуць з гэтага твору ўсе хрысьціянскія (каталіцкія) элемэнты? А штож бы асталося ў найвялікшых галерыях сьвету, калі б зь іх забраць усе шэдэўры рознага роду мастацтва, якія створаны пад уплывам хрысьціянства?

Як жа абяднеў бы Беларускі музэй, калі б забраць з яго здабыткі, якія стварыла хрысьціянская ідэя! Не пазнаў бы тады яго і ягоны тварэц: закладчык і сабральнік Іван Луцкевіч. Як жа зьбяднела б наша мастацтва, калі б забраць ад яго хрысьціянскую архітэктур, разьбу, малярства! Як жа выглядалі б сьняньня гарады, як на захадзе Эўропы, так і на ўсходзе, калі б забраць зь іх мастацкія касьцёлы і цэрквы, во-бак якіх павырасталі чыны хрысьціянскай асьветы і дабрадзейнасці:

школы, шпіталі, прытулкі! Няма, бадай, ніякай галіны культуры, дзе б хрысціянства ня выказала свайго творчага, дадатняга ўплыву.

Сьнежныя высокія горы, здаецца, усьцяж падымаюцца вышэй у меру таго, як мы ад іх далей адходзім. Па іх мы ар'ентуемся ў дарозе, яны ўсьцяж прад нашымі вачыма. Так і з хрысціянствам: мінаюць вякі, праносяцца яны часта над чалавецтвам, як буры вялікія, якія выварочваюць уверх дном і нішчаць народы, дзяржавы, выказваюць аджытасць і недарэчнасць сыстэмаў чалавечай мудрасьці, руйнуюць грамадзкі, часта вякамі ўстаноўлены і традыцыйны асьвечаны, грамадзкі лад. А хрысціянства ў гэтай заварусе, з-пад гэтай руіны і грузаў, выглядае яшчэ больш прынадным, яшчэ больш сьвежым і новым, яшчэ больш жыцьцетворчым. Зуб часу, які ўсё зьядае, руйнуе і зьмяняе, хрысціянства не датыкае - яно над час і над прасторы. Яно, як тыя высокія беласьнежныя горы, яшчэ больш высокім і стройным нам прадстаўляецца, чым далей у часе і прасторы ад нас адыходзе.

У 1938-39 годзе спаўняецца 950 гадоў, як хрысціянства паявілася на землях беларускага народу. 988-9-ы год нашай эры ёсьць тым годам, калі над Беларусіяй зазьзялі сьветлыя касулькі Эвангелья, нясучы нашаму народу новую эру, новую праўду, новае жыцьцё, нясучы культуру.

Вось жа дачакаліся беларусы вялікага юбілею - 950-годзьдзя свайго хрышчэньня. Сьвяткуем мы гэты вялікі юбілей, на жаль, толькі тут, па гэтай старане савецка-польскай граніцы, бо там, у БССР, сьвяткаваць гэтага юбілею няможна, так як няможна вызнаваць, верыць і служыць Хрысту, няможна там усяго гэтага, бо там - о, іронія! - "найбольшая на сьвеце свабода, бо там найдэальнейшая на сьвеце дэмакратыя!" Дык тым больш шчыра і хоць скромна, але зь вялікай верай і любоўю сьвяткуем мы тут гэты так вялікі, гэты так рэдкі юбілей.

Гэтыя 950 гадоў існаваньня ў нас хрысціянства вымаглі б іншага адзначэньня, як гэта скромная наша праца, але на нішто іншае яшчэ сяньня мы здабыцца ня можам. Цэлыя аграмадныя тамы трэба было б пісаць, каб хоць зьбольшага адзначыць: догматычна-рэлігійныя, нацыянальныя, культурныя, грамадзкія, этнічныя і інш. цэннасьці, якія беларускаму народу прынесла хрысціянства.

Пад подыхам хрысціянскай рэлігіі і этыкі ажывілася і ўзбагацілася беларуская народная душа. Паўсталі хрысціянскія сьвятыні, манастыры, школы, установы хрысціянскай міласэрнасьці.

Зьмякчэньне абычаяў у народзе, спыненьне самаволі князёў, баярства і рыцарства, яўнае рашэньне важных дзяржаўных спраў на вечы

культуры нека пратрымаліся да гарбачоўскай лібералізацыі 1980 года і, урэшце, да распаду СССР у сьнежні 1991 года.

Ва ўмовах новай хвалі беларускага каталіцкага адраджэньня (яго "знакам" стала аднаўленьне часопіса "Хрысціянская Думка" ў 1992 г.) манаграфія А. Станкевіча "Хрысціянства і беларускі народ" ды іншыя творы гэтага рыцара баларускай ідэі былі вызвалены з-пад спецфондаўскага арышту, сталі даступнымі для дасьледаваньня. На жаль, дасьледчыкі пакуль што не выкарысталі гэтых спрыяльных абставін, абмежаваліся некалькімі артыкуламі пра пакутніка за беларускую ідэю. Толькі Беларуска-Каталіцкая Грамада ўзнавіла рэпрэнтным выданьнем кніжку А.Станкевіча "Родная мова ў сьвятынях" (Мн., 1992), ягоную брашуру "Беларуская мова ў школах Беларусі XVI і XVII ст." (Мн., 1993), апублікавала ў часопісе "Хрысціянская Думка" (1992, № 1) тры разьдзелы (XII-XIV) кнігі "Хрысціянства і беларускі народ".

Насьпеў час, каб сёньня гэтая кніга стала падручнікам па культуралогіі і рэлігіязнаўству ў Беларусі. Патрэбна таксама перавыдаць іншыя творы выдатнага дзеяча беларускага культурна-нацыянальнага адраджэньня. Урэшце, патрэбна апублікаваць манаграфію пра жыцьцё і творчасць Адама Станкевіча. Адносна добра захавалася ягоная спадчына - кнігі, брашуры, перыядычныя выданьні, найперш што-тыднёвік "Крыніца" і часопіс "Хрысціянская Думка", рукапісы ды іншыя архіўныя матэрыялы.

За аснову нашай публікацыі ўзята першае выданьне кнігі "Хрысціянства і беларускі народ". Мы захавалі ўсе асаблівасьці лексікі, стылю і арфаграфіі арыгіналу, выправілі толькі апіскі і памылкі друку, некаторыя асаблівасьці арфаграфіі і сінтаксісу, перанятыя ў былой Заходняй Беларусі з польскай мовы (напісаньне прафесій, званьняў, этнонімаў зь вялікай літары, адсутнасьць коскі перад дзеяпраметнымі зваротамі і інш.). Праведзена таксама арфаграфічная і сінтаксічная ўніфікацыя тэксту першапублікацыі, якая рыхтавалася без дакладнай карэктарскай падрыхтоўкі. У тэксце захоўваюцца спецыфічныя для беларускай мовы "нашаніўскага" і заходне-беларускага перыяду паасобныя русізмы (язык поруч са словам мова, гаспадарства поруч з гасударства, бароцца ў сэнсе змагацца і інш.) і паланізмы.

КАМЕНТАРЫ

Гісторыя выхаду ў сьвет навукова-папулярнай кніжкі Адама Станкевіча "Хрысьціянства і беларускі народ" лаканічна абазначана ў аўтарскай прадмове да яе. Сьняня можна толькі ўдакладніць некаторыя эпизоды яе публікацыі і далейшага лёсу. Да 950-гадовага юбілею хрышчэньня Русі (1938 г.) А. Станкевіч рыхтаваў артыкул для літаратурна-навуковага часопісу "Калосьсе" (1935-1939), рэдактарам і выдаўцом якога быў блізкі да яго чалавек, супрацоўнік на ніве беларускага каталіцкага адраджэньня Ян Шутовіч (1904-1973). Але прааналізаваны матэрыял перайшоў за рамкі часопіснай публікацыі. Упершыню большая частка гэтай манаграфіі была апублікавана ў заснаваным А.Станкевічам часопісе "Хрысьціянская думка" (1939, №№ 1-26, 3 студз.-1 верас.). У пачатку Другой сусьветнай вайны (верасень 1939 г.) часопіс перастаў выходзіць, некалькі апошніх аркушаў былі набраны асобна для першай публікацыі кнігі, выдадзенай Беларускамі каталіцкім выдавецтвам (Вільня, 1940) у гонар 950-гадовага юбілею Хрышчэньня Беларусі (988 г.) і 25-х угодкаў сьвятарства Адама Станкевіча.

Зусім верагодна, што падчас нямецкай акупацыі манаграфія "Хрысьціянства і беларускі народ" выкарыстоўвалася ў якасьці дапаможніка на ўроках гісторыі, рэлігіі і культуры Бацькаўшчыны ў беларускіх школах і гімназіях. Ускосным доказам гэтага меркаваньня служыць рукапіс незакончанай манаграфіі А. Станкевіча "Гісторыя Беларусі: Сыстэматычны нарыс", у ім аўтар выкарыстаў асобныя старонкі і цэлыя разьдзелы кнігі "Хрысьціянства і беларускі народ". Пасьля вайны гісторыка-аналітычныя матэрыялы гэтай кнігі ў перапрацаванай форме часткова выкарыстаны ў аналітычных запісках А. Станкевіча "Каталіцкая праблема в БССР (К сведению правительства СССР)", "Католический вопрос в БССР и проект его разрешения (К сведению Сов.правительства)" (захоўваюцца ў адзеле рукапісаў Навуковай бібліятэкі Нацыянальнай Акадэміі навук Беларусі).

Пасьля таго, як за сваю беларускую асьветніцкую дзейнасьць на акупаванай немцамі Беларусі і за праекты адраджэньня беларускага Касьцёла шасцідзсяцігадовы А.Станкевіч быў прысуджаны бальшавіцкімі карнікамі да 25 гадоў сібірскай катаргі (1949 год, 31 жніўня) і праз тры месяцы загінуў у нейкім Тайшэце Іркуцкай вобласьці, яго імя, літаратурная і рэлігійна-асьветніцкая спадчына былі "заблякіраваны" ідэалагічнай цензурай у БССР. Усё тых ж "саветы" пакончылі з беларускім Касьцёлам. Яго рэшткі ў кантэксте польскай і расейскай

і зьратаньне на ім жа ў вадну сям'ю вышэйшых слаёў грамадзянства з народам - гэта ўсё сацыяльныя плады сьв. Эванэліі²⁸. І не дагадваюцца пэўна тых беларусы, якія сяння вольна ці нявольна пакланяюцца Марксу, што гэта іх вера - гэта толькі далёкі-далёкі адгалосак, толькі галосная карыкатура тых сацыяльных ідэалаў, якія прынесла беларускаму народу хрысьціянства.

Хрысьціянства - гэта найбольшая на сьвеце рэлігія, бо аб'явіў нам яе Сын Божы, Ісус Хрыстос. Але хрысьціянства - гэта ня толькі вера наша, ня толькі навука аб тым, як і ў што мы маем верыць, але так жа гэта навука і аб тым, як і што мы маем рабіць, як маем паступаць. Хрысьціянства - гэта так жа навука і аб нашай этыцы, аб нашай маральнасьці. А гэтая хрысьціянская навука аб веры і маральнасьці сапраўды вялікая, найбольшая за ўсю мудрасьць чалавечую, бо гэтая хрысьціянская навука - гэта навука Божая.

Хрысьціянства прынесла беларускаму народу культуру і прасьвету. Тых ўсе апосталы, што несці нашаму народу Хрыстовую навуку, пашыралі яе пры помачы ня толькі жывога слова, але так жа і пры помачы кніжкі, пры помачы граматы. Такім чынам, пісьменства і агулам граматынасьць у Беларусь прынесла хрысьціянства. Апрача гэтага, хрысьціянства, пашыраючыся сярод народу, улучыла гэты народ у вялікую сям'ю культурных народаў усяго хрысьціянскага сьвету, нясучы нам будаўніцтва, малярства, музыку, навуку, права.

Хрысьціянства прынесла ў Беларусь глыбейшае паняцьце грамадзкай справядлівасьці, бо яно першае пачало вучыць аб любові бліжняга, аб справядлівасьці, апёртай не на сіле, а на праўдзе, яно першае пачало вучыць аб тым, што найбольшым ворагам чалавецтва - гэта ёсьць злая воля чалавека, чалавечае самалюбства і што з гэтым самалюбствам у імя агульнага дабра трэба рашуча змагацца.

Хрысьціянства магутна прычынілася да паўстаньня беларускай нацыянальнасьці, скрапляла і аберагала яе, падтрымлівае, разьвівае і аберагае гэтую нашу нацыянальнасьць і сяння. Прадусім трэба ведаць, што хрысьціянства прыйшло ў славянскай мове, якая тады была так жа роднай і зразумелай і для беларусаў, і для ўкраінцаў, і для расейцаў. Пасьля, калі беларускі народ вырас у сусім асобную нацыю і выдзяліўся з агульнаславянскай сям'і і стварыў сабе сваю асобную мову, хрысьціянства заўсёды гэтую мову паддзержвала і разьвівала. Ведама, тут не гаворым аб тых перыядах у гісторыі беларускага народу, калі хрысьціянства бывае прымушана сярод беларускага народу карыстацца чужой мовай і прычыняцца ўжо не да ўмацаваньня бела-

рускай мовы і беларускай культуры, але да зьнічтажэння гэтага ўсяго. Аб гэтым - кажам - тут не гаворым, бо гэта ня віна хрысьціянства, але тых палітыкаў, якія, аб Хрысьціянстве забыўшыся, запрэгли яго ў сваю палітыку.

Сяньня так жа хрысьціянства ў нас - гэта вялікая сіла нашага беларускага народу, яго культуры і поступу. Сяньня для нас найвялікшыя ворагі - гэта бязбожны камунізм, які ёсьць запырчаньнем усякай свабоды і праўдзівай культуры, а так жа запырчаньнем усякай нацыянальнасьці. Ня меншым зьяўляецца для нас ворагам і ўсякі зьвярыны нацыяналізм/расізм, фашызм, скрайні нацыяналізм, якія так жа не прызнаюць над сьветам Бога, не прызнаюць правоў адзінкі і правоў слабейшых нацый на іх свабоднае існаваньне, а прызнаюць толькі фізычную сілу - дзяржаву, якой павінна служыць і падпарадкоўвацца ўсё.

Сапраўднай сілай, якая сяньня проціўстаўляецца гэтым варожым чалавецтву і беларускаму народу кірункам, гэта ёсьць хрысьціянства. Тым больш хрысьціянства ёсьць гэтай апорай і сілай, што яно - сіла ня фізічная, сіла ня кулака, а сіла маральная, духовая, апёртая на адвечным фундаманце Божага права. Яно ёсьць апорай правоў чалавека, правоў на самабытнае існаваньне ўсіх народаў, апорай іх уласнай культуры і праўдзівага поступу.

Словам, хрысьціянства - гэта вялікі наш скарб, які мы павінны берагчы як найбольш старанна і верна. Праўда, нам часта розныя варожыя сілы гэтае хрысьціянства ад нас засланыюць, робяць з яго аружжа варожай нам палітыкі і паказваюць нам часта карыкатуру хрысьціянства. Але гэта ўсё нас не павінна зьбіваць з дарогі і адбіваць ад праўдзівага хрысьціянства, вольнага ад палітычных дамешак.

Але ўсе гэтыя цэннасьці хрысьціянства ўсестаронна апісаць, на жаль, сяньня нам не пад сілу. І таму мы агранічваемся толькі да гэтай скромнай тэмы: "Хрысьціянства і беларускі народ", падчоркваючы прадусім роль хрысьціянства ў працэсе тварэньня і захаваньня беларускай нацыянальнасьці і яго агульна-культурнае значэньне.

скае імкненьне не разыходзіцца й не дзяліцца далей, гэта сардэчнае жаданьне ў любові Хрыстовай збліжацца да сябе, пазнавацца й гэтым аслабляць, выжываць і нішчыць існуючыя падзелы.

Урэшце, у жыцьці нашым хрысьціянскім павінны мы ўсе выжываць чужы й хрысьціянству й народу элемэнт палітычны, стараючыся карыстацца сваёй беларускай мовай. Мо' гэта шовінізм, фашызм, тоталізм? Не. Гэта расчышчаньне дарогі хрысьціянству ў душу беларускага народу, гэта ськіроўваньне беларускага народу на яго прыродныя пункты апоры, каб ён захаваў раўнавагу й марна ня згінуў. Шуканьне й тварэньне беларускай нацыянальнай і рэлігійнай сынтэзы - гэта наш беларускі абавязак, узложаны на нас гісторыяй і самым Богам.

Усякая палітыка ў жыцьці рэлігійным хрысьціянскім, - бяз розьніцы: свая ці чужая, - гэта дзікі нараст на целе Хрыстовым, гэта рак, які разьяздае й нішча ў народзе хрысьціянскае жыцьцё. І на гэта трэба зварачваць асаблівую ўвагу. Звычайна абедзьве староны: цэрква й дзяржава дрэнна выходзяць, калі гэтая апошняя для сваіх палітычных мэтаў упрагае на свае ўслугі цэркву. Асабліва ж дрэнна на гэтым выходзе жыцьцё хрысьціянскае рэлігійнае, бо яно ў такіх выпадках звычайна гібее і замірае.

У 1054 г. наступіў падзел хрысьціянства прадусім з прычын палітычных: візантыйскія патрыярхі адарваліся ад рымскай Апостальскай Сталіцы ня толькі дзеля розьніцы іншага разуменьня некаторых дагматаў хрысьціянскіх, але і дзеля падтрыманьня візантыйскіх імператараў проціў Рыму. Унія 1596 г. мела ў сабе палітычную заразу, якая яе ела ўсьцяж і ўрэшце заела на сьмерць у 1839 г. Паленьне беларускіх культурных забыткаў у Вільні езуітамі як некаталіцкіх, і паленьне такіх жа беларускіх забыткаў і кніжак Семашкам як неправаслаўных, - гэта работа гэнай палітычнай заразы. А й сяньня той факт, што справа Уніі не магла пад Польшчай у Зах. Беларусі стаць на належныя торы, - тлумачыцца палітыкай.

Але канчаем. Праграмай дзеля тварэньня беларускай нацыянальнай і рэлігійнай сынтэзы, якая можа і павінна даць пазытыўныя вынікі, павінен нам служыць гэтакі сказ вялікага мысьліцеля сьв. Аўгустына: "In dubiis - libertas, in necessariis - unitas, in omnibus - caritas", што знача па-беларуску: "У сумнівах - свабода, у канечных справах - адзінства, ува ўсіх - любоў".

Гэтая праграма, калі яе будзем выконваць і праводзіць у жыцьцё, сапраўды дапаможа беларускаму народу стварыць яго адзінства, яго рэлігійную й нацыянальную сынтэзу і ў апошнім выніку давядзе да таго духовага хрысьціянскага адзінства ў Беларусі, якое было 950 гадоў таму...

ласьць. Час гэта зразумець й прыступіць да наравы. Прыгожым і вымоўным гэтага прыкладам - Украінская Уніяцкая Цэрква. І ў нас зрэалізаваньне ідэі ўніі рэлігійнай вяло б да гэтага, але, як ужо мы казалі, сяньня й магчыма надоўга, гэта толькі тэорыя. Гэныя ідэалы - гэта maximum, а нам трэба сяньня тварыць minimum нашай, узложанай на нас гісторыяй, нацыянальнай і рэлігійнай сынтэзы, адзінства рэлігійнага й нацыянальнага.

Словам, беларускі народ, будучы раздвоены рэлігійна, духова, мусіць шукаць адзінства, мусіць шукаць сваей рэлігійнай і нацыянальнай сынтэзы. Фармальнае спалучэньне ў рэлігійнай уніі, як паказвае мінуўшчына й сучаснасьць, фактычна не спалучала, але яшчэ больш уводзіла ў народ закалот і раз'яднаньне. Дзеля гэтага, ніколі ня спускаючы з памяці слоў Спаса: каб усе былі адно, у брацкай любові разважаючы гэтую праблему й молячыся за адзінства рэлігійнае ў беларускім народзе, адзінства гэтае належа прадусім праводзіць у плошчы гарманійнага нацыянальнага й рэлігійнага сужыцьця беларусаў, каталікоў і праваслаўных, афармленьне чаго адкладаючы да таго часу, калі яно сапраўды дасьпее.

Прадусім беларусы павінны помніць, што хрысьціянства - гэта дарагая пэрла, якой маем даражыць і трымацца. І не павінен нас адварнуць ад яго і той факт, што яно ў нас ужо сяньня не адзінае, як было 950 гадоў таму, а падзеленае. Бо ж і цяпер часьці яго - гэта так жа пэрлы й цаны сваей яно ня страціла й падзел гэны - гэта маленькая толькі шчэрбінка.

Вось жа, рахуючыся з гэтай сапраўднасьцяй, беларусы каталікі-лаціннікі, беларусы-праваслаўныя й беларусы грэка-каталікі ці уніяты ў узаемных да сябе адносінах павінны трымацца толеранцыйна, з брацкай узаемнай спагаднасьцяй. Мо' гэта лібэралізм, рэлігійная нядбайнасьць, незацікаўленьне сутнасьцяй хрысьціянства? Не. Гэта сардэчная брацкая дбайлівасьць аб тое, каб наш рыгорызм вонкавы й суровыя ўзаемныя ў галіне рэлігійнай адносіны не дзялілі й не аддалялі нас узаемна яшчэ далей, гэта стараннасьць, каб мы па магчымасьці былі да сябе як найбліжэй і, ня глядзячы на розьніцы, каб як найлепш узаемна зналіся. Мы павінны памятаць, што ўсе мы дзеці аднаго Айца Нябеснага, браты Сына Богага дзеля яго ўчалавечаньня, дзеці аднаго беларускага народу.

Далей, мы ў нашых узаемных адносінах павінны больш звараваць увагі на тое, што нас луча ў хрысьціянстве, чым на тое, што нас дзеліць. Мо' гэта індыфэрэнтызм? Не. Гэта так жа шчырае хрысьціян-

II

Час і абставіны паяўленьня хрысьціянства: грэка-лацінская культура, Беларусь і беларускі народ

Геопалітычныя абставіны, у якіх прыйшоў на сьвет Хрыстос. Беларусь: іх прагісторыя, паходжаньне, разьленьне беларускіх плямён; назоў: беларускі; Полацкае княства - апора і асяродак палітычнай самастойнасьці беларускіх княстваў у IX-XIII ст.

Калі зьявіўся на зямлі сярод людзей Хрыстос (за часаў рымскага цара Аўгуста: 30 г. да Нар. - 14 па Нар.)⁶, і над тагачасным сьветам панавала магутная і вялікая Рымская імперыя. У склад яе тады ўваходзілі землі ўсёй паўднёнай і заходняй Эўропы, землі Малой Азіі, а так жа пабярэжжа Афрыкі з Эгіптам. Усе нязлічаныя народы гэтых зямель, - апрача славян, зь якіх паўстаў народ беларускі, а аб якіх яшчэ тады гісторыя ня ведала нічога, - былі падданымі гэнай сапраўды вялікай і магутнай Рымскай імперыі.

Вось жа на прасторах гэтай дзяржавы сьпяраша панавала вялікая грэцкая (Грэцыя заваявана Рымлянамі ў 146 г. да Нар. Хр.) культура, а пасля няменш вялікая культура лацінская. У далейшым сваім разьвіцьці гэтыя культуры сьпяраша ўзаемна ня выключаліся, аднак пад уплывам гістарычных абставін свайго далейшага разьвіцьця яны паволі сусім разыйшліся і разгранічыліся - лацінская затрымалася прадусім на Заходзе і часткова на паўдні Эўропы, а грэцкая на паўдні Эўропы і ў Малой Азіі.

Такое разгранічэньне гэных культур асабліва пачало паглыбляцца ад таго часу, калі Рымскі імператар Хвядос Вялікі імперыю сваю (395 г.) падзяліў між сваімі сынамі на Усходнюю і Заходнюю і калі ўрэшце (476 г.), пад напорам германскіх дзікіх плямён, імператар Заходняй Рымскай імперыі Ромул Аўгуст быў ськінуты з трону, а землі гэтай імперыі былі заваяваны, і на іх з бегам часу паўсталі новыя народы і новыя дзяржавы⁷.

Усходняя ж частка Рымскай імперыі, гэта тая частка, дзе панавала грэцкая культура, званая Візантыяй, існавала далей, аж пакуль ня была заваявана Туркамі ў 1453 г. Асяродкам галоўным дзейнасьці культуры лацінскай быў Рым, а культуры грэцкай - Канстантынопаль, ці як тады звалі - Царгорад.

Дык зразумелая рэч, што хрысьціянства, сеянае на землях гэтых дзвёх культур, адно што да сваей сутнасьці, вырастала, аднак, рознае што да яго разуменьня і што да формы. Праменьні Хрыстовай на-

вукі як бы пераломліваліся ў душах народаў з рознымі культурамі і цалком розна, а часам нават супярэчна, праяўляліся.

Урэшце ў VI в. па Нар. Хр. ужо гісторыя пачынае гаварыць аб славянах, якія, з прычыны вандроўкі народаў (IV-IX ст.), прыйшоўшы на зьмену скіфаў, сарматаў, фінаў, балтаў (літоўцы і латышы) і інш., або і не застаючы нікога, займалі ўсходнія і паўдзённа-ўсходнія землі Эўропы, якія ўжо нападлі на суседнюю Візантыю і з усходняй часьціны якіх, як убачым ніжэй, паўстаў у сваім часе і народ беларускі.

Народ беларускі сваё гістарычнае жыццё на цяперашніх беларускіх землях пачынае з VIII-IX ст., калі паўстаюць ужо ведамыя сярод беларускіх пляменьняў княствы. Яны займалі прастор усіх цяперашніх беларускіх зямель. Найсільнейшым зь іх было княства Полацкае, дайшоўшае найбольшай славы, магутнасьці і самастойнасьці пры слаўным беларускім князі Усеславе (1101). Час гэты - гэта першы, так званы полацкі пэрыяд у беларускай гісторыі, пэрыяд самастойнага палітычнага жыцця беларусаў.

Затрымаліся мы крыху над гісторыяй, географіяй і культурай таго-часнага чужога сьвету, каб пасья лягчэй зразумець гістарычныя падзеі хрысьціянства агулам, а прадусім частку яго - гісторыю хрысьціянства на беларускіх землях, на лёсы якой гэны старадаўны сьвет меў і мае сяньня сапраўды вялікі ўплыў.

Але дзеля гэтага трэба так жа крыху бліжэй запазнацца і з мінуўшчынай беларускага народу.

Беларускі народ паходзіць ад славянаў, а славяне паходзяць ад племені, якое завецца арыіскім, або інда-эўрапейскім. Калыскай арыіцаў быў Іран (сяньняшняя Пэрсія і Афганістан). Арыіцы, разросшыся ў сваёй бацькаўшчыне ў вялікі народ, мусілі шукаць для сябе новага месца. Вось жа адны зь іх пайшлі на ўсход і поўдзень - у Індыю, а другія - на захад, у Эўропу. Сярод гэтых апошніх былі славяне і літоўцы, якія займалі ўсходнія прасторы паміж Карпатамі і Балтыцкім морам. Пераход гэты адбываўся паступова і паволі. Пачатак яго сягае на некалькі тысяч гадоў прад нараджэньнем Хрыста, а канчатак на тысячы дзеве перад Хрыстом. Славяне, жывучы між Карпатамі і Балтыкам, на захад ад сябе мелі германцаў, на ўсход скіфаў і сарматаў, на поўнач фінаў. Закінутыя далёка ад культурных цэнтраў, вялі яны жыццё прымітыўнае, някультурнае. Ніякай ролі сярод іншых народаў яны яшчэ тады ня йгралі, і гісторыя аб іх тады яшчэ нічога ня знала. Але здарылася падзея, якая зрушыла славян з месца і нарушыла іх дагэтулешні супакой. Гэтая падзея ведамая ў гісторыі, як вя-

прынамсі надта ня многа. Затое нігдзе ня было такой заўзятай барацьбы за зьверхнія культурныя формы: за абрад, календар, азбуку, за словы, як іменна ў верных усходняй цэрквы.

Вось жа ня дзіва, што на межах, дзе стыкаліся два тыпы хрысьціянскай культуры - усходні і заходні, усходні пастаянна траціў тэрыторыю й людзей, аднолькава ці ў царкоўнай ці ў нацыянальнай дзялянцы жыцьця. Гэта даводзіла да масавага вынарадаўленьня вышэйшых слаёў грамадзянства й да цяжкага становішча загнанага й пакінутага сялянства й ня маючага ня толькі дзяржаўнай, але й ніякай абароны й падтрыманьня. У гэтых абставінах жыцьця мусіла дайсьці да вытварэньня пасярэдняга культурнага тыпу. Асновай для гэтага была ідэя царкоўнай уніі: захаваць, зьберагчы сваю старадаўнюю культуру, яе форму і традыцыі й уліць у гэта ўсё жыццё й новыя жывыя сокі, якія плылі з Захаду. Барацьба за гэтую пасярэдняю форму, за гэтую сынтэзу нашай культуры, як ведаем, была й ёсьць сяньня дужа вострая й заўзятая й агулам заўсёды вялася й вядзецца па сярэдняй лініі між захадам і усходам, дакладней кажучы, між Масквой і Варшавай.

Кантраст - гэта агульная сыстэма жыцьця, гэта агульнае права прыроды. Адзінка й грамадзянства, мужчынская й жаночая плоць, цела й душа, змыслы й розум, воля й сумленьне, дасярэдзінная і адсярэдзінная сіла, якая нармуе рух нашай зямлі, падобныя ж сілы ў будове кожнага атому, пазытыўная й нэгатыўная электрыка - і гэтак без канца й меры. Нават Хрыстова навука й яна сыстэма кантрастаў: гэты сьвет і гэны, жыцьцё й сьмерць, шчасьце й цяпленьне, чалавек і Бог, і г.д. Знача, паняцьце права кантрастаў гэта ключ, які сапраўды надаецца для разьвязкі розных жыцьцёвых праблемаў.

Вось жа гэты ключ, гэтае паняцьце кантрастаў, павінен прыдацца й беларускаму народу. Нацыянальная ідэя беларускага народу выплывае, як ведаем, з палітычна-культурнай супярэчнасьці захаду й усходу, з кантрасту, які заходзіць між гэтымі дзьвюма суседнімі з намі сіламі, якіх падкладам зьяўляюцца рознасьці праваслаўя й лацінскага каталіцтва. Першае дзеіць у форме маскоўскай, а другое ў польскай. Вось жа, як сутнасьць дзейнасьці права кантрасту ў прыродзе агулам у тым, што яно захоўвае раўнавагу, апіраецца як бы на восі, так і ў гэтай беларускай духовай праблеме - і тут мусіць вытварацца пасярэдні тып культуры, які, трымаючыся на сваёй нацыянальнай восі, лучыў бы і асыміляваў бы элементы усходня й заходня, бо калі б задалёка пахінуўся ў бок, - на усход ці на захад: страціў бы раўнавагу й зьгінуў бы. У гэтым іменна й беларуская нацыянальная й культурная адста-

2. Старацца ўвясці ў свае парафіі, есці не заўсёды, то пэрыёдычна ў большыя сьвяты, навуку па-беларуску, а так жа арганізаваць беларускі сьпеў рэлігійны на хоры.

3. Прычыняцца як мага да выдавецтва рэлігійнага, каб мець гатовы матар'ял у запатрэбаваньні на нашу творчасць.

4. Быць у жыцьці народнікам і карыстацца мовай беларускай згодна з псыхікай нашага народу й паводле засады: "Не прымушай, але пераканай".

5. Працаваць у імя ідэі каталіцызму, а не нацыяналізму, пад дэвізам: "З народа для Бога".

Ксёндз беларус. ("Крыніца" № 24, 1921)

Словам, сяньня, калі сьвяткуем 950-годзьдзе Хросту Беларусі, хрысьціянства ў беларускім народзе бачым не адзіным, як тады, але падзеленым на дзьве часьці: на праваслаўе й каталіцтва двух абрадаў - лацінскае й усходняе (Унія). Вось жа, маючы на ўвазе вялікую вартасьць хрысьціянства агулам, самога ў сабе для душы чалавека, а так жа й для тварэньня й падтрыманьня беларускай нацыі, мусім шукаць такіх формаў сужыцьця гэтых часьцей хрысьціянства, каб яно ня толькі не паглыбляла гэнага падзелу, але так жа каб між праваслаўнымі й каталікамі наступіла адзінства рэлігійнае, прынамсі да тых граніц, да якіх, у сучасных жывучы абставінах, здабыцца можна й трэба. Шуканьне прынамсі мінімальнага адзінства ў беларускім народзе - гэта наша гістарычнае заданьне. Гэныя спробы уніі й фактычнае яе ўцьвярджэньне ў сваім часе ў гісторыі - гэта быў іменна гэны праяў гістарычнай патрэбы душы нашага народу й натуральны праяў самай сутнасьці хрысьціянства. І тыя сілы, якія так ці інакш гэнае наша нацыянальнае й рэлігійнае адзінства руйнавалі, гэта былі сілы варожыя й чужыя гэнай гістарычнай беларускай ідэі.

Калі Візантыя была ў 1453 г. заваявана туркамі, калі наступіла катастрофа й для вялікай візантыйскай культуры і для ўсходняй цэрквы, наступіла так жа катастрофа й для беларускай цэрквы. Гэтая цэрква (а так жа ўкраінская й расейская) завісла ў паветры. З рымскай заходняй культурай зьвязкі Беларусі аж да якога XVI ст. агулам былі дужа невялікія, у адасобленьні гэтым іменна й трымала нас візантыйская культура і дзяржава й залежная ад іх наша цэрква. Гэтым тлумачыцца адсталасьць наша культурная. Тады, калі ў Эўропе адбывалася барацьба папства з цэзарствам, адбываліся крыжовыя паходы, Адраджэньне, Рэфармацыя, якія гэтак важнае займаюць месца ў ідэйным і грамадзкім жыцьці Эўропы, Беларусі, бадай, сусім не даткнулі, а

лікае перасяленьне народаў, якое трывала ад IV да IX ст. па Нар. Хр. У часе гэтага перасяленьня ці вандроўкаў народаў непакоілі славян дзікія народы гунны, авары, а найбольш готы, якія праходзілі праз славянскія землі ад мора Балтыцкага аж да Чорнага, дзе ў IV ст. заснавалі сільную дзяржаву. Нямала даваліся ў знакі славянам так жа і фінскія мадзьяры або вугры, якія нешта ў IX ст. занялі славянскія землі, дзе асталіся і да сяньня.

Вось жа славяне, дзеля націску на іх сваіх суседзяў і далейшых чужынцаў, а так жа дзеля цеснаты на сваей прабацькаўшчыне (землі між Карпатамі, Дняпром, Прыпяццю і Віслай), павінны былі пасоўвацца далей, у іншыя староны. Такім чынам адна часьць зь іх пайшла на поўдзень, за Дунай, на Балканы і пад Адрыятыцкае мора, - гэта паўдзённыя славяне: баўгары, сэрбы, харваты, або кроаты, і славенцы. Іншыя ж славяне паціснулі на захад - гэта заходнія славяне: славакі, чэхі, моравяне, сэрбы лужыцкія, або палабскія, люцічы, памаране. Да гэтай заходняй групы належаць так жа і польскія, або, як іх называлі, - ляшскія плямёны: вісьляне, мазуры, паляне, сьлезане, з якіх пазьней утварыўся польскі народ.

На ўсход падаліся плямёны ўкраінскія: паляне надпадняпроўскія, севяране, драўляне, дулебы, бужане, вуглічы. Далей на паўночны ўсход пайшлі вяцічы, зь якіх, зьмяшаных пасья зь фінамі, паўстаў народ расейскі, а проста на поўнач пайшлі: крывічы, радзімічы, дрыгавічы, а часткова северане і вяцічы, з якіх утварыўся народ беларускі. Украінскія, расейскія і беларускія плямёны належаць да групы славян усходніх.

Гэты разыход славянскіх плямёнаў адбываўся паступова, пачынаючы ад IV і да якога VIII ст. У VIII-IX ст. усе славяне ўжо былі разьмясьціўшыся на тых землях, якія яны займаюць і сяньня. Паўдзённыя і заходнія славяне выходзяць на гістарычную арэну ўжо ў VII-VIII ст., а ўсходнія толькі ў IX.

Запытаемся ж цяпер, каго засталі, ці каго зьмянілі беларускія плямёны, калі прыйшлі на сяньняшнія свае землі? Магчыма, што некалі, прынамсі часткова, засялялі беларускія землі скіфы, пасья сарматы, а па іх літоўцы і фіны, якіх і зьмянілі нашыя плямёны. Асабліва гэта датыча крывічоў і радзімічоў. Можна, адны толькі дрыгавічы былі аўтахтонамі (першымі насельнікамі) свайго краю, беларускай часьці сяньняшняга Палесься.

Дзе ж пасялілася кожнае беларускае племя? Крывічы на абшары паміж Нёманам, Вяльлёю, Дняпром, горнаю Волгаю аж пад Ноўгарад

і Пскоў. Радзімічы пасяліліся на ўсход ад Дняпра па берагох ракі Сожы (даўнейшая Магілеўская губерня). Дрыгавічы занялі ўвесь поўдзень Беларусі: усю даліну Прыпяці разам з паўночнымі яе прытокамі па Бабруйск, Менск, Наваградак, Горадню. Вось з гэтых галоўных трох беларускіх плямёнаў утварыўся беларускі народ. У склад беларускага народу ўвайшлі яшчэ, прынамсі часткова, так жа северане, што жылі па рацэ Дзясне (часыць Чарнігаўшчыны), і вяцічы, што жылі ў вярху ракі Акі.

Асяданьне славянскіх плямёнаў, продкаў успомненых народаў, а так жа ўкраінскага, беларускага і расейскага, на тых землях, на якіх яны сядзяць і сяння, адбывалася на працягу пару вякоў - ад VII да IX ст. За гэтых пару сот гадоў наступіла дыфэрэнцыяцыя адзінага славянскага племені. Сутнасьць гэтай дыфэрэнцыяцыі ў тым, што гэтае, некалі адно славянскае племя, распалася на славян заходніх, усходніх і паўдзённых і што гэты працэс дыфэрэнцыяцыі прадаўжаўся і далей. Сярод усходніх славянаў сваім парадкам адбываецца гэны працэс і паяўляецца цэлы рад асобных славянска-"рускіх" плямён, з якіх паўстаюць тры асобныя народы на сучаснай беларускай, украінскай і вялікарускай тэрыторыі. Разсяленьне гэта аканчальна ўцьвярдзілася ў IX ст. У гэтым часе, ад IX да XIII ст., на сучасных беларускіх этнографічных землях былі ўжо настала асеўшы славянскія сваяцкія плямёны: крывічы, дрыгавічы, радзімічы, часыць северан і часыць вяцічоў, якія зьліліся ў адзін народ, што пазней стаўся звацца беларускім.

Чаму наш народ завецца "беларускім"? Чаму "белым" - навука дагэтуль ня вырашыла. Адны кажуць: затым, што "белы" значыла некалі тое, што вольны, а беларускі народ ніколі ня быў у татарскай няволі, дык затым яго і яго край называлі белым. Іншыя гэты назоў выводзяць ад белага колеру вопраткі, які даўней беларусы дужа любілі, іншыя ад сьветлых валасоў у беларусаў і г. д. А часам наш народ апрача "белы" завецца "рускім", дык тут справа вась у чым. Калі ўсе вышапісаныя славянскія плямёны занялі сянняшнія свае землі, скандынаўскія (нарманскія) ваякі-варагі з племя "рус", дзеля гандлю і звычайнай нажывы, з поўначы часта праз славянскія землі прабіраліся на паўдзён аж да сталіцы Візантыі Царгораду, па дарозе заваёўвалі славян, а заваяваўшы, тварылі ў іх дзяржаўнае жыцьцё. Такім чынам першыя князі, якія пачалі арганізаваць славян, былі князі паходжаньня варага-рускага, ад якіх і ўсе ўсходня-славянскія плямёны атрымалі агульную назову: рускіх. Гэныя заваёўнікі, якіх агулам, у параўнаньні з славянамі, было мала, хутка, можа ў якім ужо другім пакаленьні,

ліцкі й, можна сказаць, надаюць тон беларускаму рэлігійнаму й нацыянальнаму жыцьцю агулам, разьвіваючы ідэю аб беларускай сынтэзе, аб адзінстве рэлігійным і нацыянальным. Вось што пісаў яшчэ ў 1921 г. аб гэтых справах беларускі паэт, нацыянальны й рэлігійны ідэоляг, кс. К. Стэповіч (Казімер Сваяк, †1926): "Я хацеў бы, каб гэтых слоў некалькі праз "Крыніцу" дайшлі да ксяндзоў беларусаў. Я прачытаў нядаўна ў гэтай жа "Крыніцы", што нехта асьмеліўся публічна нашых духоўных прыраўняць да непраўдзівых прарокаў. Няхай жа гэтыя словы паслужаць яму адказам, а нам... чым хочыце. Сучасны момант у гісторыі Каталіцкага Касьцёла на Беларусі гатовіць, мабыць, найважнейшыя зьмены ў душы народу. Народ беларускі стаіць на парозе свайго адраджэньня на ўсіх полях культуры. Тварэньне розных форм адбываецца ў шывкім тэмпе ў кожнай галіне жыцьця, так паасобнага, як і соцыяльнага. Рэлігія як адна з найважнейшых галін культуры ня можа астацца на задзе за агульным рухам. Гора таму ксяндзу беларусу, каторы не адчуе псыхікі, якая ствараецца агульным правам народнай эвалюцыі. Мы павінны асьцярожна, але станоўча згадзіцца, што ў Беларусі форма адносін рэлігійных ужо зьмяняецца, і пайсьці сьмела на спатканьне новых патрэб. Тая сьмешная ўрадовасьць і палітыканства спольшчанай часыці духавенства нашага краю найлепшым служыць доказам, што гэты дух, так папулярны за часаў расейскіх, ужо загавеў на адсталасьць. Ксяндзы полёнізатары кідаюцца цяпер як у маліне, бо чуюць, што грунт з-пад ног іх асуваецца. Ня будзем ім даказваць, хто мыліцца (час пакажа), трэба толькі пусьціць іх у палітыканстве аж да абсурду, вучачыся, як самым сьцерагчыся шовінізму й сэкцярства. Трэба нам выступаць як ксяндзом Касьцёла міжнароднага й міжпартыйнага, а ня спэцыяльна адной народнасьці або партыі. Такое становішча прымусіць нас для кожнай народнасьці тварыць жыцьцё рэлігійнае роднымі формамі, а не пазычанымі ад чужацкага панаваньня. Касьцёл наш інстытуцыя каталіцкая й затое ў ім можа зьмясьціцца кожны народ, хоць бы культурна слабы й загнаны. Наш абавязак, як ксяндзоў каталіцкіх, паднасіць духа народнага да зразуменьня тых праўд, якія даў нам Хрыстос. А чым больш народ апушчаны, тым болей павінен узяць ад нас сэрца і... працы. З абсэрвацыі сучаснага палажэньня ў нашым краі кожны ксёндз беларус павінен:

1. Пільна спасьцерагаці - сачыць - працэс народнага дасьпяваньня беларусаў, каб не адстаць ад агульнага культурнага разьвітку душы народнай.

Адарваўшыся гэтак ад гэнага "расейскага Рыму", унія ў сваю чаргу, як гэтага многія слухна баяцца, у наш час ужо не пападала б і ў "Рым польскі" і польскія ўплывы, як гэта было ў уніі берасьцейскай, ужо не паўтарыліся б. На перашкодзе гэтаму стала б беларуская народная сьведамасьць, якая ўжо не дапусьціла б, каб унія замест быць самастойнай рэлігійна-культурнай вартасьцяй, ды сталася ўзноў толькі пераходным мастом да польшчыны, ці ў зьмененых палітычных варунках - да маскоўшчыны. На перашкодзе гэтаму сталі б так жа і варункі сучаснага праўна-грамадзкага палажэньня людзкой адзінкі агулам, калі ўжо ня можна, як гэта было даўней, народныя масы пераганяць і перапісваць бяз іх волі ў тую ці іншую веру.

Але, на жаль, гэта, бадай, выключна толькі тэорыя. Пачаткі уніі ў нас шмат у чым былі не такія, якімі яны быць павінны. Унія сярод беларусаў нават у нядаўняй Польшчы ня мела свайго асобнага ўсходняга епіскапа беларуса, а ўлада над уніятамі належыла да епіскапаў лацінскіх (усе палякі!). Унію гэну праводзілі сярод беларусаў часта сьвяшчэньнікі не беларусы і не па-беларуску і не ў народным беларускім духу. Галоўную роль у праводжаньні уніі ў беларускім народзе йгралі езуіты, пераважна палякі, да якіх праваслаўны народ ня мае даверу. Кіраўнічыя кругі ўнійнай справы ў нас сусім ня рупіліся аб беларускай унійнай літаратуры. Ня можна ж уважаць за "літаратуру" мясячніка "Da Zlucennia"³⁶ (лацінкай!), якога дзеля яго прымітывізму і ўбогасьці сароміліся нават самі уніяты, кажучы, што "гэта езуіты на сьмех яго выдаюць!.." Дзеля гэтага й вынікі працы ўнійнай былі ў нас сусім нязначныя. Урэшце адыход ад Польшчы ў палове верасьня 1939 г. зямель Зах. Беларусі да Саветаў справу уніі перачыркнуў на доўга.

Праваслаўе так жа не стварыла дагэтуль беларускага праваслаўнага кірунку. У гэтым сэнсе яно слабейшым ёсьць ад уніі, у якой усё ж былі яўныя асяродкі беларускія. Тымчасам праваслаўе афіцыйна ўпорыста трымаецца маскоўшчыны і нават рабіла спробы завядзеньня польшчыны. Вінаваты гэтаму палітычныя абставіны, герархічная будова цэрквы і гістарычныя цэрквы прывычкі. Аднак фактычна ў праваслаўі, як сярод сьвецкіх, так і духавенства, ёсьць многа беларускай нацыянальнай сьведамасьці. Дзякуючы гэтаму і дзякуючы самай натуре цэрквы як грамадзкаму творыву, аб чым вышэй мы казалі, праваслаўе ўсё ж ёсьць дадатным дзейнікам адносна беларускай нацыянальнасьці.

Сярод беларусаў праваслаўных і уніятаў значна выдзяляюцца беларусы каталікі-лацінскія. Яны стварылі цэлы кірунак беларускі ката-

праз жаніцьбу зьмяшаліся з славянамі, асыміляваліся і сусім, можна сказаць, сталіся славянамі, пакідаючы толькі назоў: рускі, русінскі, расейскі, беларускі, беларусінскі.

Украінцы, як ведаем, закінулі цалком гэты сапраўды чужы назоў і завуцца Ўкраінцамі. Расейцы трымаюцца яго. Магчыма, што некалі і нам, беларусам, прыдзецца гэты чужы назоў пакінуць і назвацца крывічамі, як гэта ўжо некаторыя беларускія вучоныя робяць, гэта праз увагу на тое, што крывічы - гэта найвялікшае племя, якое ўвайшло ў склад нашага народу, і што князі гэтага племені, князі крывіцкай зямлі, на пачатку беларускай гісторыі найбольш выказалі імкненьняў да незалежнасьці, найбольш гэтай незалежнасьці баранілі, найдаўжэй незалежна трымаліся і агулам тварылі самабытны беларускі цэнтр: палітычны, эканамічны, сацыяльны, культурны. Але справа назову - гэта справа будучыні. Нас тут далей цікавіць што іншае. Вось жа гэныя варагі-русы, бадай, першы найсьильнейшы славянскі палітычны цэнтр стварылі сярод плямён украінскіх. Першыя гэтыя іх князі-арганізатары: Рурык, Алег, Ігор былі іменна варагі-русы. Зь іх жа паходзіў ужо саславяншчаны і Уладзімер Вялікі, за якога часаў і зь якога прычыны прыйшло да гэтых славян сьвятло Хрыстовай навукі⁸.

Сьпярша паўставаў паасобныя славянскія княствы. Пасьля некаторыя князі з гэтых розных самастойных княстваў пачалі тварыць сцэльную адну дзяржаву. Адным з галоўных гэтых князёў быў той жа Уладзімер, які княствы ўсіх гэтых усходня-славянскіх плямён стараўся злучыць у адну вялікую дзяржаву са сталіцай у Кіеве. За яго часаў існавалі ўжо гэтыя беларускія самастойныя княствы: Полацкае з горадам Полацак, аб якім ужо гісторыя ўспамінае ў 862 г., Смаленскае з горадам Смаленскам з IX ст., Віцебскае, Менскае, Тураўскае, Аршанскае, Друцкае, Лукомльскае, Мсьціслаўскае, Ізяслаўскае, Лагойскае, Слуцкае, Наваградзкае, Несьвіскае, Турава-Пінскае, Мозырскае, Клецкае, Сьвіслацкае, Барысаўскае і інш. Уладзімер прыгортваў гэтыя княствы да кіеўскага княства, якое назваў вялікім і замацоўваў іх за сабой тым спосабам, што раздаваў іх сваім сыном як удзелы, ад якіх дамагаўся дані. Беларускія, аднак, княствы не паддаваліся Уладзімеру і баранілі сваёй незалежнасьці. Смаленскае і Турава-Пінскае Ўладзімеру ўрэшце ўдалося зламаць, далучыць да Кіева як удзелы і змусіць іх плаціць Кіеву дань.

Але гэтага зрабіць не ўдалося Ўладзімеру з княствам Полацкім. Гэтае княства па-геройску бараніла беларускай незалежнасьці, астаючыся бадай заўсёды незалежным ад Кіева. Пры гэтым трэба адцеміць,

што полацкія князі, баронячы незалежнасці самога Полацкага княства, гэтым самым баранілі так жа і княствы меншыя, суседнія, асабліва што знаходзіліся на зямлі крывічоў і былі залежныя ад Полацка. Гэтыя самастойніцкія полацкія імкненні асабліва сільна праявіліся пачынаючы ад XI ст. З гэтага часу Полацкае княства на паўночным захадзе, так як Кіеўскае на паўднённым захадзе, пастаянна забірае пад сваю ўладу дробныя беларускія ўдзелы. Словам, полацкі князь іграе такую роль адносна паўночна-заходніх дробных удзельных княстваў, якую іграе кіеўскі адносна кіеўскіх ці паўднённа-заходніх удзельных княстваў.

Ужо ў 980 г. у Полацку знаходзіцца самастойны беларускі князь Рогвалад, паходжаньня, здаецца, так жа варага-рускага. Рогвалад і яго сыны былі забітыя на вайне з тым жа ўсё кіеўскім князем Уладзімерам. Па Рогваладзе асталася дачка яго Рагнеда, якую Уладзімер узяў сабе за жонку. А ад гэтай жонкі быў у яго сын Ізяслаў. Гэты Ізяслаў, сын Рагнеды, быў закладчыкам полацкага беларускага князьскага дому, полацкай беларускай князьскай дынастыі. Пасьля Ізяслава, сына Уладзімера (†каля 980), полацкім князем быў яго сын Брачаслаў (†1044), пасьля - яго сын, слаўны Усеслаў (†1101), унук Ізяслава. Гэты ведамы ў гісторыі Беларусі пад назовам Чарадзея з прычыны сваёй адвагі, баявой славы і памыснасці ў кіраванні Беларусыяй. Ён вёў доўгую і ўпорыстую, крывавую вайну з кіеўскімі князямі Яраславічамі, памысна баронячы незалежнасці Беларусі. Страшная была між імі бітва над ракой Нямігай, пад Менскам, аб чым успамінаецца так жа і ў песьні аб Палку Ігаравым. Гэты вялікі беларускі князь княжыў 57 гадоў і ўтрымаў незалежнасць Беларусі аж да канца свайго жыцця (†1101). Па сьмерці беларускага Чарадзея полацкім княствам кіравалі яго сыны, а пасьля ўнукі, за якіх ад XIV ст. пачаўся ў гісторыі Беларусі так званы пэрыяд беларуска-літоўскага палітычнага сужыцця⁹.

(Літаратура: Е. Карскій - Българуссы I, Вильна, 1904; Л. Киркор - Българусское Полѣсье (Живописная Россія, т. III), Москва, 1882;

Ст. Томашівський - Українська Історія, I Старинні і Середні віки, Львів, 1919. Д. Багалъй - Русская Історія, і Княжеская Русь. Москва, 1914, А. Sander - Um die Gastelung Europas. Munchen, 1938.)

дапусьціў, і з гэтых вялікіх і сапраўды цікавых плянаў ня выйшла тады нічога. ("Przepl. Wilenski" 25.VI.37, art. A.L. "Tempora mutantur").

Уніяцкая, аднак, ідэя не замерла й за якіх гадоў 10 пасьля гэтага ўзноў стала рэалізавацца.

Вось прыйшлі для Беларусі часы найнавейшыя. Наступіла вайна, расейская рэвалюцыя, бальшавізм, а за імі ўсьлед прыйшоў падзел Беларусі ў Рызе 20.III.1921 г. У тэй часьці Беларусі, каторая асталася пад бальшавікамі, дзе спрадвякоў найбольш сільна дзеілі ўплывы "маскоўскага Рыму", хрысьціянства, бадай, сусім збурана. Цэрква ж праваслаўная, будучая ў раз'яднаньні з Рымам, сама ў сабе падзелена на дробныя часткі, хоць бы маральна памагчы гэнай вялікай мучаніцы цэркве расейскай бязсільна. Забірае голас за цэркву-мучаніцу Папа Рымскі, хоць цэрква гэна й не прызнае яго сваёй галавою.

У тэй частцы Беларусі, якая паводле гэнага ж Рыжскага дагавору адышла да Польшчы, як на дзіва, узноў пачала аджываць унія, якая ўжо многім выглядала памёршай і аб якой ужо многія сусім забыліся. На ніве аб'яднаньня цэркваў-сёстраў у нашым краі паявілася многа апосталаў-місыянараў, а сярод якіх спатыкаем так жа й беларусаў.

І так, пасьля сотні гадоў ад часу скасаваньня расейскім царом на нашых землях царкоўнай уніі, яна ўскрасае тут нанова. І дзіва! ускрасае на нашых землях унія, - як яна жыла й гінула, - разам з ускрашэньнем-адраджэньнем беларускага народу.

І хто ж проціў яе? Як і даўней - найбольш расейцы й палякі, а найменш сьведамыя, пазбыўшыся абрусеньня й апалячэньня, беларусы, шчырыя барацьбіты за справу адраджэньня свайго народу. Яны інстынктоўна адчуваюць яе блізкасць, яе духовае з сабой сваяцтва.

І слухна. Гісторыя і географія даказалі таго, што праваслаўе на беларускіх землях - гэта прадусім вера расейская, даючая азнакі апошнім часам, як гэта было і за часоў царскіх у Расеі, стаецца верай казённай, польскай. Узноў жа лацінскае каталіцтва на нашых землях, дзякуючы тым жа гістарычным і географічным варункам, гэта прадусім вера польская. Вось жа наша вера, вера беларуская, як выглядае з нашай мінуўшчыны й як аб гэтым нядвузначна гавора наша сучаснасьць, ёсьць унія.

Унія - злучэньне цэрквы праваслаўнай з сусьветнай цэрквай рымскай, як гэта было ў нас на пачатку хрысьціянства, магла б адрадзіць народ наш у жыцьці царкоўна-рэлігійным, а так жа ў жыцьці народным, бо Праваслаўную Цэркву адарвала б ад маскоўшчыны і злучыла б яе з душой народу.

чога. Але, як бачым, падзел гэны нашага народу ўнутраны, духовы - чужая мова па-за літургіяй у рэлігійным жыцці народу і розныя некаторыя асновы веры ці яе догмы. А гэта ўжо сусім нядобра.

Праўда, мы да гэтага сапраўды сумнага й дужа для беларускага народу шкоднага зьявішча прывыклі і ўжо мала на яго зварочваем увагі, але гэта тым горш для нас, калі мы ўжо перастаём рэагаваць на падзел Цела Хрыстовага - Цэрквы-Касьцёла, а праз яго на падзел душы беларускай, на той пункт у гэтай душы, дзе спрадвякоў ропіцца - то больш раздражненая, то больш загоеная - цяжкая, грозная рана гэтага народу.

Але, на шчасьце, ніколі не бракавала беларусам сьветлых людзкіх адзінак, як сярод духавенства, так і людзей сьвецкіх, якія хварэлі душой над гэтай хваробай свайго народу й якія думалі даўней і думаюць сяньня аб зле гэтага, напаве, аб брацкім злучэньні на беларускіх землях дзвёх часьцін адзінай Хрыстовай цэрквы ў вадну стройную, непадзельную цэласць.

Сяньня на беларускіх землях ужо, бадай, ўсюды можна пачуць слова унія. Слова гэтае - для многіх прыводзячае трывогу ў душу, многім узноў узбуджаючае ясны прамень надзеі на сьветлую будучыню справы Хрыстовай і народу - сяньня ўжо перадаецца з вуснаў беларускіх у вусны.

Унія, а па-лацінску - *unio*, як ведаем, знача адзінасьць, аб'яднаньне, злучэньне, брацкае рэлігійнае сужыцьцё беларусаў-праваслаўных і беларусаў-каталікоў пад кіравецтвам Рымскага Першасьвяшчэньніка, пад кіравецтвам Пятровай Апостальскай Сталіцы, як гэта было ў нас напачатку хрысьціянства й як гэта павінна быць заўсёды з волі Хрыстовай.

Пасьля скасаваньня уніі ў 1839 г. першая паважная спроба аднаўленьня яе рабілася ў 1908-9 г. Каля гэтай справы рупіўся тады мітрапаліт украінскай Галічыны³⁵ (тады пад Аўстрыяй) і піянэр беларускага сучаснага руху Іван Луцкевіч. У Барысаўскім пав. Менскай губ. быў двор (12 тысяч дзесяцін) графа Тышкевіча, Дзядзілавічы. Двор гэты мітрапаліт А. Шэптыцкі меў адкупіць, распарцэляваць і асадзіць там эмігрантаў украінцаў - уніятаў з Галічыны. З гэтых эмігрантаў паўстаў бы уніяцкі прыход, які быў бы асяродкам далейшай працы уніятаў у Беларусі. Ужо былі кандыдаты на уніяцкіх сьвяшчэньнікаў лацінскія ксяндзы беларусы: Язэп Зэльба і Вінцэсь Гарасімовіч (абодва ўжо адыйшлі з гэтага сьвету). Царскі ўрад, аднак, да гэтага не

III.

Хрысьціянства й народы; сьв. Уладзімер і хрышчэньне Русі: украінцаў, беларусаў і маскоўцаў

Адносіны хрысьціянства да розных народаў. Славяне і іх пісьменства. Апосталы славян Кірыл і Мяфод: іх праца і значэньне. Сьв. Уладзімер. Хрышчэньне: украінцаў, беларусаў і маскоўцаў. Адкуль Уладзімер прымаў хрысьціянства і адносіны яго да Апостальскай Сталіцы. Адзінства хрысьціянства.

Лёгка дадумацца, што апосталы хрысьціянства, нясучы ў сьвет Слова сьв. Эвангелья, нясылі яго прадусім у мове і форме грэцкай і лацінскай, бо гэтыя мовы былі падставай, як ведаем, тагочаснага культурнага жыцця на сьвеце. Нават Жыды, расьцярушыўшыся па ўсей грэка-рымскай дзяржаве, мову сваю старадаўнюю пазабываліся цалком і ўжо Біблію мусілі тлумачыць на мову грэцкую і ёй карытацца ў сынагогах. Але апосталы гэтыя хутка напатыкалі народы, для якіх гэныя мовы былі ўжо няведамы або прынамсі мала ведамы і да якіх прамаўляць і якіх вучыць і для якіх арганізаваць хрысьціянскае жыцьцё трэба было ў іх роднай зразумелай мове.

Гэтак і рабілася. Ужо ў II ст. паяўляюцца пераклады сьвятых кніг на мову сырыйскую, у пал. ст. IV - пераклады на мову абісынскую і готскую, у ст. V - на армянскую, у VI - на грузінскую, у VII - на арабскую, а ў стаг. IX мелі ўжо ў сваёй мове сьвятыя кнігі і літургію: пэрсы, туркі, хазары і іншыя.

Гэтага ж самага трэба было і для славян, і гэта сапраўды было роблена. Патрэбу гэтую для славян здаваліваюць вялікія сьвятыя апосталы Кірыл і Мяфод.

Паводле візантыйскіх і арабскіх пісьменьнікаў і дасьледчыкаў VIII-IX ст., славяне, яшчэ будучы паганамі, ужо мелі пісьменства. Пісалі яны тады знакамі, якія называліся "рысы" і "нарэзы", якія абазначаліся пры помачы вострай палачкі на дрэве, на дошках, на кусках кары, на каменнях і служылі толькі для звычайных і неабходных запісаў і для варажбы.

Пазьней паяўляецца ў іх ужо нармальна абэцэда¹¹, так зв. "глаголіца", якая паўстала з абэцэды грэцкай пад уплывам гэных жа славянскіх пісьменных знакаў - рысаў і нарэзаў. Глаголіца ў старадаўнасьці ўва ўсіх усходня-славянскіх народаў, а знача і ў беларусаў, мела шырокае практычнае застасаваньне. Глаголіцай беларускія князі пісалі розныя граматы, дагаворы і іншыя дакуманты.

Але абэцэда глаголіца была яшчэ дужа непрактычная, занадта складаная і цяжкая пры ўжываньні. Добра, відаць, гэта зразумелі апосталы славян сьвятыя браты Кірыл і Мяфод, калі яны, праняўшыся думкай несці навуку Хрыста да славянскіх народаў, сьпяраша прыступілі да пераробкі гэнай старой нязручнай абэцэды. І сапраўды, гэтыя апосталы стварылі абэцэду новую, славянскую, якая пасяля была празвана "кірыліцай", бо апрацаваў яе фактычна Кірыл (будучы сьвецкім чалавекам называўся Канстанцін), які быў высока адукаваным і вучоным.

Браты Кірыл і Мяфод былі родам з Македоніі. Бацька іх Леў быў высокім грэцкім урадаўцам і пражываў у Македоніі ў горадзе Солунь (Тэсалёнікі). Македонія была густа заселена славянамі баўгарамі, і мясцовыя грэкі добра былі абзнаёмлены з баўгарскім языком. Добра яго зналі змалку і Канстанцін і Мяфод. Абодва, атрымаўшы добрае выхаваньне і высокую асьвету, да якой, як сказана, асабліва гарнуўся і якой асабліва адзначаўся малодшы Канстанцін, займалі высокія ўрадавыя становішчы. Аднак хутка пакінулі гэта ўсё, паступілі ў манастыр і пасьвяцілі сябе апостальскай хрысьціянскай справе.

У 861 г. у Канстанцінопаль (Царгород) явілася пасольства з Хазарскай зямлі прыслаць да хазар вучонага багаслова дзеля пашырэння сярод іх хрысьціянства. Выбар паў на сьвятых братоў. Па дарозе да хазар яны затрымаліся ў Корсуні, дзе праз некаторы час бліжэй пазналі славянскі язык усходніх славян, які дужа быў падобны да баўгарскага. Тут яны найшлі Эвангелье і Псалтыр, напісаныя "па-руску", гэта знача языком усходня-славянскім, які дзеля ўспомненых ужо варага-русаў называлі рускім. Напісаны яны былі найхутчэй глаголіцай.

Паяўленьне гэных пераводаў аб'ясняецца тым, што сярод варагаў былі ўжо хрысьціяне добра знаючыя грэку і лаціну. Вось жа яны, відаць, і зрабілі гэны пераклад.

Гэныя кнігі мелі вялікае значэньне ў далейшай працы сьвятых братоў. У той час у хрысьціянскай цэркве панавала пракананьне, што царкоўнымі (касьцельнымі) языкамі могуць быць толькі тры: старажыдоўскі, грэцкі і лацінскі, а фактычна гэтыя два апошнія, як языкі двух галоўных вялікіх культур. У гэтым пракананьні выражалася фактычнае панаваньне гэных двух старых культураў, якія ня лічылі патрэбным рахавацца з языкамі народаў, якія стаялі культурна ніжэй. Вось жа факт існаваньня Эвангелья і Псалтыра ў мове ўсходніх славян, а так жа факт існаваньня Службы Божай і сьвятога Пісаньня ў мовах многіх іншых усходніх народаў, аб чым мы ўжо ўспомнілі, па-

(Літаратура: Энцыклікі Папы Пія XI: проціў камунізму й проціў расізму; Вл. Соловьев - Полн. собр. соч. Т. IV і інш.; А. Мачейна - Tautinis aukleėjimas; Ад. Станкевіч - Да гісторыі беларускага палітычнага вызваленьня, яго ж - Fr. Bahusevic, Jaho zussio i praca).

XIV.

Спроба беларускай рэлігійнай, нацыянальнай і культурнай сынтэзы

Рэлігійная разрозненасьць беларусаў. Тэорэтычныя магчымасьці уніі стацца сынтэзай беларускай душы. Права кантрасту ў аб'яднаньні беларускай народнай душы. Фактычнае брацкае сужыцьцё беларусаў, праваслаўных і каталікоў, без націску на афармленьне гэтага. Толеранцыя, супольныя хрысьціянскія вартасьці, апалітычнасьць. Кліч сьв. Аўгустына.

Тут падыходзім да аканчальных выснаваў аб адносінах між хрысьціянствам і беларускай нацыянальнасьцяй. Але ж хрысьціянства цяпер у беларускім народзе не адзінае, а падзеленае на Праваслаўе і на лацінскае і ўсходняе (уніяцкае) Каталіцтва. Вось жа над кожным зь іх затрымаем і пашукаем такіх адносінаў народу да гэтых хрысьціянскіх, так сабе блізкіх, вызнаньняў, каб гэныя адносіны тварылі беларускую нацыянальную і рэлігійную сынтэзу.

Пачнём ад уніі, якая ў сваёй прынцыповай ідэі іменна і носіць гэну сынтэзу.

У рэлігійным жыцьці беларускага народу спатыкаем сапраўды дзіўнае і сумнае зьявішча: адзін і той самы народ верыць у аднаго і таго самага Хрыста Спаса свайго і ў Яго навуку, але верыць і славіць Яго неаднолькава, розным спосабам. Адзін і той самы народ беларускі ў жыцьці сваім рэлігійным раздвоены на праваслаўных і каталікоў, якія інакш завуць свае сьвятыні - адны кажуць цэрква, а другія касьцёл, - якія службу Божую маюць у розных мовах - адны ў стара-славянскай, а другія ў лацінскай, якія слова Божага і звычайнай гутаркі іх духавенства слухаюць так жа ў розных і да таго ў чужых мовах: адны ў расейскай, а другія ў польскай, якія ўрэшце падзелены так жа часткова й верай: для адных - не выклікаючы ўсіх розніцаў - Рымская Епіскапская Сталіца - гэта, з волі Хрыста, галава сусьветнага хрысьціянства, гэта найвышэйшая ўлада сьв. Цэрквы Ягонай, а для другіх усё гэта такога вялікага значэньня ня мае.

І вось, калі б у беларускім народзе падзел гэты быў толькі вонкавы, а толькі ў самым абрадзе службы Божай, дык гэта было б яшчэ ні-

знайсці ў калегіі Propaganda Fidei, гдзе "зграмаджаныя разам гадунцы 37-х народаў. Усе яны сыны тэй самай маткі, тэй самай сям'і й усе гадуюцца пры тым самым сталі й у тэй самай праўдзе".

І так, як бачым, хрысьціянства проціў сучаснага тотальнага нэапаганізму. Проціў гэтага й сьвятлейшыя адзінкі, прадстаўнікі часта выдатныя навукі. Для прыкладу ўспомнім толькі Karfel'a, ведамага вялікага сучаснага амэрыканскага біоляга, які ў сваёй цікавай і галоснай кнізе "Чалавек - нязнаная істота" крытыкуе сьнянешнюю цывілізацыю, у якой чалавек чуецца нявольнікам, падчоркавае рашуча, што апрача інтэлекту, якому сучасны чалавек так аднабока й безаглядна заверыў, цывілізацыя мусіць апірацца так жа на прынцыпах этыкі, эстэтыкі й рэлігіі. Гэта голас адзін з многіх аб тым, што ўсякі эгоізм павінен рэгулявацца альтруізмам і наадварот, бо інакш - руіна грамадзкага жыцьця і нават цэлай цывілізацыі. А каму ж няведама, як магутным тут ёсьць творчым дзейнікам хрысьціянства!..

І беларускага народу дарога да яго сьвятлейшай долі, да яго культурнага нацыянальнага жыцьця вядзе так жа там, дзе эгаізм ня ёсьць добрасьцяй, дзе прызнаецца права асабовасьці "адзінкі чалавека й права асабовасьці нацыянальнасьці. А гэтай дарогай, на наш пагляд галоўнай між іншымі, ёсьць хрысьціянства; хрысьціянства, ведама, чыстае й вольнае ад сьмяцьця дэмагогіі і палітыкі. Значна, хрысьціянства - гэта цэннасьць, якой беларусы павінны трымацца і бараніць і паводле яго жыць і прыватна й публічна.

Гэткі хрысьціянскі шлях павядзе беларускі народ па дарозе штораз большага нацыянальнага аб'яднаньня і кансалідацыі, гэткі наш шлях будзе шляхам нашых беларускіх хрысьціянскіх традыцыяў, так шчыльна зьвязаных зь беларускім жыцьцём, гэта будзе шлях дастойны 950-годняй у нас хрысьціянскай традыцыі, пашанай гэтага вялікага юбілею й параўнай нашай сьветлай будучыны.

Хрысьціянства дае народам маральную магчымасьць разьвівацца нацыянальна й будаваць іх нацыянальную самастойнасьць, а з другога боку, ганячы ўсякі нездаровы эгаізм, яно ганіць скрайні нацыяналізм і гэтым самым аблягчае народам іх узаемнае супрацоўніцтва. А гэта ж дарога й беларускага народу... Праўду кажна вялікі Салаўёў: "Народ павінен прызнаць сябе тым, чым ён ёсьць сапраўды, - часткай усебыту. Ён павінен прызнаць сваю салідарнасьць з усімі іншымі жывымі часткамі гэтага цэлага - салідарнасьць дзеля вышэйшых агульналюдзкіх ідэалаў і службы не сабе, а гэтым ідэалам у меру сваіх нацыянальных сіл і адпаведна да свайго нацыянальнага характару"...

вінен быў аслабіць у душы сьвятых апосталаў сілу гэтага пануючага пракрананьня.

Навярнуўшы нямала хазараў на хрысьціянства, Кірыл і Мяфод вярнуліся ў Візантыю. Па дарозе каля таго ж Корсуна (Херсон) яны знайшлі мошчы-рэліквіі (астанкі) мучаніка сьв. Клімэнта Папы рымскага і прывязлі іх у Візантыю. Але чакала іх новая місія, місія сярод заходніх славян у Маравіі, куды яны і адправіліся каля 863 г.

Каб лягчэй было ім там сеяць зерне Праўды Хрыстовай, яны адправіліся туды, апрацаваўшы славянскую абэцэду і пераклаўшы на славянскую мову Сьвятое Пісаньне і кнігі літургічныя, кладучы такім чынам моцныя асновы для далейшага пашыраньня хрысьціянства і агулам прасьветы на ўсіх славянскіх землях.

Такая праца гэтых апосталаў была цяжкай і небясьпечнай. Народ, разумеючы ў роднай мове слова Божае, валам ішоў за сваімі апосталамі. А тымчасам караніліся ўжо там немцы. Нямецкае духавенства для палітычных мэтаў накідала там славянам чужую нямецкую мову. А цяпер немцы, убачыўшы, што праца іх дарэмная, пачалі рознымі спосабамі змагацца з славянскімі апосталамі. Прышлося сьвятым братам нямала зазнаць ад нямецкага духавенства і фальшывых даносаў да Папы, і зьдзекаў, а нават і турмы ад нямецкіх уладаў за сваю апостальскую працу.

Урэшце, папа Мікалай I († 867), каб даведацца, што сапраўды робяць гэтыя апосталы, выклікаў іх у Рым. Гісторыкі пішуць, што сьвятых браты прыбылі туды на пачатку 868 г., калі папам быў ужо Адрыян II. Цяжкія тут былі дні для апосталаў. Мелі яны і тут многа ворагаў. Аднак праўда зьяявала. Папа аднёсся да іх дужа добра, справу разгледзіў і прызнаў слухнасьць за славянскімі апосталамі. Галава хрысьціянства мове славянскай прызнаў права ў сьвятых хрысьціянскіх. Гэта быў выпадак, маючы вялікае гістарычнае значэньне як для жыцьця рэлігійнага, так і агулам для ўсей славянскай культуры.

Праца сьв. Кірыла і Мяфода была для ўсяго славянства сапраўды вялікай. Яна славянскі язык паставіла на роўні з арамейскім, грэцкім і лацінскім, у якіх толькі тады і можна было маліцца. Да гэтых такім чынам языкоў прыбыў і язык славянскі. Вось што аб гэтым казаў папа Адрыян II, пацьвярджаючы працу славянскіх апосталаў: "Выдуманнае Канстанцінам-філёзафам славянскае пісьмо, на якім належным спосабам узносіцца хвала Богу, мы пацьвярджаем і загадваем, каб у гэтай мове выкладалася верным навукі і дзеі Госпада нашага Ісуса Хрыста, бо Божая ўлада вуча нас хваліць яго ня ў трох толькі языках,

гэтак кажучы: "Хваліце Госпада ўсе народы, хваліце яго ўсе людзі", і апосталы, напоўненыя сьв. Духам, прапаведвалі веліч Госпада ўва ўсіх языках. І апостал Павал - гэтая труба Госпадава - нам паказвае, што кожны язык няхай славіць Госпада нашага Ісуса Хрыста на славу Айца, і ў першым пасланьні да Карынчыкаў ён даволі нас павучае, каб мы, гаворачы рознымі языкамі, тварылі Хрыстовую цэркву. І сусім непараціўна ні веры, ні навуцы Хрыста, калі будзе ў гэтым жа славянскім языку чытацца і аб'ясняцца Сьвятое Пісаньне Старога і Новага Завету, належна пераложанае і вытлумачанае, адпраўляюцца літургія ці іншае набажэнства, бо хто стварыў тры першыя языкі: габрэйскі, грэцкі і лацінскі, той стварыў і ўсе іншыя для большай славы сваёй"¹².

Цяпер ясна, што сьвятло Хрыстовай навукі дасталося да беларускіх плямёнаў праз Грэкаў з Візантыі, а прадусім праз паўдзённых славян, у IX-X ст. дз - якуючы працы славянскіх апосталаў сьвятых Кірыла і Мяфода. Яны, выдумаўшы ці толькі паправіўшы ўжо існуючы альфавэт для славянскага пісьменства, пералажыўшы сьв. Пісаньне і літургічныя кнігі на славянскую мову, гэтым палажылі моцныя асновы для пашырэння хрысьціянства і агулам прасьветы па ўсіх славянскіх землях.

Мова, у якой сьв. апосталы тлумачылі сьвятых кнігі, завецца царкоўна-славянскай. Гэта дзеля таго, што яна з часам сталася мовай памёршай і агранічылася толькі да ўжываньня ў літургіі, якая і сьнянны ўжываецца ў рэлігійным жыцьці беларусаў праваслаўных і уніятаў. Але ў навуцы гэтую мову прынята называць стара баўгарскай. Гэта затым, што мова, якой сьвятых славянскія апосталы карысталіся, найбольш была збліжана да мовы тагочаснай баўгарскай.

Мова гэта ў той час мала розьнілася ад моваў, якімі гаварылі ўсе іншыя славяне, і агулам была для іх зразумелай. Праз кірыла-мяфодаўскую працу сталася яна мовай літаратурнай для ўсіх славянскіх народаў: да маравяў, да баўгараў, сэрбаў, харватаў, чэхаў, украінцаў, беларусаў, расейцаў, а магчыма, што да палякоў і славэнцаў.

Але хрысьціянства на Беларусь сьпярша дасталося толькі да адзінак, а да масаў, да народу яно дайшло за часаў сьв. Уладзімера, вялікага кіеўскага князя.

За часаў Уладзімера, вялікага князя кіеўскага, і яго стараньнем пашырылася масава хрысьціянства, як сярод народу ўкраінскага, расейскага, так і беларускага. Вось жа належыцца нам хоць збольшага пазнаёміцца з гэтым слаўным князем, дзякуючы якому сьвет Праўды

расізму. У лісьце з 13.IV.38 да ўсіх рэктараў каталіцкіх унівэрсытэтаў. Кангрэгацыя радзіць ім, карыстаючыся памагчымаьці доказамі з біолёгіі, гісторыі, філэзофіі, апалёгетыкі, права і этыкі, бароцца з наступнымі фальшывымі расістоўскімі тэзамі:

1) расы людзкія сваёй уроджанай і нязменнай прыродай так многа розьняцца між сабой, што між найніжэйшай зь людзкіх рас і вышэйшай расай ёсьць большая розьніца, як між гэтай найніжэйшай расай і вышэйшым гатункам зьвярат;

2) сілу расы й чыстату крыві трэба зьберагаць і паддзержаваць за ўсякую цану; усё, што толькі вядзе да гэтай мэты, ёсьць добрае й дазволенае;

3) з крыві, у якой месціцца сутнасьць расы, выплываюць, як з найдасканалейшай крыніцы, усе духоўныя й маральныя прыкметы чалавека;

4) найважнейшая мэта выхаваньня - гэта разьвіваць сутнасьць расы і разграваць душы гарачай любоўю да ўласнай расы, што ёсьць найвышэйшым дабром;

5) рэлігія ёсьць падпарадкавана праву расы і мусіць дастасавацца да гэтага права;

6) першай крыніцай і найвышэйшай меркай праўнага ладу - гэта расовы інстынкт;

7) няма нічога, акрамя аднаго космосу, аднаго ўсесьвету, аднаго жывога быту; усе рэчы, разам з чалавекам, гэта нішто іншае, як толькі рознародныя формы - праявы гэтага жывога ўсесьвету - явішчы, што разьвіваюцца ў часе доўгіх пэрыядаў;

8) людзкія адзінкі існуюць толькі дзякуючы дзяржаве й для дзяржавы, усякае іхнае права мае аснову ў факце, што гэтае права выдала дзяржава.

Ня менш так жа важнае й выступленьне Апостальскай Сталіцы проціў фашызму італьянскага ў канцы ліпеня 1938 г. падчас прыняцьця студэнтаў-клерыкаў 37 нацыяў з місыянарскай калегіі Propaganda Fidei, прасьцерагаючы іх прад тэорыяй расізму. Адзначыўшы паняцьце унівэрсальнасьці Каталіцкага Касьцёла, сьв. Айцец востра выступіў проціў напасьцяў на каталіцкую акцыю за тое, што яна ёсьць антырасістоўская й антыфашыстоўская, й заявіў: "ня хочам нікога вылучаць зь сям'і людзкой, унівэрсалізм каталіцкі не выключае нікога дзеля паходжаньня або нацыянальнасьці: увесь род чалавечы ёсьць адной унівэрсальнай расай і няма месца на расы спэцыяльныя". Прамову сваю сьв. Айцец закончыў увагай, што праўдзівы расізм можна

весь род человеческой, а все народы. Не к безразличной человеческой толпе, не к смешению людей посылает Христос своих апостолов, а к целым народам. Словом языки признано национальности, словом вся упразднен национализм"³⁴.

Пад словам нацыяналізм Салаўёў, як бачым, разумее нацыянальны эгоізм, па-сяньнешняму - нацыянальны таталізм, фашызм, расізм.

Так, з самых прынцыпаў хрысціянства яўна выплывае права кожнага народу на яго нацыянальнае жыццё й асуджэнне нацыянальнага эгоізму. Але відаць гэта так жа з пазытыўнага адношання да падобных фактаў хрысціянскіх афіцыйных дзейнікаў.

Аб камунізме няма тут чаго й гаварыць. Ён, адкідаючы Бога, хрысціянства, асабовасць чалавека і яго душу, кансэквэнтна адкінуў так жа й нацыянальнасць і ў сьвятле Эвангеліі асудзіў сам сябе. Асудзіла яго неаднакратна й Апостальская Сталіца й усё агулам хрысціянства.

Рознага роду расізмы, фашызмы й скрайнія нацыяналізмы, розным спосабам маскуючы свой праўдзівы воблік, ад гэткага афіцыйнага асуджэння доўга хаваліся. Але ўрэшце прыйшло гэта й на іх. Паслухаем, што кажа сьв. Айцец Пій XI у энцыкліцы "Mit brennender Sorge" - з пякучым клопатам - аб расізме: ..."Хто згодна з думкай уроеных старагерманскіх і прадхрысціянскіх вераванняў асабістага Бога заступае панурым несабістым лёсам, - прычэка мудрасьці й Агляду Божаму. Хто расу або народ, або дзяржаву, або пэўны лад дзяржавы, або прадстаўнікоў дзяржаўнай улады, або якую-небудзь іншую засаднічую вартасць людзкой грамадзкасці - займаючай бязсумніўна істотнае й годнае месца ў парадку натуральным - з гэтай герархіі вартасцяў вылучае, да найвышэйшай нормы рэлігійнай падносіць і пабалвахвальску абагаўляе, той адварачвае й фальшуе натуральны парадак, створаны Богам... Толькі павярхоўны розум можа трапіць у памылковы домysl народнага бога або народнай рэлігіі. Толькі гэтка розум можа адважыцца на шалёную думку замыкаць Бога ў граніцах аднаго народу, у этнічнай цяснаце адной расы, таго Бога, які ёсць Тварцом Сусвету, Валадарам і Правадаўцам усіх народаў... У Эвангеліі Ісуса Хрыста аб'ява асягнула найвышэйшую й назаўсёды абавязуючую норму. Гэтая аб'ява не дапускае ніякіх паправак рукі людзкой і не прызнае ніякіх падробак або заступніцтва іншымі самазванымі "аб'явамі", якія некаторыя паводыры сучасныя высноўваюць з так зв. міту крыві й расы"... Ня менш ёсць важным у гэтым самым сэнсе й выступленне Кангрэгацыі сэмінарыяў і унівэрсытэтаў проціў тэорыі

Хрыстовай дайшоў і да нас і які як у праваслаўных, так і ў каталікоў уважаецца за сьвятога і называецца роўнаапостальскім.

Як аб хросьце, так і аб самым Уладзімеру даведваемся з розных старых дакумантаў і ад пісьменьнікаў, па якіх асталіся аб гэтым усім для нас весткі. Маём апавяданьне манаха Якуба ці Нэстара, пахвальнае слова ў чэсьць Уладзімера, напісанае кіеўскім сьвяшчэньнікам, пазьней мітрапалітам Украіны, Беларусі і Масквы Іларыёнам, маём так жа апавяданьне сьв. Брунона, што гасьціў у сьв. Уладзімера і прапаведваў хрысціянства ў лацінскім абрадзе сярод дзікіх сьцяпавікоў на паўдні Украіны - печанегаў. Маём так жа весткі Цітмара, біскупа места Мэрсэбурга ў Нямецчыне, апавяданьні грэцкіх пісьменьнікаў і інш. Урэшце дайшлі да нашых часаў запіскі, зробленыя ў Кіеве за часаў Уладзімера. Яны захаваліся ў розных старых летапісных зборніках, як, напрыклад, адзін зь іх, які называецца "Ніканаўскі Летапіс".

З гэтых вестак даведваемся, што інакш тады выглядала і жыццё на нашых землях і самыя гэтыя землі. Непрайдзімыя лясы былі ўсюды. Адчасьці дарогі сухапутныя, а прадусім рэчныя былі галоўнымі шляхамі зносінаў нашых продкаў з людзьмі і са сьветам. Па Дняпры, Зах. Дзьвіне, Нёмане і Вяльлі вялі яны гандаль і мелі зносіны з усім цывілізаваным сьветам, як на ўсходзе (Візантыя), так і на захадзе (Заходняя Эўропа). Праз наш край па гэтых рэках вёў вялікі шлях "із Варяг в Грекі", як яго тады называлі. Але зносіны гэтыя былі трудныя, небясьпечныя і даступныя не для многіх. Ня спрыяла такім чынам гэта ўсё і пашыраньню ў нас хрысціянства. Аднак яно хоць паволі, але ўжо задоўга да сьв. Уладзімера пашыралася, дастаючыся сьпяраша, насколькі яно йшло з усходу і паўдня, - да украінцаў, а адтуль і да беларусаў. Аднак гэта хрысціянства вызнавалі яшчэ толькі князі, дружына князя, купцы і іншыя, што мелі стычнасьць з хрысціянскім сьветам. Так, напрыклад, па сьмерці кіеўскага князя Ігара яго жонка ўдава сьв. Ольга (†969) сталася хрысціянкай, якая прабавала ахрысціць так жа і ўвесь народ, але гэта ей не ўдалося. Хрысціянства было тады адно, ня было ў ім падзелу, хоць ужо існавалі розныя абрады. І так сьв. Ольга сама была хрысціянкай усходняга абраду, а народ свой была гатова хрысціць паводле абраду лацінскага. З гэтай мэтай яна паразумелася з нямецкім царом Оттонам. Гэты выслаў у Кіеў сьв. Адальбэрта, місіянара, немца, лацінскага абраду. Але тады княжыў у Кіеве яе сын Сьвятаслаў, дужа варожы да хрысціянства, і дзеля гэтага місія сьв. Адальбэрта не ўдалася.

Урэшце вялікая справа хрышчэння ўсяго народу, як сказана, украінскага, беларускага і расейскага (маскоўскага) наступіла за часаў Уладзімера сьв. Вялікі гэты князь добра зразумеў, што аставацца самому паганцам і такім жа пакідаць народ - гэта значыла быць у поўным раз'яднанні з культурным хрысьціянскім (усходнім і заходнім) сьветам. І ён, зважыўшы гэта добра, рашыўся на вялікі гістарычны шаг, - на прыняцце хрысьціянства.

За часаў Уладзімера, як мы ўспомнілі, асабліва ў Кіеве, ужо было нямала хрысьціян сярод вышэйшага асьвечанага слою грамадзянства. Многія мелі зь іх нагоду пазнаць і прыняць хрысьціянства ці ў Царгоградзе (Візантыя) у ўсходнім, грэцкім абрадзе, ці ў Швэцыі (адкуль пераважна паходзілі першыя князі: варага-русы), дзе шырылася тады хрысьціянства ў лацінскім абрадзе, а так жа многія, асабліва купцы, прымалі хрысьціянства лацінскае ў Заходняй Эўропе. А гэтыя хрысьціяне не аставаліся без свайго духавенства, - яны мелі пры сабе і сваіх сьвяшчэнікаў, як грэцкага, так і лацінскага абраду, а так жа абраду славянскага з Баўгарыі - пасья таго, як там завялі хрысьціянства сьв. Кірыл і Мяфод. І сам Уладзімер меў за жонку баўгарыню і чэшку, так жа хрысьціянкі, з якімі былі іх духоўнікі. Ад жонкі баўгарыні былі ў іх сыны: Барыс і Глеб, сьвятых мучанікі за хрысьціянскую веру. Такім чынам Уладзімеру аставалася толькі бліжэй зацікавіцца гэтай справай і рашыцца на прыняцце хрысьціянства. І гэта сталася: сьпярга ў Кіеве каля 987 г. ахрысьціўся ён сам, а пасья прыступіў да хрышчэння ўсяго народу.

Паўстала толькі пытаньне, ад каго і ў якім абрадзе прыняць і пашыраць хрысьціянства? Найдагаднейшымі і найбліжэйшымі для гэтага былі два краі: Корсунь (цяперашні Крым) і Баўгарыя. І ў Корсуні і ў Баўгарыі было ўжо такое духавенства, што магло лёгка паразумевацца са славянамі. Тагочасная баўгарская мова была зразумелай яшчэ для ўсіх славян. Баўгары мелі ўжо тады сваю самастойную цэркву, якая была ў еднасьці з Рымам (сталіцай яе была Охрыда ў зах. Баўгарыі, сьняняшняй Македоніі), дзе быў асобны баўгарскі патрыарх. Цэрква гэтая мела ўжо гатовы славянскі абрад са славянскім языком у Службе Божай, патрэбныя кніжкі, а так жа і сваё духавенства.

У Крыме (Корсуні) так жа было нямала духавенства, што разумела па-славянску, ня гледзячы на тое, ці гэта былі грэкі ці славяне. Адгэтуль так жа можна было ўзяць сьвяшчэнікаў, але не епіскапаў, бо корсунская цэрква герархічна падлягала Царгораду.

бадзіць душу беларуса ад фікцыі хрысьціянскай: ад "польскай" і "рускай" веры, мае заданьне абараніць душу беларускага народу і абараніць цэласць і адзінства беларускай нацыі.

Гэтулькі можна сьняня сказаць аб сучасным беларускім хрысьціянстве. Але не забываймася, што гэтае беларускае хрысьціянства - гэта дужа малая частка хрысьціянства як цэласьці, як такога. І ўсё тое, што дзеецца з гэтым хрысьціянствам агулам, адбіваецца так жа й на духовым жыцьці беларускага народу. Вось жа тыя ўсе адносіны хрысьціянства да розных сучасных праблемаў дужа цэнныя і маюць сваё значэньне й для беларускага народу тым больш, што хрысьціянства носіць у сабе - адвечныя Божыя й агульналюдзкія ідэалы.

Самыя хрысьціянскія прынцыпы, самая гэта навука ёсьць з натуры сваёй вялікай маральнай абаронай і апорай нацыянальнага жыцьця агулам, а гэтым самым і беларускага народу. Права на ўласную мову, рэлігію й культуру кожнай нацыі вынікае ня толькі з права прыроднага, але так жа іменна й з навукі хрысьціянскай. Галоўны прынцып хрысьціянскай навукі - гэта прызнаваць, уцвярджаць і паглыбляць асабовасьць чалавека як першага й адзінага асяродка поступу й культуры. Гэткія адносіны хрысьціянства да людзкой асабовасьці ня нішчаць у ей нічога прыроднага, а знача й яе нацыянальнай асаблівасьці й рознасьці, але гэта ўсё вырабляюць, паляпшаюць, дасканаліць. Такім чынам кожная нацыянальнасьць у сьвятле Хрыстовай навукі ёсьць матарыялам не для нішчэння яго, але для тварэння зь яго культурных вартасцяў.

Апрача гэтай прынцыповай агульнай хрысьціянскай падставы правоў народаў на іх культурна-нацыянальнае разьвіцьцё, у гэтай жа хрысьціянскай навуцы ў гэтай жа справе знаходзім нормы ўжо ня толькі характару прынцыповага, але так жа й практычнага. Вынікае гэта з загаду Хрыста навучаць усе народы (Мат. 28, 29), а так жа з факту Дароў Сьв. Духа (Апост. Дз. 2, 4-11), дадзеных апосталам, каб яны мелі магчымасьць апавядаць Эванэлію ў родных мовах розным народам. Дужа дабітна выясьняе гэтую думку хрысьціянства, зь якой гэтулькі добра плыве й для беларускага народу, вялікі расейскі філэзаф Уладзімер Салаўёў, які словы Хрыста "навучайце ўсе народы", - па стара-славянску "вся языки" - аб'ясняе гэтак: "Вся языки - ни один не исключен, но ни один и не назван; ибо отныне уже не теократия приурочена к одной национальности, а к единой теократии приурочены все народности. Однако не отвергнуто различие и особенное значение народов; ибо сказано вся языки - не сказано просто: всех людей или

прамове да сваей "Dudki"³². Там ён сказаў аб беларускім народзе ўсё. Як ён прагаварыў аб беларусах, так да яго яшчэ не гаварыў ніхто. Ён там сказаў: беларусы - гэта асобны народ і, як усе іншыя, мае права на сваё самабытнае й самастойнае існаваньне. Вось жа ад Багушэвіча, ад яго "Dudki", або проста ад самага пачатку ХХ ст. можна пачынаць лічыць гэты апошні найнавейшы пэрыяд гісторыі беларускага народу, пэрыяд, як ужо сказана, адраджэнска-вызвольны.

Нацыянальны беларускі прынцып у сучасным разуменьні падчоркнуў Фр. Багушэвіч. Гэты ж прынцып асабліва сільна заактуалізаваўся падчас сусьветнай вайны й вялікай расейскай рэвалюцыі. Вялікую, гістарычную ў гэтым кірунку адыграў акт 25.ІІІ.18, акт абвешчання Радай Беларускай Народнай Рэспублікі незалежнасьці Беларусі. Як загаварыў гэны акт, так да яго аб Беларусі дагэтуль яшчэ не гаварыў ніхто. У гэтым жа духу, у гэтым кірунку й ідзе далей сьняня беларускі адраджэнска-вызвольны рух. 25.ІІІ.18 - гэта сымбаль гэтага руху.

Якая ж у гэтым сучасным беларускім нацыянальным руху роль хрысьціянства? Вось жа вобак з іншымі кірункамі й дзейнікамі гэтага руху разьвіваецца й дзеіць так жа й кірунак хрысьціянскі й імкнецца да таго ж агульна беларускага нацыянальнага ідэалу. А нават можна сказаць, што гэты хрысьціянскі кірунак у сучасным беларускім нацыянальным жыцьці часта й перавышае кірункі іншыя. Нехрысьціянскія кірункі ў беларускім жыцьці часта ломяцца, рвуцца, паўстаюць і ўпадаюць, а то й сусім заміраюць, не пакідаючы па сабе паважнага сьледу, ня творачы традыцыі й мала або і сусім не прычыняючыся да большай кансалідацыі й умацаваньня беларускай нацыянальнасьці. Хрысьціянскі кірунак, як паказвае гісторыя і сучаснасьць, працуе звычайна стала, больш вытрывала, цягла. Добрым гэтага прыкладам можа быць БХД і яе наступніца БНА і агулам уся дзейнасьць беларуская хрысьціянская, як грамадзкая, так і культурная³³.

Гэткая беларуская хрысьціянская праца пакідае па сабе глыбейшы сьлед, стварае традыцыю і зьяўляецца творчым дзейнікам у кансалідацыі беларускай нацыянальнасьці. Сучасны хрысьціянскі беларускі кірунак, як і, бадай, усе іншыя беларускія нацыянальныя кірункі, - гэта ўжо кірунак беларускі нацыянальна-сьведомы. Гэты кірунак - гэта ўжо яўная антытэза да хрысьціянства ў Беларусі афіцыйнага - польскага ці расейскага, якое і сьняня яшчэ ёсьць дзейнікам адносна нашага народу антынацыянальным. Беларускае сучаснае хрысьціянства мае такім чынам вялікае, гістарычнае заданьне - асвабодзіць хрысьціянства, даць яму натуральны доступ да беларускага народу, асва-

Пра Царгорад аднак ня прыходзілася і думаць, бо ад сьмерці Сьвятаслава, бацькі Уладзімеравага, між Кіевам і Візантыяй адносіны былі напружаны, затым, што грэкі былі наслаўшы печанегаў і тыя замардавалі Сьвятаслава. Далей, Візантыйская (царгародзкая) цэрква бадай сусім не займалася місіямі сярод паганаў, яна ня мела для гэтага адпаведна прыгатаванага духавенства, ані царкоўных кніг. Ды браць адтуль духавенства: сьвяшчэньнікаў і епіскапаў, - гэта значыла б аддаць ў рукі сваіх ворагаў найвызначнейшыя мясцы ў дзяржаве. Рабіць так ня было ніякага сэнсу.

Вось жа з гэтых усіх краёў Уладзімер выбраў прадусім Корсунь. На гэта зляжыліся наступныя прычыны. У Візантыі выбухнуў бунт. Цэсары (было іх тады там двух) зьвярнуліся па помач да свайго непрыяцеля Уладзімера. Гэты згадзіўся, але з умовай, што цэсары гэныя выдадуць за яго замуж сваю сястру Ганну. Іншага выхаду ня было, і яны згадзіліся. Уладзімер памог: бунт быў здушаны. Уладзімер дамагаўся спаўненьня ўмовы. Цэсары, аднак, пачалі круціць. Уладзімер, каб змусіць іх, пайшоў вайной на Корсунь. Корсунь падлягаў Візантыі, але толькі з мусу, заўсёды корсуняне былі гатовы гэнай няпрошанай апеці пазбыцца. Цяпер надаралася ім добрая нагода. Нават і сярод корсунян знайшліся, што памагалі Уладзімеру здабыць Корсунь. Сярод такіх было нямала і духавенства. Такім чынам Уладзімер здабыў Корсунь і адтуль меў духавенства, патрэбнае для ахрышчэньня свайго краю. Корсунь для Візантыі быў дужа важным гандлёвым і стратэгічным пунктам. Цэсары зьмяклі і Ганну аддалі Уладзімеру за жонку. Шлюб адбыўся ў Корсуні. Пасьля гэтага Уладзімер вярнуўся ў Кіеў, вязучы з сабой духавенства, што яму спрыяла, а так жа і тое духавенства, якое было ў пашане ў Ганны. Гэтае духавенства ахрысьціла яго і правяло хрышчэньне Украіны, пасьля Беларусі і Расеі.

Але самым толькі хрышчэньнем справа яшчэ ня была скончана. Трэба было падумаць аб мітрапаліце і епіскапах, якія арганізавалі б цэркву і ёю ўпраўлялі б. Яшчэ падчас прабываньня Уладзімера ў Корсуні прыбылі туды паслы ад Папы з Рыму. Гэтыя паслы прывязьлі яму мошчы (рэліквіі), галаву сьв. Клімэнта, Папы Рымскага, які памёр у Крыме на выгнаньні ў канцы першага стагодзьдзя па Хрысьце. Гэткім чынам між Уладзімерам Вялікім і Папам Рымскім навязаліся зносіны, якія не перарываліся і далей. Пасольствы йшлі з Кіева ў Рым і з Рыму ў Кіеў. Ясная рэч, што гэтыя пасольствы датычылі найважнейшых дзяржаўных спраў, а ў іх ліку і справы епіскапату для новаахрышчаных краёў. Уладзімер такім чынам, як бачым, быў у аднасьці

з Апостальскай Сталіцай, дык зь яе ведама і згоды ўзяў сабе епіскапаў. З Корсуна ўзяў сьвяшчэньнікаў, а епіскапаў з Баўгарыі.

З Баўгарыі ў Кіеў прыбыў першы мітрапаліт Міхал з некалькімі епіскапамі. Яны прынясьлі з сабой багаслужэбныя кнігі, а так жа зборнік царкоўнага права, крыху адменнага ад права, якое абавязвала ў візантыйскай цэркве. Славянская мова прапаведнікаў значна памагала ў пашыраньні хрысьціянства ў дзяржаве Уладзімера, а так жа і ў дзяржавах суседніх славян. З Кіева хрысьціянства пашырала і на Беларусь. І сюды прыйшло яно ў форме баўгварскай. І ўсюды нясьлі яго місіянары (грэкі і баўгары) у старабаўгварскай мове. У гэтай жа мове былі кнігі і багаслужэньне.

Уладзімер сьв. падумаў так жа і аб будучыні хрысьціянства. Для яго было ясным, што пасья сьмерці першых сьвяшчэньнікаў-місіянараў баўгараў і грэкаў трэба ўжо мець сваіх уласных. Для гэтай мэты ён закладаў школы і загадаваў браць дзяцей у знатнейшых бацькоў і аддаваць іх у гэныя школы на навукі. І сапраўды, праца Уладзімера ў гэтым кірунку не пайшла намарна. Ужо на пачатку панаваньня Яраслава Мудрага бачым у Кіеве ўкраінца мітрапаліта Івана, а пасья яго наступіў Іларыён, так жа ўкраінец.

З Кіева, з Украіны, Хрысьціянства дасталося на Беларусь. Нясьлі яго сюды баўгварскія, грэцкія і ўкраінскія сьвяшчэньнікі, прамаўляючы да беларусаў у зразумелай тады яшчэ для ўсіх баўгварскай (з дамешкай часта ўкраінскай) мове. У гэтай жа мове і да нас прыйшлі так-жа царкоўныя кнігі і багаслужэньне. Уладзімер сьв. быў у еднасьці з Апостальскай Сталіцай. І наша беларускае хрысьціянства ў гэтым часе так жа было яшчэ адзіным і непадзельным.

(Літаратура: Ks. Ad. Stankevic - Rodnaja mova u sviatyniach, Vilnia, 1929; Власов фон Вальденберг - Історія Расіі; Т.Коструба - Великий Будовничий Украинской Держави, Станіславів, 1937, Католицка правярнісь Володимира Вел., "Нова Зоря", 21.VIII.38).

IV

Хрышчэньне Беларусі.

Уладзімер Вялікі, Ізяслаў Полацкі і хрышчэньне Беларусі. Першае епіскапства ў Полацку. Сьвятая беларуская князёўна Афрасіньня Полацкая. Роль баўгварскай мовы ў хрысьціянізацыі і культуры Беларусі.

Сьвятло Хрыстовай навукі даставалася да Беларусі яшчэ задоўга да Уладзімера Вялікага. Існуе нават легенда, што першы прынёс яго сюды сам апостал Андрэй. Даставалася яно ў Беларусь прадусім у землі крывічоў, праз якія праходзіла дарога з Нармандыі ў Візантыю:

вам беларускай нацыянальнасьці ня можа мець ніякая іншая сьвецкая грамадзкая ўстанова.

Калі прыйшоў аканчальны заняпад беларускага народу: заняпад палітычны і культуральны, як на дзіва - прыйшло й адраджэньне. Да зьяўленьня апоры беларускай нацыянальнасьці безпасрэдна хрысьціянскай далучыліся пасрэдня - рамантызм. На пачатку XIX ст. у Эўропе рамантызм пачаў новую эру людзкай думкі. У палавіне гэтага сталецьця рамантызм дакаціўся й да Беларусі. Сутнасьць яго ў тым, што запладняць людзкую думку ў галіне літаратуры, а так жа й грамадзкага жыцьця пачало пачуцьце, мінуўшчына, нацыянальнасьць. Ідэалы гэтыя заактуалізавала француская рэвалюцыя, а жаўнеры Наполеона разьнесьлі іх па ўсей Эўропе. Такім чынам дайшлі яны й да Беларусі. А сутнасьць рамантызму як жа многа мае супольнага з хрысьціянствам!

Урэшце ручайкі беларускага хрысьціянскага нац. адраджэньня зьліліся з агульным ручаём і сталіся ракой сучаснага агульнага беларускага нацыянальнага руху. Хрысьціянства такім чынам сваю адвечную роль адносна бел. нацыі споўніла. Спаўняе яе, як убачым, і сьняня.

(Літаратура: Abraham i Fiolek (як у разьдзеле XI) Prof. Dr. Wl. Abraham - Polska a Chrest Litwy (Polska i Litwa w dziejowym stosunku); Ks. Dr. J. Fialek - Uchrzescijanienie Litwy przez Polske (Polska i Litwa w dziejowym stosunku); Ks. Ad. Stankevic - Rodnaja mova u sviatyniach. Vilnia, 1929. ; В. Ластоўскі - Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі.)

XIII

Хрысьціянства й сучасны адраджэньска-вызвольны пэрыяд беларускай гісторыі (XX ст.)

Беларуская сучаснасьць, Фр. Багушэвіч і акт 25.III.1918. Беларускі хрысьціянскі рух у параўнаньні з нехрысьціянскім. Галоўныя акты беларускага хрысьціянства. Хрысьціянства - апора нацыянальнасьці. Папскія энцыклікі і камунізм, нацыяналізм, расізм і фашызм. Вл. Соловьев, Каррэль. Народ - частка чалавецтва. Хрысьціянства - протая, стройная і пэўная дарога беларускага народу.

Астаецца ўрэшце глянуць нам на роль хрысьціянства адносна беларускага народу ў сучаснасьці. Гэты пэрыяд гісторыі беларускага народу можна назваць пэрыядам адраджэньска-вызвольным. Праўда, зародкі адраджэньня нашага з заняпаду ўжо спатыкаюцца ў першай палове - і раней - XIX ст., але гэта былі яшчэ сапраўды толькі зародкі, рамантычныя лятучэньні. Няма там яшчэ сьведамага нацыянальнага элементу, а толькі пачуцьцёвасьць, рамантычнасьць. Сьведама нацыянальны элемент у беларускае адраджэньне прынёс Фр. Багушэвіч у

Аднак дакумант гэты мае для нас вялікае значэнне. Ён яшчэ раз, ужо лішні раз, сьцьвярджае тую праўду, што адносіны сьв. Айца да кожнага народу - гэта адносіны сапраўды бацькаўскія, што кожная мова мае поўнае права ў каталіцкай сьвятыні й што калі дзе да гэтага не даходзе, дык гэта дзеецца з прычын пераважна палітычных, з прычын цалком незалежных ад Апост. Сталіцы.

Але маем яшчэ так жа падставу цьвердзіць, што і ў апошнім дзесятку XIX ст. і па ім беларускія казаньні дзе-нядзе па каталіцкіх касьцёлах Беларусі былі гавораны. Цьвердзе аб гэтым Д. Н. Чіхачев у сваёй кніжцы: "Вопрос располячэня Костела", а ўрэшце аб гэтым у беларускім народзе ёсьць яшчэ жывыя традыцыі. Так, напрыклад, старэйшыя ксяндзы магілёўскай дыяцэзіі расказваюць, што ў канцы XIX ст. і аж да часу выбуху сусьветнай вайны ў некаторых парахвіях беларускіх агулам, асабліва ж Віцебшчыны й Магілёўшчыны ўсьцяж гаварыліся беларускія казаньні.

Ведамы адзін з піонэраў беларускага руху кс. Фр. Будзька (†1920), з магілёўскай дыяцэзіі, які быў дужа блізка да магілёўскага біскупа Данісэвіча, беларуса, - раскаваў мне, што казаньні беларускія й песьні рэлігійныя беларускія былі ў Ульле (Віцебшчына), у Фашчоўцы (Магілёўшчына) і ў іншых мясцох Беларусі аж да апошніх дзён.

Гэта былі адны, казаў бы, з ручайкоў, якія неслі на сваіх немногаводных фалях нашу мову з касьцельнага зацішша ў шырокія воды беларускага Адраджэньня XX ст.

Словам, у найцяжэйшы час для беларускай нацыянальнасьці адзінай апорай яе аказалася ўсё ж такі хрысьціянства. Агулам, хрысьціянства па сваёй натуры ёсьць такім, аб якім трэба сказаць наступнае. Ня глядзячы на тое, ці яно польскае ці расейскае ў значэньні палітычным, у значэньні тэй чужой мовы, якой яно змушана да беларусаў прамаўляць, і ня глядзячы на тыя чужыя народу тэндэнцыі, якія яно часта змушана праводзіць, - усё ж такі ў некаторай меры не перастае быць апорай беларускай нацыі й сродкам яе консолідацыі й супольнасьці. А гэта затым, на маю думку, што вобак з чужымі ідэямі й чужой мовай яно вырабляе й закрапляе праз блізкія між вернымі, сардэчныя духоўныя суадносіны адзінства, блізкасьць, сваяцтва, а так жа асьвячае гэта павагай Божай. Чужая афіцыяльна форма так афіцыяльнай і астаецца, а гэная блізкасьць, гэная традыцыі, гэная ўзаемная супольнасьць і адзінства самі праз сябе народ консолідуюць і надаюць яму беларускі нацыянальны стыль. Ведама, гэткага характару творы-

"із Варяг в Грекі". Зямля крывічоў, пасья Полацкае княства, займала шырокія прасторы. Яна цягнулася з паўдня на поўнач ад Прыпяці да Балтыцкага мора, а з усходу на захад ад Дняпра да Нарвы і да ўтокаў Нёмна. Полацк - гэта найстарэйшы беларускі горад, аб ім ў скандынаўскіх сагах задоўга да Рурыка ўжо ўспамінаецца, як аб багатым і сільным горадзе. У Полацку, так як і ў Кіеве, яшчэ да Уладзімера сьв. было нямала хрысьціян. Але хрысьціянства масава ў беларускім краі пашыралася за часоў Уладзімера. Гэты вялікі князь пасья свайго хрышчэньня гарача ўзяўся за хрышчэньне ня толькі зямель украінскіх, але так жа і беларускіх.

Уладзімер сьв. старанна пашыраў хрысьціянства, бо зразумеў яго веліч унутраную, а так жа, як выбітны валадар,разумеў і тыя вялікія як палітычныя, так і агульна цывілізацыйныя вартасьці хрысьціянства. Ён добраразумеў, што праз хрысьціянства яго ўласны і ягоных суседзяў народы ўваходзяць у сям'ю цывілізаваных хрысьціянскіх народаў і што аставацца далей у паганстве - гэта быў бы вялікі анахронізм і вялікая для гэтых народаў шкода. Добра гэта ж разумелі і беларускія князі, валадары беларускіх самадзельных княстваў: Полацкага, Смаленскага і Турава-Пінскага. Дзеля гэтых прычын і яны ахвотна ставаліся хрысьціянамі і жарліва пашыралі хрысьціянства сярод беларускіх плямёнаў у сваіх княствах.

У Полацку быў тады Ізяслаў, сын Уладзімера і полацкай князеўны, дачкі Рогвалада, Рагнеды. Вось жа за часоў гэтага беларускага князя і прыняла хрост уся беларуская зямля. Даканалі гэтага сьвяшчэньнікі, якіх прыслаў сьв. Уладзімер. Сьведча аб гэтым, бадай, сучасны Уладзімеру мітрапаліт кіеўскі Іларыён, а так жа крыху пазьнейшы мніх Якуб, які ў сваёй пахвале Уладзімеру ня раз кажа, што ён "хрысьціў усю рускую зямлю ад канца да канца... усю зямлю рускую і ўсе гарады ўбраў сьвятымі цэрквамі"... Рускай жа зямлёй, як ведаем, называлі ўсе тыя ўсходне-славянскія землі, дзе былі князі з племя варацкага Русь. А з гэтага ж племя былі і князі беларускія полацкія, за часоў якіх хрысьцілася Беларусь. З летапісу відаць, што Уладзімер ня толькі пасылаў усюды епіскапаў і сьвяшчэньнікаў, каб хрысьціць народ, але і сам асабіста часта езьдзіў з епіскапамі дзеля падтрыманьня Эвангельскай праўды. Пасья ахрышчэньня ўсіх рускіх зямель, як кажа летапісец, Уладзімер яшчэ жыў 25 гадоў. А знача - меў яшчэ дастаточна часу, каб усе гэтыя землі сапраўды прывесці да Хрыста. Такім чынам няма сумніву, што яшчэ пры Уладзімеру ў Полацку ўцьвярдзілася хрысьціянства, а беларускі князь Ізяслаў, якога летапісцы

хваляць за "благочестіе", быў галоўным дзеячом у гэтай сьвятой справе. У гэтым жа часе ўцьвярдзілася хрысьціянства і па ўсей беларускай зямлі.

Але калі ж тут паўстала епіскапства? Летапіс першага з полацкіх епіскапаў успамінае Міна, пасьвячанага ў 1105 г. Але маўчаньне летапісаў аб полацкіх ранейшых епіскапах, быўшых прад Мінам, не даказвае, што іх ня было. Паводле "Книги Степенной", мітрапаліт Леонці ўстанавіў шэсьць епархіяў, у ліку якіх, праўда, полацкая не ўспамінаецца, але беспасрэдна дадаецца, што Леонці "і во іныя многіе грады разосла епіскапы". Але ў якія гарады? Аўтар "Книги Степенной" часткова разьясьняе гэтае пытаньне. Ён кажа, што разьдзяленьне "рускай" цэрквы на епархіі адбывалася адначасна з разьдзяленьнем "рускага гасударства" паміж сынамі сьв. Уладзімера. Далей, мітрапаліт Іларыён, у пахвальным слове Уладзімеру кажа, што ён у дзесяці важнейшых гарадох стварыў епіскапствы. У апісаньні жыцьця сьв. Леонція, епіскапа ростаўскага, сказана, што сьв. Уладзімер паслаў епіскапаў між іншым і ў Полтеск, гэта знача у Полацк. Узноў жа ў "Книге Степенной" у апісаньні жыцьця сьв. Афрасіньні, гаворыцца, што за часоў полацкага князя Барыса, роднага дзядзькі Афрасіньні, каторы памёр у 1128 г., полацкі епіскап Ілья ўступіў ей для манастыра паселішча Сяльцо, блізка Полацка, што належыла да епіскапа, і ўступаючы яго сказаў, што ў гэным Сяльцы "братія наша лежат, прежде нас бывшии епископы". Адгэтуль можна зрабіць вывад, што ў епіскапа Ільі быў не адзін папярэднік Міна, але было іх аж некалькі. Полацк і Тураў, кажа праф. Галубінскі, і належаць да тых гарадоў, у якіх дужа праўдападобна, што заснаваньне там епархіяў адбылося за часоў Уладзімера сьв. Гэты ж Галубінскі заснаваньне полацкай епархіяў адносіць да 992 г. Польскі гісторык Несецкі цьвердзіць, што гэтая епархія была заснавана каля 1000 году. Тое ж самае кажа і другі польскі гісторык Стэбэльскі.

Словам, хрысьціянства, паявіўшыся масава ў Полацку, як у галоўным горадзе беларускай зямлі, хутка пашырылася і на ўсе беларускія землі. Паявілася яно хутка ў Смаленску, так жа зямлі крывічанскай, у Тураве, зямлі дрыгавічоў, і ў інш., дзе закладаліся епіскапскія катэдры.

У ст. XI-XII уся беларуская зямля была пакрыта хрысьціянскімі сьвятынямі, а так жа і манастырамі, з якіх выходзілі сьвятыя людзі, што Беларусі пасьвячалі сябе цалком і праславіліся на ўсе вякі. З гэтых былі прадусім: Кірыл Тураўскі, Параска, беларуская сьвятая князёўна Афрасіньня Полацкая.

гаворана была ў 1860 і 1864 г. у Посіне, 1863 г. у Лянцкороне, 1868 г. у Савэйках, 1870 і 1872 г. у Ульле.

Другі сшыток на 72-х бачынах зьмяшчае казаньне на дзень Непавіннага Зачацьця Найсьвяцейшай Дзевы Марыі. Гаворана яно, як відаць з зацемак так жа на першай бачыне: 1865 і 1867 г. у Лянцкороне, 1871 і 1872 г. у Ульле.

У трэцім сшытку на 40 бачынах напісана казаньне на ўрачыстасьць Божага Цела, гаворана 1861 і 1863 г. у Посіне, 1866 і 1869 г. у Лянцкороне і ў Савэйках, 1870 і 1872 г. у Ульлі.

Чацьверты сшыток становіць казаньне на Дзень Задушны, напісанае на 32 бачынах і гаворана ў 1862 г. у Посіне, 1868 г. у Лянцкороне, у 1870 і 1872 г. у Ульле.

Усе гэныя меснасьці знаходзяцца ў быўшай Віцебскай губэрні. Вылічаныя гады, меснасьці й дні, калі якое казаньне было гаворана, надпісаны па-польску, як відаць зь пісьма, пазьней, але тэй самай рукой, што й самыя казаньні.

Цытаты зь Сьвятога Пісаньня, з Айцоў Касьцёла ці якія іншыя паданы так жа па-польску. Рэшта ўсё пісана па-беларуску.

Як бачым, былі ў Каталіцкім Касьцэле на беларускіх землях праўдзівыя пастыры, якія і ў гэныя цяжкія гады патрапілі быць блізка да народу й карыстацца яго мовай у сьвятынях.

Патрэбу карыстаньня роднай мовай у Касьцэле разумела няраз тады так жа й вышэйшае каталіцкае духавенства. Так, напрыклад, калі пад канец XIX ст. барацьба царскіх урадаў з польскай мовай па касьцёлах дужа завастрылася, магільёўскі каталіцкі арцыбіскуп Сымон запрапанаваў ураду згадзіцца завесьці ў Касьцёл у беларускіх парахвіях замест расейскай мову беларускую, мову родную народу. З прычыны гэтай прапановы пачалася перапіска між урадам і Апостальскай Сталіцай. У выніку гэтай перапіскі папескі сакратар кардынал Рамполья ад імя папежа Лявона XIII паведаміў арцыбіскупа (ужо Казлоўскага), што Апостальская Сталіца дае яму права дазволіць пробашчам карыстацца ў казаньнях мовай беларускай там, дзе карыстаецца гэтай мовай народ. Дакумант гэты падпісаны 8.V.1897 г. за № 37,522.

Праўда, з найвышэйшага гэтага дазволу, мусіць, мала хто скарыстаў, бо арцыбіскуп Казлоўскі з аднаго боку, баючыся русыфікацыі й праваслаўя, а з другога - рахуючыся з напорам польскага грамадзянства й духавенства, якое агулам стаяла толькі за мову польскую ў Касьцэле, не дапускаючы туды ані мовы беларускай, ані літоўскай, у жыцьцё гэнага дазволу Апостальскай Сталіцы ня ўвёў.

Не адрэчы тут будзе так жа ўспомніць і аб Санчыкоўскім. Быў гэта каталіцкі (лацінскі) ксёндз у Меншчыне, з паходжаньня беларус, які, забыўшыся аб сваім ксяндзоўстве й аб сваім народзе, надта сардэчна дапамагаў і дараджаў на працягу пару дзесяткаў гадоў (1860-1880) царскаму ўраду ў справе замены ў касьцэле мовы польскай мовай расейскай. Аднак з працы Жыркевіча "Из-за русскага языка" выглядае, што Санчыкоўскі сам сябе лічыў беларусам, з народамі гаварыў па-беларуску, а так жа часта па-беларуску гаварыў казаньні ў касьцэле.

Быў гэта ў значнай меры кар'ерыст і заблудзіўшы самалюб, які калі і ўспамінаў аб патрэбе ў жыцьці касьцельным мовы беларускай і калі й сам гэтай мовай гаварыў, дык, судзячы зь яго супрацоўніцтва з урадам, была гэта толькі тактыка, часовы русыфікатарскі манэўр, які нядвузначна імкнуўся да ўвядзеньня ў жыцьцё рэлігійнае каталікоў беларусаў мовы не беларускай, а расейскай.

Санчыкоўскі - паслушнае аружжа русыфікацыі Беларусі ў руках расейскага ўраду. Дапамагалі яму стаць на гэту дарогу тагочасныя палітычна-грамадзкія варункі на Беларусі. У значнай меры Санчыкоўскі - дзіця трагедыі свайго часу.

Аднак, ня глядзячы на схаваныя пляны ў працы Санчыкоўскага што да мовы ў касьцэле, няма падстаў ня верыць яму, што як ён сам, так і многія іншыя ксяндзы ў ліку 46, як ён кажа, у ваднэй толькі Менскай дыэцэзіі, сапраўды шмат дзе карысталіся ў казаньнях да каталікоў беларусаў мовай беларускай. Трэба так жа думаць, што вышэйшая духоўная ўлада, калі сапраўды бачыла ўжываньне тады ў касьцёлах мовы беларускай, мовы роднай народу, а не расейскай, гэтаму прынамсі афіцыйна не працівілася, як не працівіўся гэтаму, а нават радзіў, магілёўскі арцыбіскуп Сымон.

Тым больш праўдападобныя цьверджаньні аб мове беларускай у касьцэле Санчыкоўскага, бо і ў архіве канцэлярыі віленскага генэрал-губэрнатарства (1867-70) ёсьць сьпісы ксяндзоў, гаворачых па касьцёлах беларускія казаньні.

Але найлепшымі гэтага довадамі служаць дакумэнты. Затрымаем-ся тут над імі бліжэй. Кс. праф. Ал. Навіцкі (Латвія) у сваім часе перадаў Бел. Каталіцкаму Выдавецтву ў Вільні рукапісныя беларускія каталіцкія казаньні.

У гэным рукапісе спатыкаем чатыры казаньні ў чатырох сшытках, пісанья на палавіне канцэлярыйнага аркуша на абедзвюх бачынах. У адным сшытку на 64-х бачынах памешчана навука на 17-ю нядзелю па Зялёных Сьвятках³¹. На першай бачыне зазначана, што навука гэта

Сьв. Афрасіньня, будучы сьвецкай, называлася Прадславай. Была яна праўнучкай Уладзімера сьв., унучкай полацкага князя Усеслава Брачыславіча († 1101)¹⁰ і дачкой малодшага з сыноў апошняга, Юрага-Сьвятаслава. Яшчэ будучы малой, яна выказвала вялікі нахіл да глыбейшага хрысьціянскага жыцьця, да сьвятасьці, да навукі. Але бацькі яе аднак ужо мяркавалі аб яе замужстве. І вось калі яна аб гэтым даведалася, тайком пакінула бацькаўскі дом і пайшла ў манастыр, дзе прабывала законьніцай яе родная цётка, жонка князя Рамана Усеславіча, і тут сталася манахіняй пад імем Афрасіньні. Прабыўшы некаторы час у гэным манастыры, яна выпрасіла ў полацкага епіскапа Ільі, каб ён пазволіў ей жыць аднэй у цэлі, прыбудаваўнай пры катэдральным саборы. Замкнуўшыся ў гэтай цэлі, сьвятая наша вяла дужа суровы спосаб жыцьця, доўгія гадзіны прабываючы на малітве, а так жа посьцячы і пасьвячаючыся розным добрым учынкам. У вольныя часіны перапісвала сьвятых кнігі, вышывала аблачэньні, пасылаючы гэта ўсё бяднейшым беларускім цэрквам і манастырам. А калі за гэтую сваю працу выручала якія грошы, дык аддавала іх убогім. Пашырала так жа сярод беларусаў граматы, вучачы чытаць і пісаць беларускіх дзетак. Але гэта ўсё адцягвала яе ад яшчэ больш дакладнай службы Богу, і яна шукала больш адпаведных абставінаў для сваіх намераў. І вось, атрымаўшы дазвол ад полацкага епіскапа, перасяляецца ў Сяльцо пад Полацкам, дзе была цэркаўка ў чэсьць Спаса¹³. Гэна ўсё Сяльцо, якое было ўласнасьцяй катэдральнай цэрквы, епіскап падарыў Афрасіньні, каб яна там залажыла жаночы манастыр. Гэта было ў прысутнасьці бацькі яе Юрага і яе дзядзькі, тагочаснага полацкага князя, Барыса. Гэты манастыр нашая сьвятая сапраўды залажыла і назвала яго Спасаўскім. Манастыр разьвіваўся памысна і павялічваўся. У гэтым манастыры хутка апынуліся сваячніцы сьв. Афрасіньні: родная яе сястра Гордзіслава (у манашстве Аўдоўцыя), стрыечная сястра Зьвеніслава (у манашстве Праксэда), і яшчэ дзьве далейшыя сваячніцы з дазволу полацкага епіскапа Дзяніса († 1183), з якіх у манашстве адна называлася Агатай, а другая Аўхімай. Хутка нашая сьвятая збудавала тут на месцы старой дзеравяннай цэрквы мураваную ў чэсьць Спаса, якая захавалася аж да часаў бальшавіцкіх, а ці цяпер існуе - няма ведама¹³. Паставіўшы на ногі свой жаночы манастыр, сьв. Афрасіньня недалёка збудавала другі, мужчынскі, так жа з мураванай цэрквай у чэсьць Маці Божай.

Урэшце, калі абодва манастыры разьвіваліся памысна і нічога ім не бракавала, нашая сьвятая, пакінуўшы ім падрабязны закон, паводле якога мелі жыць манахі, сама, з сваякамі сваімі Давідам і Параскай, пайшла адведаць Ерузалім, гроб Спаса. Пабыўшы тут праз некаторы час, сьв. Афрасіньня занемагла і, прахварэўшы 24 дні, там жа і памёрла 23.V.1173 г., дзе і была пахаваная. Цела яе там, аднак, аставалася нядоўга. У хуткім часе туркі заўладалі сьвятой зямлёй, дазваляючы, аднак, хрысьціянам свабодна адтуль выяжджаць і забіраць свае сьвятасьці. Вось жа і цела нашай сьвятой было з Ерузаліма перавезена ў Кіеўскую Пячурскую лаўру, дзе яно нятленым праляжала аж да 1910 г. пад апекай Праваслаўнай Цэрквы. У 1910 г. яно было перавезена ў родны Полацк. Цела нашай сьвятой вязло праваслаўнае духавенства з Кіева да Оршы (695 вёрст) па Дняпры на параходзе, ад Оршы да Віцебска (65 вёрст) шашой і ад Віцебска да Полацка (125 вёрст) звычайнай дарогай. Падчас падарожы на параходзе адпраўлялася набажэнства, а так жа і на прыстанях, дзе спатыкалі сваю сьвятую масы беларусаў. Падарож па дарозе адбывалася ў урачыстай працэсіі пры вялікім учасьці беларускіх народных масаў.

Такім чынам сьв. Афрасіньня, аднолькава ўважаная сьвятой як у праваслаўнай, так і ў каталіцкай цэркве, вялікая сьвятая, апосталка і прасьвяціцелька Беларусі, вярнулася ў родны беларускі Полацк. Дзе сяньня гэта такая дарагая беларуская сьвятасьць і які яе лёс? Хто ж гэта згадае!..¹⁴

І так Беларусь у X-XI ст. сталася хрысьціянскай. Прышло яно да нашага народу і з Візантыі і з Баўгарыі ў стара-славянскай ці вярней - баўгарскай мове. Украінскі гісторык Томашівскай¹⁵, ацэньваючы, ведама, дадатна сам факт хрысьціянства ў нас і яго вялікае для нас значэньне, у некаторых абставінах яго ў нас паяўленьня бачыць і ад'ёмныя староны. Вось яны: хрысьціянства, прыйшоўшы да нас з Усходу, утрудніла беларусам і ўкраінцам нашыя зьвязкі з заходнімі дзяржавамі, і што гэтая палітычная ізаляцыя наша ад Захаду была шкоднай для нашага палітычнага разьвіцьця. Бачыць гэны гісторык ад'ёмныя староны і культурныя ў гэных абставінах хрышчэньня нашага народу: край наш, праўда, зьвязаўшыся з Візантыяй, меў доступ да вялікай візантыйскай культуры, але гэна культура ўжо тады была асуджана на павольны заняпад. Далей, гэтая культура даходзіла да нашага народу ня ў роднай, арыгінальнай форме, а ў дрэннай копіі - у стара баўгарскай. Гэта накінула нам старабаўгарскі літаратурны язык, які затрымаў на доўгія стагоддзі разьвіцьцё народнай беларускай мо-

Мова беларуская даволі чыстая, дужа падобная да мовы ў катэхізоўцы з 1835 г., а магчыма, што тая самая.

Помнячы, што ў гэтым часе беларускіх кніжак лацінкай друкаваць ня можна было, можна дагадацца, што духоўныя ўлады прапхнулі гэты "Elementarz" праз расейскую сьвецкую цензуру як польскі, друкуючы яго лацінкай.

З успомненых друкаў агулам бачым, што ў тым часе адчувалася патрэба вучыць праўдаў веры каталікоў беларусаў у іх роднай мове. Дзеля гэтай жа мэты й былі друкаваны гэныя катэхізмы.

У 1866 г. у часопісе "Вѣстник Зап. Россіи" К. Говорскі піша, што зь беларускай літаратуры яму ведамы катэхізм, навукі парафіяльныя ды пяць-шэсьць песьняў рэлігійнага зьместу. Пэўне ж, гутарка тут аб беларускай літаратуры каталіцкай, бо праваслаўнай падобнай па беларуску цалком не дапускалася.

У 1866 г., калі ўрад расейскі ўжо рабіў спробу ўвядзеньня ў касьцёлы расейскай мовы, група ксяндзоў беларусаў з Магілёўшчыны й Віцебшчыны зьвярнулася з просьбай да ўраду аб дазвол ператлумачыць ім агульна ўжываныя казаньні Філіпэцкага й Белабрэскага на беларускую мову. Тагочасны генэрал-губэрнатар нашага краю К. П. фон Каўфман (1865-66) уважаў, што казаньні трэба гаварыць у касьцёлах не па-беларуску, а па-расейску. Обэр-пракурор Сыноду гр. Д. А. Толстой зьвярнуўся ў гэтай справе з запытаньнем да праваслаўных біскупаў літоўска-беларускага краю. Сынод просьбу гэных ксяндзоў адкінуў. Цікавыя адказы біскупаў праваслаўных Д. А. Толстой пераслаў генэрал-губэрнатару. Найцікавейшы адказ быў русыфікатара Міхала, біскупа Менскага й Бабруйскага. Ён быў праціўнікам беларускай мовы ў касьцэле дзеля таго, што, як пісаў, за часоў паншчыны ў мову беларускую закралася многа слоў і выражэньняў польскіх, дык хто заруча, што ксяндзы будуць гаварыць па-беларуску, а пакрысе будуць адначасна падтрымліваць мову польскую ў касьцэле... "Маю гістарычную падставу - пісаў ён далей, - адносіцца з падазрэньнем да просьбы лацінскіх ксяндзоў ператлумачыць на мову беларускую казаньні. Езуіты, асеўшы ў гэтым краі, сьпярга вучыліся мовы народнай і зь ёй зводзілі праваслаўных..."

Цікава так жа адзначыць, што ў гэтым жа 1866 г. успомненыя вышэй каталіцкія ксяндзы з Магілёўшчыны й Віцебшчыны, якія прасілі ўладу пазволіць ім тлумачыць на беларускую мову казаньні польскія, просьбу сваю між іншым падтрымліваюць тым, што ў іх часе ў нашым краі многа дзе казаньні па касьцёлах ксяндзы гаварылі па-беларуску.

нуючыя яшчэ уніаты. Аб працах юбілейных агулам і аб мове, у якой гаварылі казаньні, усё было запісана ў асобны дзеньнік (Д'яр'юш), які вёў той жа кс. Рапчынскі. У Беларусі юбілей зачаўся ад Полацку 28 лютага і трываў праз цэлы сакавік. Вось жа ў Полацку ў касьцэле францішканскім падчас гэтага юбілею казаньні былі гавораны па-беларуску. Народу бывала гэтулькі, што, як піша кс. Рапчынскі, касьцёл не змяшчаў іх.

На правінцыі падчас гэтага юбілейнага году былі так жа беларускія казаньні і па беларуску рахунак сумленьня ў наступных сёлах і месцах Беларусі, асабліва Віцебшчыны: у Гарбачэве, у Клясіцах, у Ушачы (былі па беларуску навукі, рахунак сумленьня, а так жа чыталі катэхізм па-беларуску), у Забале, у Томасіне, у Халапенічах, Мікалаеве, у Таболках.

У Альбрэхтове ў касьцэле, як піша той жа Д'яр'юш, па ражанцы канторка, умеючая чытаць, на палавіну сьпяваючы, гаварыла з народа катэхізм па-беларуску, які ўсе добра ўмелі.

У 1835 г. у Вільні выходзе "Krotkie zebranie nauki chrzescianskiej dla wiesniakow mowiacych jezykiem polsko-ruskim wyznania rzymsko-katolickiego" з апрабатай віленскага каталіцкага (лацінскага) біскупа І. Б. Клонгевіча і з дазволу сьвецкай улады. Катэхізмука гэта, ня глядзячы на яе польскі загаловак і на некалькі польскіх малітваў і на ўспамін аб нейкай польска-рускай мове, на бачынах 24-х напісана даволі чыстай віленска-менскай беларускай мовай.

У 1845 г. у гэі жа Вільні ўзноў выйшаў "Katechizm o czci cesarza Wszzech Roszyi, czyli objasnienie czwartego przykazania Boskiego w stosunku do zwierzchnosci krajowej. Za Najwyzszym rozkazem, dla uzycia po szkolach i kosciolach Rzymsko-Katolickich wiejskich wydrukowany. Naklad i druk T. Glusberga ksiegarza i typografa szkol bialorusk. nauk. okr." Частка гэтага катэхізму напісана па-беларуску. Бачыць яго нам не ўдалося. Судзячы з загатоўку (даволі дзіўнага) і з выдаўца, належа думаць, што друк гэты выданы ўрадам або блізкімі да яго людзьмі. Аднак аб патрэбе нашай мовы ў жыцьці рэлігійным і аб ужывальнасці яе ў гэтым жыцьці, прынамсі ў пэўнай меры, і ён гавора.

У 1862 г. выйшаў "Elementarz dla dobrych dzieci katolikou", друкаваны ў Варшаве, з апрабатай духоўнай і з дазвамам сьвецкай улады. Усе 40 старонак друкаваны па-беларуску. Апрача кароценькага лемантара, зьмешчаны ў ім каталіцкі катэхізм, пацеры, некалькі малітваў, песьня "O moj Boza, wiegu Tabie" і ў канцы "tablicka mnozenia".

вы і гэтым меў ад'ёмны ўплыў на культурнае наша жыцьцё, спыняючы яго. Урэшце, хрысьціянізацыя Русі наступіла ў часе, бадай, поўнага адзінаўладзтва Уладзімера блізу над усімі ўсходне-славянскімі плямёнамі. Вось жа адна суцэльная руская цэрква, разам з стара баўгарскай мовай, стала цяпер сільным лучвом, што злучала ўсе плямёны сільней бадай, як сама дзяржаўная супольнасьць, якая дужа хутка пасяля Уладзімера перастала быць якой-небудзь творчай сілай. За гэта ўсё ў далейшай гісторыі ўкраінскі і беларускі народ заплацілі поўнай утратай палітычнай і нацыянальнай самастойнасці.

Ведама, у гэтых думках украінскага гісторыка шмат ёсьць праўды. Але гэтую праўду мы бачым цяпер, калі нас дзеліць ад тых часоў аж 950 гадоў. Тады ж ніякі чалавечы геній гэтага прадбачыць ня мог, ня мог паступаць насупроць геопалітычным і гістарычным умовам таго-часнага жыцьця. Гэныя недахопы, якія ў сутнасці з хрысьціянствам ня звязаны, трэба нам папраўляць сяньня.

(Літаратура: А.Сапунов - Историческія судбы Полоцкой Епархіі с древнейших времен до половины XIX в. Витебск, 1889; П. Никитин - История города Смоленска. Москва, 1848; Евфросиніевскія торжества (Віленскі Календарь на 1911 г.); Ст. Томашівський - Украинська Історія I; И. Беляев - История Полотска или Северо-Западной Руси от древнейших времен до Люблинской унии. Москва, 1872; Преподобная Евфросинія, княжна полацкая. Вильна, 1910; Е.Голубинскі - История Русской Церкви, т. I, Москва, 1880.)

V.

Розныя абрады - адно хрысьціянства.

Адзінства хрысьціянства ў розных абрадах. Чаму Русь прымае хрысьціянства ў абрадзе грэка-славянскім. Усход і Апостальская Сталіца. Падзел хрысьціянства. Падзел і Беларусь. Беларусь і Апостальская Сталіца.

Не адрэчы будзе тут запытацца, у якім абрадзе, у якой форме, у якой мове пашыралася тады на беларускіх землях хрысьціянства, калі ведаем, што існавалі галоўныя культурныя мовы і літургічныя абрады і яшчэ ў іншых мовах. Адказ ясны. Сярод беларускага народу, як і сярод іншых усходніх славян (Расейцаў і Украінцаў), хрысьціянства пашыралася ў мове славянскай, у якой пісаліся кніжкі, вялася прасьвета і адпраўлялася набажэнства.

Калі ж зь бегам часу для славянскіх народаў стараславянская мова рабілася мала зразумелай і калі ў іх выраблялася мова жывая, кожнаму народу ўласная, тады гэна агульнаславянская мова асталася толькі

ў багаслужэньні. Літургія, Служба Божая ў славянскай мове завецца славянскім абрадам, або грэкаславянскім, дзеля таго, што Кірыл і Мяфод, укладаючы яго, за ўзор сабе мелі абрад грэцкі, ад якога ён мала і розьніцца.

Спатыкаем так жа ў гэтым часе на беларускіх землях і абрад лацінскі, але дужа рэдка - толькі ў большых гандлёвых гарадох і для нямногіх прыезных людзей.

Прыгледзімся ж цяпер да ўзаемных адносінаў, якія існавалі паміж рознымі хрысьціянскімі абрадамі, а так жа да адносінаў іх да Апостальскай Сталіцы. Прадусім мусім сьцьвердзіць, што хоць хрысьціянства да нас прыйшло і ў грэка-славянскім абрадзе і прыйшло яно зь Візантыі і з Балгарыі, то з гэтага зусім ня вынікае, што абрад лацінскі нашы продкі ўважалі за нейкі горшы або менш хрысьціянскі і што гэтакі пагляд іх мяшаў ім прыняць хрысьціянства з Рыму ў абрадзе лацінскім. Не. Гэткіх паглядаў тады ня існавала сусім. Было ж так затым, што ня было тады ў Хрысьціянстве ніякага догматычнага падзелу, што яно тады ў сьведамасьці ўсіх хрысьціян было адным, непадзельным, апостальскім, сусьветным. Усходнія ж славяне, а ў іх ліку і беларусы, прынялі яго ў абрадзе славянскім, бо гэтаму спрыялі геопалітычныя і культурныя абставіны гэтых народаў. Былі нават мамэнты ў гісторыі нашых продкаў, калі яны нават баяліся лішняга збліжэньня і залежнасьці ад Візантыі і дзеля гэтага нават кланіліся да хрысьціянства заходняга, лацінскага. Так, напрыклад, як мы ўжо ўспаміналі, Ольга, прыняўшы хрысьціянства, найхутчэй у абрадзе грэка-славянскім, рабіла захады ахрысьціць свой народ у абрадзе лацінскім. Яна гэта рабіла больш з матываў палітычных, яна тады была ў няўзгодзе з Візантыяй і хацела ад яе быць далей. Але хутка абставіны зьмяніліся, і лацінскі місіянер, высланы ў наш край нямецкім імператарам Оттонам Вялікім, вярнуўся з Кіева зь нічым. Дружныя адносіны Уладзімера сьв. з каралямі польскім, чэскім і вугорскім адкрывалі дарогу і лацінскім місіянерам. У тым годзе, калі адбывалася хрышчэньне сьв. Уладзімера, Папа Рымскі пасылае яму ў Корсунь мошчы сьвятых. Брунон Баніфац па дарозе да печанегаў быў гасьцін на прыманы ў Кіеве (1007).

Вось жа трэба тут сьцьвердзіць, што ўсе тагачасныя (ад пачатку існаваньня да палавіны XI ст.) хрысьціяне, як грэкі, лаціншнікі, так і ўсе народы славянскія, а ў іх ліку і народ беларускі ў першым гэтым перыядзе сваёй гісторыі, станавілі адну Цэркву-Касьцёл, якая, як гэтага вымагае воля Хрыста, выражаная ў Сьв. Пісаньні Новага Завета, была

дужа выразна падчас касаваньня уніі ў 1839 г. Касаваньне яе было такое ж, як і заводжаньне: - рабілася гэта прымусам, сілай, нават часта звычайным гвалтам. За 243 гады існаваньня ў Беларусі уніі - унія гэта сталася сапраўды беларускай нацыянальнай цэрквай, верай бацькоў, мужыцкай, сялянскай верай. Народ зь ёй зжыўся. І так, як яму балела, калі ад яго забіралі Праваслаўе, так цяпер няменш балела, калі гвалтам забіралі ягоную уніяцкую, "рускую" веру.

Урэшце сталася. Хрысьціянства ў Беларусі й усходняе (праваслаўе) й заходняе (каталіцтва) ў XIX ст., не гаворачы аб ранейшым часе, ужо было звычайным прыладзьдзем польскасьці й расейскасьці. Аднак, як ня дзіўна, знайшлася частка хрысьціянства, якая рабіла далей тую ж самую работу адносна беларускай нацыянальнасьці, што й даўней, - была сродкам, хоць слабым, няпрыкметным і кволым, але сродкам спалучэньня й тварэньня беларускай нацыянальнасьці. Праваслаўе гэтым ня было. У той час гэтым яно й быць не магло. Яно было цалком падпарадкавана царызму й расейскаму нацыяналізму й імперыялізму. Уніі нястала, яна была сілай зьмецена з паверхні зямлі. Гэтым "цудоўным" сродкам - часткова й нязначна - было лацінскае каталіцтва, наколькі яно вырывалася з абоймаў польскага нацыяналізму. А вырывацца з гэных абоймаў яно пакрысе магло, бо цэнтрам яго не пераставаў быць Рым, Апостальская Сталіца, як пункт наднацыянальны, як пункт, якога цалком паканаць і абняць няздольны ніякі мясцовы нацыяналізм. Вось жа гэная наднацыянальнасьць каталіцтва агулам давала беларускай нацыянальнасьці сякую-такую змогу быць хоць слабенькай апорай насупроць польскасьці. Ані няспрыяючыя варункі гістарычныя, ані спрыт польскае палітыкі, ані магутнасьць Расейскай Імпэрыі ня здушылі цалком і не замарылі на сьмерць нашай мовы. Зьбярог яе ў грудзях сваіх народ наш і, колькі мог памагчы ў той час, памог захаваць яе Касьцёл Каталіцкі. Ён, будучы вольны ў сваёй арганізацыі, маючы свой цэнтр на скале Пятровай у Рыме, незалежны ад усякай сьвецкай палітыкі, з вышыні Апостальскай Сталіцы, з міласьцяй маткі апякуецца кожным народам, кожнай душой чалавека й яго патрэбай духовай. Дык вось, у Касьцэле Каталіцкім мова наша, хоць у дужа малой меры дзеля цяжкіх варункаў палітычна-грамадзкіх, аднак мела сабе яшчэ месца.

1825 год папеж Лявон XII аб'весьціў як год юбілейны. На нашых землях юбілей гэты быў сьвяткаваны ў наступным 1826 г. Галоўным кіраўніком юбілею ў Беларусі быў домініканін Корнэлі Рапчынскі, які ўмеў па-беларуску. Юбілей гэты адпраўлялі разам лаціншнікі й іс-

кай. Каралеўскі прывілей, у 1567 г. дадзены Віленскай Капітуле, напісаны па беларуску.

Ад канца XVII ст. (1697), асабліва ж у ст. XVIII, мова беларуская ў жыцці рэлігійным лаціннікаў (уніятаў) усьцяж агранічваецца, усьцяж спыняецца на карысьць мовы чужой народу польскай, але цалком з сьвятыняў ня выводзіцца й астаецца там надалей.

У 1682 г. віленскі біскуп Ст. Пац загадаў у нядзелі й сьвяты выясьняць Эванэлію, або выкладаць катэхізм "па-просту". А лёгка дадуцца, што вучыць па-просту - гэта знача па беларуску й па-літоўску.

У 1742 г. папез Бэнэдыкт XIV бульляй "Etsi Minime" загадаў духавенству зьвярнуць асаблівую ўвагу на навучаньне народу праўдаў сьв. веры. У зьвязку з гэтым загадам віленскі біскуп Зенковіч склікаў дыэцэзальны Синод, які адбыўся ў віленскай катэдры 10.ІІ і 12.ІІ. Синод між іншым пастанавіў гаварыць да народу навукі паводле старога звычайу ў народнай мове.

З другой палавіны XVIII ст. дайшлі да нас так жа беларускія рэлігійныя паасобныя песьні, як "О, мой Божа, веру Табе", а так жа зборнік такіх песьняў пад загалоўкам: "Kantycka, abo nabożne piesni w parzeczcu polockim" (Polock, w drukarni Soc. Jezu, 1774 г.), уложаная, як відаць, і выданая полацкімі Езуітамі.

У канцы XVIII ст., ужо пасяля падзелаў Польшчы (1772, 1793, 1795), калі Беларусь адыйшла да Расеі, у 1794 г. Магілёўскі лацінскі арцыбіскуп Богуш-Сестранцэвіч выдаў да падуладнага сабе духавенства, у якім кажа, "Wszystkim w Archidiecezji plebanom zalecic i zaleca sie, aby ludowi tym jezykiem, jaki on rozumie, po skonczonym nabozenstwie z ambon po kosciolach kazania miewali"³⁰.

Такім чынам, як бачым, ад пачатку ў Беларусі хрысьціянства, то ў большай меры, то ў меншай, аж да канца XVII ст., беларуская мова ў каталіцкіх сьвятынях лацінскіх ужывалася даволі шырока. Ужывалася яна так жа, як трэба судзіць з загадаў тагочаснай духоўнай улады, у тых жа сьвятынях лацінскіх праз увесь XVIII век, хоць ужо ў агранічанай меры.

Век жа XIX агулам для мовы беларускай у сьвятынях - асабліўшы. У ім вялася заядлая барацьба палітыкі польскай і расейскай за ўплывы на беларускую мову, беларускую душу й культуру.

Галоўнай, аднак, апорай беларускай народнасьці ў XIX ст. была унія, бо да яе належыла вялізарная большасьць народу, а да лацінства толькі частка. Беларускі народ такім чынам згуртаваўся каля Уніяцкай Цэрквы як каля сваёй галоўнай і адзінай духова-нацыянальнай апоры. І не памыліўся. Яна гэткай для яго была сапраўды. Відаць гэта

пад найвышэйшай уладай наступнікаў сьв. Пятра - рымскіх епіскапаў, - пад уладай Апостальскай Рымскай Сталіцы.

Самі рымскія епіскапы-папы заўсёды былі сьведамы гэтай улады і заўсёды яе выконвалі.

Аб гэтай уладзе папскай сьведчаць так жа многія Айцы Цэрквы-Касьцёла, як грэцкія, так і лацінскія.

Аб найвышэйшай уладзе папскай ня менш так жа вымоўна гавора і тое, што сусьветныя царкоўныя саборы заўсёды адбываліся з багаслаўства Рымскага Папы, а пастановы гэтых сабораў заўсёды патрабавалі папскага зацьверджаньня. На саборах гэтых заўсёды старшынствавалі так жа пераважна папскія дэлегаты.

Ня менш, урэшце, выразна сьведчаць аб папскім старшынстве ў Хрыстовай цэркве і некаторыя багаслужэбныя кнігі самай Праваслаўнай Цэрквы.

Дык нічога дзіўнага, што ўсе хрысьціянскія народы ад часу паўстаньня хрысьціянства да палавіны XI ст., іменна да 1054 г., аб чым гутарка ніжэй, належалі да адной Хрыстовай цэрквы на чале з Рымскім Папам. У гэтым часе ані грэкі, ані лаціняне, ані славяне не сумняваліся ў гэтым главенстве папаў і жылі ў брацкай любові, згодзе і еднасьці. Знача паўстала, узрасла і разьвілася беларуская цэрква так жа ў еднасьці з Рымам.

Але на сьвеце заўсёды так бывае, што добро мяшаецца са злом. Таксама сталася і з гэтай хрысьціянскай еднасьцяй на беларускіх землях у першым перыядзе беларускай гісторыі. Зрываньне еднасьці пачалося з Царагроду, ад грэкаў. Галоўнай прычынай разрыву была вялікая розніца культуры Усходу і Захаду.

Справа ў тым, што Візантыйская імперыя пасяля ўпадку заходняй Рымскай імперыі, як мы ўспаміналі вышэй, зь бегам часу ад яе цалком аддзялілася і жыла цэлыя доўгія сталецьці сваім асобным жыцьцём, паглыбляючы ўсьцяж далей і далей культурныя, духовыя і сацыяльныя розніцы з Захадам.

Вось жа на гэтай аснове пачаўся вялікі разьдзел адзінай Хрыстовай цэрквы на Ўсходнюю - грэцкую - і на Заходнюю - лацінскую. Пачаў яго царградскі патрыярх Фоці яшчэ ў IX ст. На шчасьце разьдзел гэты шырокіх разьмераў тады ў грэцкай цэркве яшчэ ня прыняў і сусім не даткнуў цэрквы беларускай і еднасьць хрысьціянская яшчэ трымалася ад гэтай сумнай спробы зрыву гадоў паўтараста.

Падзелу Цэрквы даканаў у палавіне XI ст. патрыярх цараградскі Міхал Керулары. Фармальна стаўся гэты сумны факт 16 ліпеня 1054

г., калі папскія паслы, ня могуць дагаварыцца з патрыархам-адступнікам і бунтаром, аб'явілі яму папскую анафему, кладучы яе публічна на алтары ў саборы сьв. Софіі ў Цараградзе.

Разьдзел гэты Цела Хрыстовага - Цэрквы быў, на жаль, трывалы і з бегам часу пусьціў глыбокія карэньні прадусім у Візантыі, а ў скорым часе дакаціўся так жа да недалёкіх ад сябе зямель усходня-славянскіх агулам, а ў іх ліку і да зямель беларускіх.

Імпэратары візантыйскія скарысталі з гэтага разьдзелу, падтрымлівалі яго, лёгка выкарыстоўваючы адарваную ад роднага цэнтру - Рыму - грэцкую цэркву для палітычных сваіх мэтаў.

Але, нягледзячы на гэты зрыў аднасьці царкоўнай у пал. XI ст. праз Візантыю, аднасьць гэта на Русі агулам, а так жа і на землях беларускіх яшчэ даволі доўга трывала. Гісторыкі даказваюць, што беларуская цэрква яшчэ была ў аднасьці з Рымам аж да пач. XII ст.

І сапраўды. Вось пасланцы Папы Лявона IX, кінуўшы анафему на партыярха-адступніка Керулара ў Цараградзе, варочаліся праз Кіеў, дзе былі гасьцінна прыманья, і з Кіева, на жаданьне візантыйскага імпэратара, выслалі яму копію гэнай анафемы. З гэтага ясна, што тагочасны кіеўскі мітрапаліт Гіляры аставаўся яшчэ і далей у аднасьці з Рымам, а тымбольш была ў гэтай аднасьці залежная ад кіеўскай мітраполіі цэрква беларуская.

Наступныя мітрапаліты кіеўскія: Юры, Іван, Яфрэм і Мікалай (1068-1105), нягледзячы на тое, што былі самі грэкамі і назначаны партыярхам цараградскім адступнікам, не пашыралі яшчэ разьдзелу, бо ў гэтым самым часе кіеўскія вялікія князі, як Ізяслаў Яраславіч і Усевалад Ізяславіч, былі ў прызных адносінах з Апостальскай Сталіцай.

Ізяслаў Яраславіч ў 1075 г. пасылае да Папы Рыгора VII свайго сына і праз гэтага ж сына сваё княства аддае ў апеку Папе.

Узноў жа ўсевалад Ізяславіч, калі папа Урбан II у 1091 г. мошчы сьвятога Мікалая загадаў перанесьці з грэцкага гораду Міры-Лікійскія ў горад італійскі Бары, устанавіў на памяць гэтых пераносінаў сьвята і данёс аб гэтым праз адумysłовае пасольства ў Кіеў, - разам зь мітрапалітам Яфрэмам прызнаў гэтае сьвята і завёў на ўсей Русі, а ў тым ліку і на землях беларускіх. Сталася ж гэта тады, калі партыярх царградзкі дэкрэт папскі аб гэным сьвяце адкінуў.

І так цэрква беларуская, належачая да кіеўскай мітраполіі, ад пачатку свайго існаваньня - ст. IX-X і да XII, гэта знача праз гадоў якіх сто, была ў аднасьці з Рымам.

тлумачэньнем. Кніжкі гэтыя пісаны рукой, славянскімі літарамі. Мова іх жывая, абразовая й чыста беларуская.

У кнізе: "Materjaly do dziejow Akademji Polockiej i szkol od niej zaleznych" спатыкаем вестку, што адзін з Полацкіх езуітаў у другой палавіне XVI сталецьця, айцец І. Алянд, навучыўшыся мовы беларускай, гаварыў у гэтай мове народу казаньні й катэхізаваў яго.

Гісторыкі школ у нашым краі Лукашэвіч і Харламповіч, апіраючыся на штогодных справаздачах езуітаў аб іх установах ("Litterae annuae" з XVI-XVII ст.), у сваіх працах цьвердзяць, што ў езуіцкіх школах вучылі мовы народнай, што ў гэтай мове пялі рэлігійныя гимны й што сярод беларускага народу па касьцёлах карысталіся мовай беларускай.

У Віленскай Езуіцкай Акадэміі, як відаць з апісаньня 1645 г. езуітам у Вільні жыцьця й сьмерці сьв. Езафата, вучылі мовы беларускай.

Існавалі ўжо катэхізоўкі як падручнікі для навучаньня каталіцкай рэлігіі па беларуску. І так у 1585 г. у Вільні быў выданы катэхізм, пераложаны з лацінскай на беларускую мову. Езуіт Поссэвін, які ў Беларусі й у Расеі працаваў над спалучэньнем праваслаўя з Каталіцкім Касьцёлам, у 1587 г. пісаў да папежа, што абавязкава трэба ператлумачыць рэлігійныя кнігі на родную мову народу, аб выданьні каторых ён сам будзе старацца ў Вільні. Вось жа, відаць, успомнены катэхізм і быў надрукаваны як вынік захадаў Поссэвіна й прызначаны як для абслугі беларусаў-каталікоў, так і для пашырэння каталіцтва сярод праваслаўных. Катэхізм гэты пісаны кірыліцай.

У XVI ст., з невялікімі выняткамі, блізу ўсе вышэйшыя пасады ў каталіцкім (лацінскім) Касьцэле ў нашым краі (у Віленскай дыяцэзіі) пераважна займалі беларусы й літоўцы. Ад пачатку існаваньня ў нас Касьцёла аж да XVII ст. усіх каталіцкіх біскупаў у Вільні было 18 чалавек; зь іх першы, трэці й чацьверты - палякі, а рэшта літоўцы й беларусы.

У канцы XVI ст. Віленская Капітула (Біскупская рада) спрацівілася каралю й папежу з прычыны назначэньня на віленскага біскупа паляка Б. Мацееўскага. Справа цягнулася ад 1591 да 1600 г. У 1600 г. назначаны быў краёвец Война. Гавораць аб гэтым акты Віленскай Капітулы. З тых жа актаў відаць, што на Сойме ў Вільні 1597 г. паслы нашага краю (літоўцы й беларусы) баранілі права мець біскупам у Вільні чалавека сваёй народнасьці.

Праз XVI і пач. XVII ст. каталіцкае лацінскае духавенства ў Беларусі ў урадавай і прыватнай перапісцы карысталася мовай беларус-

валася на мове народнай. Беларус прывыкаў у жыцці царкоўным абходзіцца без сваёй народнай мовы й гэтым бязумоўна нясьведама прычыняўся да стрымання яе развіцця.

Сусім што іншае спатыкаем у беларусаў лаціннікаў: яны, не разумеючы нічога ў лацінскай літургіі, мусілі мець нейкае яе тлумачэнне ў народнай мове, а так жа ў гэтай мове й усякае дадатковае набажэнства. Нават і казанні да беларусаў лаціннікаў мусілі гаварыцца ў народнай мове, бо ж лацінскіх тэкстаў яны разумець не маглі, тагды як пропаведзі беларусам праваслаўным і уніятам звычайна перасыпаліся старой баўгаршчынай, што нават дзеецца й сямьня.

І сямьня беларусы каталікі-лаціннікі ў сваіх рэлігійных друках чысьцейшай беларускай народнай мовы ўжываюць, як праваслаўныя й нават як уніаты. Аб'ясняецца гэта тым, што лаціннікі да свайго языка нічога ня могуць дамяшаць (можа толькі крыху полёнізмаў, як нешта неабходнае й патрэбнае толькі часова), а праваслаўныя ніяк ня могуць абараніцца ад стара-славянскага й часта дужа да яго збліжанага языка расейскага.

Вось жа гэтакі характар лацінізму сярод беларускага народу спрыяў цалком пазытыўна развіццю беларускай нацыянальнасьці й часта быў моцнай яе апорай. Апрача ж гэтага лацінскае хрысьціянства ў Беларусі было часта апорай беларускай нацыянальнасьці, дзякуючы так жа сваёй арганізацыйнай структуры: кананічная залежнасьць ад Апостальскай Сталіцы, у сутнасьці наднацыянальнай і нязвязанай нацыянальна з ніякай дзяржавай, чаго ніяк ня можна сказаць аб праваслаўі, доказам чаго царскае панявольне цэрквы, а апошнім часам спробы стварэння польскага праваслаўя.

Але пачнём з пачатку. Беларусы-лаціннікі, у большай ці меншай меры, але заўсёды ўжывалі ў сваім рэлігійным жыцці апрача літургічнай лаціны так жа й сваёй народнай мовы. Гэтак было за часаў літоўскай дынастыі, гэтак і пазьней - аж да канца ст. XVII, калі беларускі язык у Вялікім Княстве Літоўскім перастаў быць урадавым і сьпярша (1697 г.) фармальна, а пасля й фактычна быў заменены польскім, хоць так жа, як убачым далей, не цалком і ня ўсюды.

На пачатку беларуска-літоўскага пэрыяду гісторыі, калі ўжо каталіцтва лацінскае ў Беларусі паяўлялася масава, была ў ужыцці й беларуская мова. У XV ст. ужо была нават і беларуская каталіцкая літаратура.

Успомнім хоць найбольш ведамую, як: аб Муцы Хрыстовай, Повесьць аб трох каралёх, Плач Маткі па Сыне, Аб ускрашэньні Хрыстовым, Бяседы Грыгора Папы Рымскага, Імша ў чэсьць Маці Божай з

Стагодзьдзе XII, XIII, XIV і першая палавіна ст. XV - гэта час разьяднаньня беларускай цэрквы з Рымам. Праўда, і ў гэтым часе не бракавала асоб і фактаў, якія сьведчаць, што вялікая справа царкоўнай еднасьці цалком не замёрла, а ўсьцяж жыла ў Беларусі, каб у адпаведным часе ўзноў уваскрэснуць.

Як знак гэнага хрысьціянскага адзінства ў беларусаў усходняй і зах. цэрквы, зьяўляюцца супольныя ў праваслаўных і каталікоў сьвятыя: Кірыл і Мяфод, Ольга, сьв. мучанікі Тодар і Іван, Уладзімер Вялікі, Барыс і Глеб, Антоні Пячэрскі, Хвядос Пячэрскі, Афрасіньня (Прузына) і Параскевія (Параска) Полацкія, Кірыл Тураўскі.

Паасобных падобных фактаў, гаворачых аб некаторай яшчэ ў гэным часе лучнасьці на беларускіх землях з Рымам, можна прачытаць і шмат больш, але гэта ўсё было б цалком лішнім, бо гэта ўсё належа да выняткаў у беларускай цэркве, бо цэрква гэтая як цэласьць, у еднасьці з Апостальскай Сталіцай, у ст. XII, XIII, XIV і ў палавіне ст. XV ужо ня была.

Цікава тут адзначыць, што час еднасьці беларускай цэрквы з Рымам роўна прыпадае на першы перыяд беларускай гісторыі, калі нараджалася яшчэ беларуская народнасьць і калі яе палітычная самастойнасьць у асобе Полаччыны, асабліва за часаў слаўнага Усеслава (1044-1101), была дайшоўшы да высокага развіцця.

(Літаратура: Власов фон Вальденберг - Історія Расіі; Т.Коструба - Католицка прававірність Володимира Вел., Київський Митрополит Іван (ок 1007-ок.1020), Генеза Українського церковного права, Митрополит Іларіон (1051), Олексій Болгарин, Київський Митрополит (1021-?), Перша автокефалія української Церкви ("Нова Зоря", 1938 г., № 63, 65, 69, 71, 75, 79)

VI

Што такое народ і хрысьціянства ў працэсе тварэння беларускага народу у першым перыядзе яго гісторыі.

Што такое народ. Розныя тэорыі. Наш пагляд. Руйнуючая роль паганства. Будуючая роль хрысьціянства.

У XI-XII ст. увесь народ беларускіх княстваў ужо быў хрысьціянскім. Хрысьціянства пранікла сьпярша да вышэйшых клясаў, а пасля і да шырокіх народных масаў. Прыгледзімся ж, якую роль адыграла хрысьціянства ў гэтым часе ў працэсе тварэння беларускай нацыянальнасьці.

Але перад тым не адрэчы тут будзе запытацца, якія дзейнікі уплываюць на тое, што паўстае нацыянальнасьць? Звычайна адну нацыю

ад другой выдзяляюць і адрожніваюць: язык, тэрыторыя, звычаі і абычаі, рэлігія. Часта можна спаткацца з паглядам, што гэтыя іменна асаблівасці якога народу і зьяўляюцца ягонай нацыянальнай сутнасцямі. Але пагляд гэтакі няпэўны. Усе гэтыя нацыянальныя асаблівасці якога народу ў сваю чаргу патрабуюць выяўлення, адкуль яны бяруцца і ці без іх магчыма нацыя?

Аб тым, што такое народ, у навуцы існуюць гэткае паглядзі: аб'ектыўны, суб'ектыўны і кампрамісны. Кірунак аб'ектыўны апіраецца на прыкметы зверху, якія можна даследваць доследам, якія можна абсэрваваць, наглядаць. Гэтымі прыкметамі зьяўляюцца: раса, язык, рэлігія, супольныя звычаі і абычаі, супольная тэрыторыя і звязаныя з ёй: клімат, геапалітычнае палажэнне і, урэшце, супольны для данай нацыянальнай групы назой, розны ад іншых суседніх нацыянальных груп. Паводле гэтага разумення народ ёсць супольнасць грамадзкай, натуральнай, прыроднай, якую стварыла сама прырода.

Кірунак суб'ектыўны ў азначанні народу адкідае рашучае значэнне дзейнікаў натуральных і кладзе націск на сувязь маральную, на агульную волу сужыцца, на свядомасць супольнасці.

Кірунак, урэшце, кампрамісны годзе гэтыя два кірункі між сабой і луча іх ў вадзін. Паводле яго для існавання якога небудзь народу патрэбныя як натуральныя гэныя прыкметы, так і маральныя, псіхічныя, патрэбная свядомасць, якая ёсць вынікам гэтых прыкметаў ці лепш дзейнікаў натуральных.

Да ўсіх гэтых кірункаў прыгледзімся бліжэй і па парадку. Кірунак аб'ектыўны на першы плян высоўвае расу як першую прыкмету народу. Раса - гэта ёсць супольнасць паходжання з аднаго пня. Ці, аднак, сучасныя народы сапраўды паходзяць ад аднаго пня і маюць супольную кроў? Сучасныя навуковыя ў гэтай галіне досьледы паказваюць, што не. Гістарычныя варункі прычыніліся да таго, што сяньня сярод цывілізаваных народаў чыстай расы няма. Уся Эўропа, уся Амэрыка - гэта сяньня мешаніна рознакіх этнічных элементаў. Сучасныя цывілізаваныя народы - гэта мешаніна розных расаў, якія між сабой палучыліся дзякуючы рознага роду падзеям гісторыі. Пэўна, у старадаўнасці, калі паўставаў народы, многія з іх паходзілі з супольнага пня, і гэта ў вялікай меры спрыяла нацыянальнаму працэсу, але раса, аднак, ня была істотнай прыкметай іх нацыянальнасці. Трэба так жа ведаць, што існуюць і сяньня расы, якія не паддаліся аж да сяньня асыміляцыі, як раса чорная, жоўтая, а так жа ў вялікай меры сэмійская. Але і для іх прыкмета расы ня ёсць істотным нечым, бо й

Усе беларусы, як праваслаўныя, так і каталікі, - гэта, як бачым, адзін суцэльны беларускі народ, да якога 950 гадоў таму з усходу ў грэка-славянскім абрадзе заглянула святло праўды Хрыстовай.

(Літаратура: Документы, аб'ясняюціе гісторыю Западно-Русскага Края. СПб, 1865; Документы, адносяціеся к гісторыі царкоўнай уніі в Расіі. Т. XVI: (Акты Изд. Виленск. Археогр. Ком. Вильна, 1889); Ks. J. Kurczewski - Kosciol Zamkowy II Wilno, 1910; Иван Беляев - История Полотска. Москва, 1872; Prof. Dr. Wl. Abraham - Polska a Chrest Litwy (Polska i Litwa w dziejowym stosunku); Ks. Dr. J. Fialek - Uchrzescijanienie Litwy przez Polske (Polska i Litwa w dziejowym stosunku); Ks. Ad. Stankevic - Rodnaja mova u sviatyniach. Vilnia, 1929.)

ХІІ.

Лацінскае каталіцтва - апора беларускай нацыянальнасці ў XIX ст., асабліва пасьля ліквідацыі уніі

Роль адносна народнага беларускага языка языкоў царкоўна-славянскага й лацінскага. Беларусы-лаціннікі часткова стала карысталіся беларускай мовай. - Беларуская мова ў касцельным жыцці ад пачатку да XVIII ст. уключна. - Беларуская мова ў Касцэле ў XIX ст. - Хрысьціянства й пачаткі беларускага нацыянальнага адраджэння

І так, як бачылі мы ў папярэднім разьдзеле, лацінскае каталіцтва, пранікаючы ў Беларусь павольна, дайшло ўрэшце да значных разьмераў і адыграла цалком пазытыўную ролю ў тварэнні й падтрымліванні беларускай нацыянальнасці, асабліва ў часе панавання над Беларусыяй расейскіх цароў. Можна нават сказаць, што гэтая роля лацінскага ў Беларусі хрысьціянства, у граніцах пэўна ж сваіх сіл і разьмераў, была ў некаторым значэнні больш выразнай і рашучай, як праваслаўе, а нават і як унія. Справа вась у чым: мова стара баўгарская, якая пазней, дзеля свайго чыста рэлігійнага служэння, стала называцца царкоўна-славянскай, у якой у Беларусі сьпяраша, бадай, выключна пашырала хрысьціянства, была ў некаторым значэнні на перашкодзе жывой народнай беларускай мове. І гэта сусім зразумела й натуральна: гэная мова сьпяраша дужа мала розьнілася ад мовы беларускага народу на зары яго гістарычнага жыцця. Узноў жа пазней, калі жывая народная беларуская мова разьвілася больш, а мова стара баўгарская сталася мовай няжывой, мовай толькі рэлігійнага культу, то й тады й аж да апошняга часу ня сталася цалком незразумелай, яе й сяньня беларус у Службе Божай крыху разумее. І вась жа гэта разуменьне гэнай старой і чужой мовы бязумоўна шкодна адбі-

Калі ж урэшце ў другой палавіне XIX ст., асабліва пасля польскага паўстання ў 1863 г.²⁷ расейцы дадумаліся, што ў Каталіцкім Касьцэле ёсць многа беларусаў, і калі зажадалі зрабіць зь іх "чыстых рускіх", у грамадзкай іх думцы паўстала вялікая спрэчка аб тым, ці даць супакой гэным беларусам пазволіць ім далей карыстацца мовай польскай у касьцэле й даць ім магчымасьць спакойна польшчыцца, ці - наадварот - узяць іх пад высокую расейскую апеку й беларусам, як рускім, даць мову расейскую. Урэшце перамагла гэтая апошняя думка й у 1869 г. наступіў "высочайшы дазвол" карыстацца ў касьцэле расейскай мовай. Зразумелая рэч, што царскі "дазвол" раўняўся загаду. Гэтак яго й зразумелі ўрад, чыноўнікі, паліцыя, праваслаўнае духавенства. Ад гэтага "дазволу" аж да 1905 г. распачалася самая гарачая, часта сусім дзікая барацьба ўраду ў кірунку ўвядзеньня ў касьцёлы ў дадаткавае набажэнства мовы расейскай замест польскай. І гэтка палітыка ўцвярджала беларусаў у лацінстве й беларусаў-каталікоў рашуча адгараджвала ад беларусаў-праваслаўных, творачы ўжо нават недарэчнае паняцце "польскай" і "рускай" веры.

Урэшце, калі наступіла сякая-таякая свабода сумленьня ў 1905 г., многія масава з праваслаўя пераходзілі ў лацінскае каталіцтва. Былі гэта тыя беларусы быўшыя уніаты, якім дзеля тых ці іншых прычын раней перайсьці ў каталіцтва не ўдалося. І цяпер пераход гэты быў значны, масавы. Быўшым уніатам беларусам імпанавала лацінскае каталіцтва й тым, што было ўцісканае, й што гэта была вера іх дзядоў. У 1908 г., напрыклад, у ваднэй толькі Магілёўскай губэрні беларусаў-каталікоў было 59 тысяч.

Вось гэтакім чынам паявіліся ў Беларусі беларусы каталікі-лацінкі. Гэта, як бачым, тыя ж беларусы, продкі якіх належалі да абраду ўсходняга: сьпяраша усходня-каталіцкага, а пасля праваслаўнага.

Сяньня так жа паволі павялічваецца лік беларусаў-каталікоў, бо й сяньня многія беларусы-праваслаўныя дзеля розных прычын, пераважна асабістага характару, пакідаюць праваслаўе й пераходзяць у лацінскае каталіцтва. Здраецца гэта пры жанімствах, пры шуканьні дзяржаўнай пасады й інш. жыццёвых абставінах. Сяньня беларусаў-каталікоў на беларускіх землях Рэчыпаспалітай польскай ёсць больш мільёна, а на ўсім сьвеце: СССР, Латвія, Літва, Сібір, Злуч. Ст. Амэрыкі - будзе яшчэ мільён. Усіх беларусаў-каталікоў, і на землях беларускіх і на эміграцыі, сяньня будзе мільёны два.

яны ў працэсе гістарычным могуць асымілявацца, могуць пазбывацца сваёй расы, але адначасна аставацца асобнымі народамі. Прыкладам гэтага ёсць жыды. З гэтага бачым, што раса ня ёсць нечым абавязковым у паняцці нацыянальнасьці, але яна ўсё ж ёсць тым матэрыялам, з якога пазьней гісторыя твора народ. І чым больш захавалася ў якім народзе асобнасьці расовай, асобнасьці яго супольнага паходжаньня ад аднаго пня, тым выразнейшая яго нацыянальная індывідуальнасьць. Беларускія пляменьні, прад тым, як зь іх стварыўся беларускі народ, пэўне ж, мелі ўжо дамешку крыві чужых ім плямёнаў, як напрыклад, скіфаў, сарматаў, готаў, фінаў, літоўцаў, аднак асеўшы там, дзе жыве сяньня беларускі народ, яны ўжо дамешкі чужой да сваёй крыві мелі дужа мала і далей разрасталіся ўжо з аднаго сваяцкага пня.

Пазьней, аднак, да беларускага народу даходзіла дамешка крыві Маскоўцаў, Украінцаў, Палякоў, Літоўцаў. З гэтага бачым, што і аб беларускай расе як такой, як чыстай расе гаварыць ня прыходзіцца. Значна, супольнасьць расы, супольнасьць паходжаньня ня ёсць нечым канечным для паўстаньня, для стварэньня народу, а так жа яна ня ёсць крытэрыем, які адрознівае адзін народ ад другога.

Язык так жа не становіць сутнасьці народу, нацыі. Язык можа астацца, а нацыя можа зьгинуць. Напрыклад, грэкі: этнографічны склад Пэлёпонэзу быў зьменены цалком наездам альбанцаў і славян. Этнографічная непрыраўнасьць магла тут захавацца, можа, толькі на берагах.

Але захаваўся народны дыялект, і сяньняшнія грэцкія патрыёты як мага стараюцца прыблізіць яго да старагрэцкага. І такіх прыкладаў можна знайсці ў гісторыі шмат. І наадварот - бывае так, што язык гіне, а нацыя астаецца. Клясычным гэтага прыкладам зьяўляюцца жыды. Далей, некалькі нацыянальнасьцяў у Лацінскай Амэрыцы гавораць языком гішпанскім і партугальскім, языком заваёўнікаў і каляністаў. Амэрыкане, жыхары Зл.Ст.Амэрыкі, гавораць па-ангельску, але зьмяняюць яго на свой лад, не прызнаюць яго сваім і не прызнаюць сябе ангельцамі. Швайцарцы гавораць па-француску, нямецку, італьянску, чужым языком, але лічаць сябе швайцарцамі. Значна, язык сам па сабе так жа не становіць нацыянальнасьці.

Далей, тэрыторыя (і злучаны з ей клімат і геопалітычнае палажэньне), так жа яшчэ ня твораць нацыянальнасьці. На аднэй тэрыторыі, якая ёсць цалком аднароднай, жывуць розныя народы, як бэльгійцы і французы, беларусы і расейцы. І наадварот - на розных тэрыторыях жывуць сусім аднолькавыя ці падобныя народы. Каб не гаварыць аб народах Эўропы, відаць гэта на народах някультурных. Так, напрык-

лад, папуасы і маляйцы вякамі жывуць вобак сябе, у тых жа трапічных краях, а самі астаюцца сусім рознымі. Ёсць так жа нацыянальнасці і сусім бяз тэрыторыі, як тыя ж жыды і цыганы.

Звычай і абычай гэтаксама не зьяўляюцца сутнай асаблівасцый нацыянальнасці. Гэтыя асаблівасці найбольш зьменныя і лёгка сыціраюцца пад уплывам культурнага разьвіцця і моды, але сама нацыянальнасць ад гэтага не змяняецца.

Ня ёсць урэшце прыкметай нацыянальнасці і рэлігія. Гэта сусім ясна. Каталіцкія гішпанцы, італьянцы, французы, немцы і г.д. аніяк не прызнаюць сябе адным народам, хоць яны вызнаюць адну веру. Не становяць адной нацыянальнасці расейцы, беларусы, сербы, румыны, украінцы і інш., хоць яны праваслаўныя.

Некаторыя вучоныя яшчэ цвёрдзяць, што назоў так жа ёсць складовай, бадай істотнай, прыкметай нацыі, народу. Але гэтая прыкмета ёсць найменш важнай. Кожны народ такі ці іншы назоў сабе мае. Але мае яго так жа і кожная, ня толькі этнічная, але нават значная рэгіянальная група, як у палякоў: курпы, куявякі, кракавякі і г.д., у беларусаў: паляшукі, сакуны, у літоўцаў: жмудзіны, дзукі. Але ж гэтыя групы ня ёсць асобным народам.

Трэба, аднак, прызнаць, што адпаведны назоў якога народу, асабліва таго, які нараджаецца ці адраджаецца, як мы, беларусы, мае хоць ня істотнае значэнне, але вялікае, і дзеля гэтага нам, беларусам, трэба добра прыздумацца, ці не замяніць чужога нам назову "рускі" на ўласны "крывіч". Але гэта, як мы ўжо раз у гэтай працы гаварылі, належа да будучыні¹⁶.

Гэтак вуча тэорыя кірунку так званана аб'ектыўнага. Яна, уважаючы народ за твор чыста прыродны, усей праўды аб народзе ня кажа, яна шмат у чым мыляецца.

Кірунак суб'ектыўны, як мы ўжо адмецілі, за сутнасць народу ўважае толькі вязь маральную, псыхічную, толькі сьведомасць, толькі супольную волю. Але і гэтая тэорыя, маючы шмат у сабе праўды, шмат у чым так жа і мыляецца. А памылка яе ў тым, што яна не дацэньвае прыродных дзейнікаў і сутнасць нацыі тлумача выключна толькі дзейнікам псыхічным, дзейнікам гісторыі і культуры.

Адгэтуль ясны выснаў, што народ становяць прыкметы натуральныя, хоць усе яны яшчэ істотнага значэння ня маюць, і што апрача іх патрэбная ёсць супольная сьведомасць і супольная воля як дзейнік, завяршаючы паняцце народу. Пры гэтым трэба адмеціць, што гэтая псыхічная, маральная прыкмета ня ёсць вытварам гэных

Гэткія ж узноў адносіны расейскай царскай палітыкі да уніятаў са свайго боку правакавалі й заахвочвалі палякоў цягнуць да сябе ў лацінства рэшту уніятаў, якія аставаліся уніятамі й далей трымаліся веры сваіх бацькоў. І ў гэтым часе цэлыя масы уніятаў пераходзілі ў лацінства, бо - з прычыны паншчыны, - яны былі цалком залежныя ад польскіх паноў і ад ксяндзоў.

Расейскія палітыкі спасьцерагліся і, жадаючы да сябе прыгарнуць беларусаў-уніятаў, стараліся пераходу іх у лацінства проціўставіцца. Так, напрыклад, у 1796, 1797 і 1799 г. былі выданы царскія ўказы, забараняючыя пераходзіць з уніі ў лацінства. Але нічога гэта не памагала й палякі уніятаў беларусаў цэлымі масамі пераводзілі далей у лацінства. У 1806 г. быў так жа выданы царскі указ, каб тыя ўсе цэрквы й прыходы, якія з уніі перайшлі ў лацінства, узноў вярнуць у унію. Адбываліся доўгалетнія вялікія судовыя працэсы й нічога з гэтага ня выходзіла: ня толькі што не варочаліся быўшыя уніаты ў унію, але далей у лацінства пераходзілі цэлыя прыходы з усіх беларускіх губерняў. Так, напрыклад, у 1809 г. у вадной толькі Віленскай губерні з уніі ў лацінства перайшло да 20 тысяч беларусаў.

Нямала так жа, а можа найбольш як калі, уцякала беларусаў-уніятаў у лацінства ў 1839 г., калі вышэйшае уніяцкае духавенства, здрадзіўшы унію, ня пытаючыся верных, часта пры помачы паліцыі, перапівала іх у Праваслаўе. Ня хочачы быць сілай запісанымі ў праваслаўе, яны масава ўцякалі ў лацінскае каталіцтва.

Урэшце за часаў першых у нашым краю расейскіх генерал-губэрнатораў, жывучых у Вільні, асабліва ж ведамага з сваёй жорсткасці М. Н. Мураўёва, цэлыя масы быўшых уніятаў з праваслаўя ўцякалі ў лацінства. Да гэтага часу адносяцца слаўныя словы праваслаўнага віленскага архіепіскапа Макарага, сказаныя Мураўёву на яго раду архіепіскапу знайсці спосабы ўтрымаць пераход беларусаў-праваслаўных у каталіцтва: "Дзеля таго, што чыноўнікі іх наварачвалі на праваслаўе, дык няхай жа яны знайдучь спосабы й утрымаць іх пры праваслаўі", - казаў гэны духоўнік.

Спрыяла далейшаму пашырэнню ў нас лацінства й далейшая расейская палітыка. Расейскі ўрад на працягу першай палавіны, калі ня больш, XIX ст. усіх каталікоў у нашым краю ўважаў за палякоў, Каталіцкі Касьцёл з усімі яго вернымі называў "іноверчаскім і інеродным". Зразумелая рэч, што гэтка палітыка яшчэ больш спрыяла ўтрыманню ня толькі каталіцтва як такога, але каталіцтва ўжо польскага й адгароджанню яго ад беларускай стыхіі.

сярод паноў, часта наварочвалі ў лацінства ня толькі паноў, але так жа й народныя масы, цалком ад гэтых апошніх залежныя. Пад уплывам дзейнасці езуітаў здараліся выпадкі, што й праваслаўныя ўсходнія беларускія паны прымалі лацінскае каталіцтва. Калі ж у 1596 г. наступіла царкоўная унія, якая трывала 243 г., перацягванне беларусаў-уніятаў у лацінства яшчэ больш пашырылася й прысьпяшылася. Так, напрыклад, уніяцкі мітрапаліт Вялікі Рутскі ў 1623 г. інфармуе Рым аб тым, што уніятам з боку лацінікаў робяцца крыўды й што іх перацягваюць у лацінства. На гэта ў 1624 г. папа Урбан VIII выдаў бульню, у якой забараняе пераход у лацінства. Палякі гэтаму спрацівіліся. Тады гэта буля была агранічана толькі да духавенства. Так хацеў кароль Сігізмунт III. Адносіны праўныя, грамадскія й таварыскія з боку польскага да беларусаў-уніятаў былі благія й нават несправядлівыя. Вось жа нічога дзіўнага, што яны нават гэтым самым былі прымушаны пакідаць свой усходні абрад і пераходзіць у лацінства.

У 1623 г. праваслаўная шляхта Вялікага Кн. Літоўскага падала Сэнату Рэчыпаспалітай скаргу, так званую "супліку", у якой між іншым чытаем; ... "Вольнасці народу рускаму належацца дваякія: таму народу рускаму, які ёсць веры рымскае, паслушнасьці заходняе, й таму народу рускаму, які ёсць веры грэцкае, паслушнасьці ўсходняе. Русь рымскае веры пры сваёй вольнасці астаецца, а нам, Русі веры грэцкае, вольнасць выдзёрта"...

З гэтага дакуманту бачым, што ня толькі было шмат беларусаў лацінікаў, але й як беларуская шляхта, якая тады прадстаўляла народ, адносілася да іх. Вось жа бачым, што тагочасныя праваслаўныя беларусы беларусаў-каталікоў лічылі беларусамі, такімі самымі, як і яны праваслаўныя.

Націск лацінізму й полёнізму на беларусаў-уніятаў урэшце да таго ўзрос, што ў 1717 г. у польскім грамадзянстве паўстаў праект і уніятаў і праваслаўных беларусаў аканчальна перавесці ў лацінства.

Асабліва многа пераходзіла беларусаў з уніі ў лацінства пасля падзелу Польшчы, калі беларусы апынуліся пад панаваннем расейскіх цароў і калі з боку расейскіх уладаў ішоў выразны й часта грубы націск на уніятаў з мэтай пераводжання іх на праваслаўе. І так дзеля гэтых прычын за часоў царыцы Кацярыны II (1796 г.) многія беларусы-уніяты, жадаючы захаваць веру сваіх бацькоў, пакідалі ўнію й далучыліся да касцёла лацінскага, адлучыць якіх ад каторага расейскім уладам было значна трудней, як ад уніі. Тое ж самае было й за часоў цара Паўла, як сьведча аб гэтым уніяцкі полацкі архіепіскап Іраклі Лісоўскі.

натуральных дзейнікаў, як гэта многія ўважаюць, а наадварот - гэны псыхічны маральны дзейнік ці элемент, хоць спачатку нясьведама, існуе раней ад гэных дзейнікаў прыроды або разам зь імі, існуе ў душы чалавека, а які прырода і абставіны жыцця толькі выклікаюць і ўспамагаюць яму разьвівацца. Агульнай асновай гэтага правіла зьяўляецца прынцып: - homo est animal sociale - чалавек стварэнне сацыяльнае, грамадзкае, а знача, у далейшым сваім гістарычным працэсе - стварэнне і нацыянальнае. Тэя групы людзей, якія мы сяньня называем народамі, не зьяўляюцца нейкім раптоўным плодам прыроды. Іх паяўленьне - гэта вынік павольнай і доўгай эвалюцыі. Яны ня ёсць плодам сужыцця прыпадкам сабраных людзей, але вынікам арганічна разьвіваўшайся супольнасці, адзінства, маючай сваё асаблівае жыццё зверху і ўнутранае. Народныя прыкметы ці народная асабовасьць не тады паявіліся, калі людзі сабраліся разам, бо ж яны фактычна і сабраліся, кіраваныя гэным сацыяльна-духовым інстынктам, унутраным наказам сваёй душы, каб жыць разам, дзеля бліжэй ім яшчэ нязнанай супольнасці. Знача, народ ёсць пярвейшым за гэную сваю нацыянальную сьведамасьць, бо сьпяраша трэба быць, а толькі пасля ўсьведаміцца.

Вось жа разьвіцё грамадзкага інстынctu людзей, якіх гэты інстынкт панукае зьбірацца ў групы і жыць супольна, у апошнім сваім выніку пры помачы дзейнікаў прыродных твора нацыянальнасьць, твора народ. Пачуцьцё супольнасці - гэта як бы завяршэньне гэтага творчага сацыяльнага нахілу ў чалавека. Але, каб гэтае пачуцьцё стварылася і пачало існаваць, мусяць быць нейкія дзейнікі, прыводзячы гэтую работу і служачы матэрыялам. Такімі дзейнікамі, такім матэрыялам зьяўляюцца ў большай ці меншай меры ўсе ці некаторыя гэныя дзейнікі натуральныя і псыхічныя, якія так ці йнакш прычыняюцца да стварэння народу. Адным з галоўных, а можа найгалаўнейшым зь іх, ведама, зьяўляецца язык. Ён ёсць злучком і правадніком супольнасці нацыянальнай кожнага народу. Вялікую так жа, гэткую ж спалучаючую роль, прынамсі ў многіх выпадках, іграе так жа і рэлігія. У тварэнні беларускай нацыянальнасьці ў гэтым значэньні вялікую роль адыграла рэлігія хрысьціянская. Да разгляду чаго далей і прыступаем.

Вось жа хрысьціянства як новая рэлігія, што прыйшла на змену паганства сярод беларускіх плямён, вобак зь іншымі дзейнікамі, што ў гэтым першым пэрыядзе беларускай гісторыі прычыняліся да працэсу паўставаньня беларускай нацыянальнасьці, іграла ў гэтым кірунку

выдатную, а мо і галоўную роль. Праўда, прычынялася да паўстання беларускай нацыянальнасці лучнасьць між беларускімі плямёнамі географічная - яны былі даволі добра ізаляваны ад суседніх плямён рэкамі, лясамі і балотамі. Была між імі так жа географічная лучнасьць і ўнутраная: яны, жывучы адны вобак другіх, мелі больш між сабой супольнай сутычнасці, як з плямёнамі далейшымі. Бязмоўна, была між імі і лучнасьць этнографічная расовая, гэта ёсць: была сьведамасьць супольнага паходжаньня, языка і быту. Існавала так жа між імі і сувязь палітычная: такой былі - сьпяраша аб'ядноўваючыя іх уласныя князі, а пасья варагі-русы. Усё гэта мела ўплыў на паўстаньне беларускай нацыянальнасці. Але калі паявілася ў Беларусі хрысьціянства, яно сапраўды аказалася ў гэтым кірунку дзейнікам асабліва важным і, бадай, адзіным у сваім родзе.

Хрысьціянства прадусім прынесла ў Беларусь грамадзкую. Праўда, гісторыя кажа, што ў нашых продкаў ужо нейкая грамадзкая і раней была. Але гэта была грамадзкая прымітыўная і ізаляваная цалком ад тагочаснага культурнага сьвету. Хрысьціянства прынесла Беларусі грамадзкую, з аднаго боку дапамаганую да патрэб і душы беларускіх плямён, а з другога - апёртую на клясычнай грэцкай і часткова лацінскай культуры. Гэтая грамадзкая давала нашым продкам магчымасьць сутыку і ўчасьця ў дарах тагочаснай культуры і цывілізацыі. А гэта ўсё пабуджала творчы інстынкт народу і разьвівала яго нацыянальную асаблівасьць, прычыняючы гэтым да большага зьліцьця гэных нашых плямён у вадно цэлае нацыянальнае. Праз грамадзкую нашы продкі мелі магчымасьць раўняць сваё жыцьцё з жыцьцём цывілізаваных народаў і імітаваць яго, або проста ісьці за яго прыкладам.

Далей, хрысьціянства як рэлігія лучыла і яднала беларускія плямёны ў вадно цэлае і нацыянальна-асобнае, вытвараючы супольную ў народзе веру, пагляды, традыцыі, культуру, супольную народную душу. Праўда, хрысьціянства шырылася ў мове супольнай сьпяраша й для іншых усходніх славянаў, але яно, ня глядзячы на гэта, было магутным сродкам супольнага яднаньня ўнутранага, а з бегам часу, сягаючы да душы народу, вытварала і закрэпляла нацыянальныя, свомыя толькі беларусам, асаблівасьці.

Асабліва ў працэсе тварэньня беларускай нацыянальнасці хрысьціянства рашучую іграла роль у тым, што тварыла родную інтэлігенцыю, якая была мазгом і памяццю народу, што, пры свайго роду дэмакратычным ладзе нашых продкаў у гэным часе, давала

касьцёлаў і манастыроў сярод беларускага насельніцтва, што, зразумела, прычынялася да далейшага пашыраньня ў нас лацінства, ды й сам факт фундаваньня лацінскіх касьцёлаў і манастыроў ужо дапускае сваім парадкам існаваньне лаціннікаў і іх рэлігійныя патрэбы. Каталіцкі лацінскі касьцёл за часаў Ягайлы й Вітаўта ўжо меў многа вызнавальнікаў ня толькі сярод вышэйшых слаёў баяраў і магнатаў, але так жа й сярод народных беларускіх масаў.

Наварот беларусаў на лацінскае каталіцтва адбываецца праз усё XV, XVI ст. і далей. У 1501 г. папа Аляксандар VI у бульлі да віленскага біскупа дае спосаб прынятку беларусаў-праваслаўных да каталіцтва. Справа была ў тым, што ў лаціннікаў была нават думка аб няважнасьці праваслаўнага хросту й аб патрэбе хрышчэньня нанова праваслаўных, прыймаючы іх да каталіцтва. Вось жа на гэта папа ў гэнай бульлі між іншым рашуча забараняе аднаўленьне хрышчэньня людзей праваслаўнае веры, якія хочуць злучыцца з Каталіцкім Касьцёлам.

Палітыка навароту праваслаўных беларусаў на лацінскае каталіцтва яўна так жа відаць і з актаў Гарадэльскай уніі ў 1413 г. Ягайла й Вітаўт, закрапіўшы унію літоўскіх, беларускіх і украінскіх зямель з Польшчай, паставілі, што ... "толькі тыя, якія належаць да каталіцкага касьцёла й якія прынялі польскія гэрбы, князі й баяры Вял. Кн. Літ., маюць права карыстацца рознымі прывіляямі, якія існуюць у Польшчы, а так жа займаць высокія пасады й атрымліваць розныя годнасьці могуць толькі тыя, якія паходзяць з родаў, прыняўшых лацінскую веру; так жа сама ў дзяржаўную раду могуць быць дапушчаны толькі вызнавальнікі лацінства, а ніколі схызматыкі й іншыя няверныя". Ясна, што гэтакі закон адносна "схызматыкаў" (праваслаўных беларусаў) дужа спрыяў пашырэньню лацінства ўжо ня толькі сярод народных беларускіх масаў, але, як бачым, прадусім сярод высокіх слаёў народу. Ведаем, што дзеля гэтых законаў многія беларускія праваслаўныя князі й баяры пераходзілі ў лацінства, каб скарыстаць з розных грамадзкіх і дзяржаўных прывіляяў.

У пач. XVI ст. у нашым краю паявілася вызнаньне, так званае эванэліцкае, а прадусім кальвінства й адчасьці соцыянства. Вось жа многія беларускія вышэйшыя слаі пакідалі праваслаўе й пераходзілі ў кальвінства, а пасья, калі кальвінства перастала шырыцца й быць модным, пераходзілі ў лацінства каталіцкае.

Узноў жа далейшым дзейнікам, пашыраючым ў нас лацінства, былі езуіты, якія ў нашым краю паявіліся ў XVI ст. дзеля барацьбы з Рэфармацыяй. Езуіты, боручыся з кальвінізмам, які масава пашыраўся ў нас

Далейшае пашыраньне сярод беларусаў лацінскага каталіцтва, ужо сярод беларускіх народных масаў, адносіцца да часаў Ягайлы, калі ён хрысьціў Літву ў 1386 г. У гэтым часе многія беларусы, каб споўніць волю вялікага князя Ягайлы, пакідалі сваё хрысьціянства ўсходняе (праваслаўе) і пераходзілі ў лацінства.

Аб хрышчэньні Літвы Ягайла выдаў у лацінскай мове дакумант, так званы Унівэрсал, у якім ён між іншым кажа: "каб прычыніцца ўзросту каталіцкай веры ў Літве й Русі, пастанаўляем, загадваем, абяцаем, прыракаем і на сьвятыя сакраманты прысягаем: усе літоўскія народы, бяз розьніцы плоці й стану, што знаходзяцца ў Літве й Русі, да каталіцкай веры й да паслухмянасьці сьвятому Рымскаму Касьцёлу прывесці, прыцягнуць, намовіць, ды больш таго - змусіць, калі б да якой сэкты належылі". Далей, вялікі князь, каб новыя каталікі ня мелі перашкодаў у сваёй веры, кажа: "выразна забараняем, каб ніхто з літоўцаў абодвух плоцяў не жаніўся з русінам так жа абедзвюх плоцяў прад тым, як выкажа сваю ўлегласьць Рымскаму Касьцёлу, а калі б такое жанімства сталася, дык яго не разлучаць, але некаталіцкую старану да каталіцтва хоць бы карай цялеснай, але давясці трэба". Урэшце, у тым жа Унівэрсале Ягайла надае розныя прывілеі каталіцкім лацінскім касьцёлам як у Вільні, так і па ўсім нашым краі. Гэткая воля вялікага князя значна прычынілася ў нашым краі да пашырэння лацінскага каталіцтва й сярод масаў беларускага народу.

Гісторык Энэш Сільвіюс, пазьнейшы папа Піюс II, даведаўся, што Ягайла давёў да каталіцкай веры "розныя народы, галоўна народ літоўскі й рускі, першы ўвесь, а другога вялікую часьць, а гэта там, дзе той жыў сярод літоўцаў, або ў суседзтве іх бліжэйшым, воддаль ад біскупстваў усходня-грэцкіх".

Кс. Я. Фіалэк кажа аб Ягайле, што ён "многа схізматыкаў прывёў да праўдзівае, якую й сам вызнаваў, веры". Гэта знача - праваслаўных беларусаў прывёў да лацінскага каталіцтва.

Значна так жа пашыралася лацінства сярод беларускага народу й за часаў Вітаўта Вялікага. Праўда, гэты мудры валадар асьцеражней з гэтым паступаў, чымся Ягайла: ён у Унівэрсале сваім, выданым так жа ў справе хрышчэньня літоўцаў і русінаў, кажа: "калі які русін хоча па сваёй волі хрысьціцца, дык няхай сабе хрысьціцца, а які ня хоча, няхай астаецца ў сваёй веры". З гэтага відаць, што ён мякчэй адносіўся да беларусаў-праваслаўных і быў больш толеранцыйны, як Ягайла, але прынцыпова й ён тую ж самую праводзіў палітыку, бо ж і ён быў рашучым заходнікам і лаціннікам. Ён дужа многа фундаваў

магчымасьць хрысьціянству пранікаць ад слаёў вышэйшых у шырокія народныя масы. Бо трэба ведаць, што ні князі, ні баяры не маглі яшчэ тварыць нацыянальнасьці. Яны толькі як бы абдумывалі нацыянальную народную еднасьць, ставілі нацыі супольную мэту, падгатаўлялі гэтым спосабы і сродкі далейшага супольнага аб'яднаньня. Але сапраўдны нацыянальны рух паяўляецца толькі тады, калі ўвесь гэты аб'ядноўваючы працэс ахватвае масы. А гэта бывае звычайна тады, калі ў галаве і сэрцы кожнага сябры нацыі запальваецца агульная ідэя. Такой ідэяй у гісторыі народаў бывае звычайна ідэя рэлігійная. У нас, у першым ужо пэрыядзе нашай гісторыі, такой ідэяй была ідэя хрысьціянская, якую ў масы народныя нясла вышэйшая асьвечаная кляса: ваякі, баяры, духавенства.

Паганства ж падобнай ролі адыграць не магло. Рэлігія паганская ў беларусаў была рознаякая, раздробленая, з многімі прымітыўнымі і найўнімі абрадамі і багамі. Гэта рэлігія служыла не паўстанню і ўзросту беларускай нацыянальнасьці, але, наадварот, яе раздрабленьню і расьцярушаньню. Сусім што іншае хрысьціянства. Яно праз сваё адзінства, праз свой высокі ідэалізм, праз сталасьць і аднаякасьць і сваёй навукі і абраду, праз прасьветную сваю дзейнасьць была на пары беларускай гісторыі магутным сацыяльным дзейнікам, злучаючым беларускія плямёны, беларускія княствы, беларускія нацыянальна яшчэ неаформленыя масы ў адзін суцэльны народ.

Гэткую ж роль адносна беларускай нацыянальнасьці хрысьціянства іграла і пазьней. За часаў у беларускай дзяржаве літоўскай дынастыі, калі ў нас ужо панавала праваслаўе, беларускі народ, баронячыся ад наступу на Беларусь лацінізму і полёнізму, бараніў ня толькі сваю рэлігію, але так жа і нацыянальнасьць, ажыўляючы і паглыбляючы ў масах яе супольнасьць і адзінства.

Узноў жа, за часаў уніі, калі культурныя і багатыя клясы пакінулі народ, пераходзячы ў лацінізм і польскасьць, і калі гэтыя апошнія штотараз больш насядалі на народ, ён, баронячы сваю уніяцкую веру, свой усходні абрад, бараніў і цэмэнтаваў далей і беларускую сваю нацыянальнасьць. Калі ж уся Беларусь у канцы XVIII ст. знайшлася пад царскай Расеяй, калі царская палітыка унію перавяла ў праваслаўе і зрабіла з яго палітычнае аружжа, зьвернутае проці беларусаў, калі настаў для нашага народу найгразьнейшы час, - і тады хрысьціянства аказалася апорай беларускай нацыянальнасьці. Лацінскае каталіцтва тады ў Беларусі падтрымлівала і зьберагала да лепшых часаў беларускую нацыянальную ідэю.

Факт, што хрысьціянства зьяўляецца ў нашай гісторыі творывам і апорай беларускай нацыянальнасьці, тлумачыцца прадусім тым, што яно ўводзіць дужа блізкі глыбокі духовы кантакт у народных гушчах, які, часта нясьведама, падтрымлівае і твора нацыянальнае пачуцьцё і якога зьнішчыць ня могуць ніякія палітычныя махінацыі, бо да яго не дасягаюць. Гэтым іменна тлумачыцца і тое, што і за панаваньня над беларускім народам расейскіх цароў Праваслаўная Цэрква, ня глядзячы на навязаньне ей ролі вынарадаўленьня беларусаў, цалком іх не зрусыфікавала і яны далей асталіся беларусамі.

Гэткім, як бачым, хрысьціянства ў Беларусі ў першым перыядзе яе гісторыі было магутным і ўсестаронным дзейнікам, аб'ядноўваючым беларускія плямёны ў адзін асобны самастойны народ, уводзячы яго апроча гэтага ў сям'ю цывілізаванага сьвету і асьвячаючы беларускую народную мову як мову рэлігіі, культуры і агулам асьвечанага жыцьця назаўсёды. Гэткім яно было адносна беларускага народу і пазьней. Але аб гэтым далей.

(Літаратура: П.Милоков - Національний вопрос, Прага 1925; St.Kodz - Zasada narodowosci, Wilno 1932; A.Maceina - Tautinis Auklejimas, Kaunas 1934; Д.Багал'їй - Русская Исторія; В.Липинский - Религія і Цэрква в історіі Украіны, Львів 1933.)

VII

Беларусь зь Літвой. Праваслаўе - апора й творыва беларускай нацыянальнасьці (XIII-XVI)

Агульная характарыстыка беларуска-літоўскага пэрыяду. Ададленьне Беларусі ад шkodных і варожых уплываў. Праваслаўе - пануючая вера Беларусі. Рэфармацыя. Езуіты й Праваслаўная Цэрква. Праваслаўе бароніць "веру бацькоў" і беларускую нацыю. Узрост беларускай культуры. Культура сьвецкая й хрысьціянства. Наступ Польшчы. Спын беларускай культуры.

У гісторыі беларускага народу пасья існаваньня паасобных княстваў, пасья так зв. полацкага пэрыяду, калі сярод гэтых княстваў верхаводзіла й пераважна незалежна трымалася Полацкае, настаў так зв. пэрыяд беларуска-літоўскі, ці мо' лепш - пэрыяд суцэльнага беларускага дзяржаўнага жыцьця з дынастыяй літоўскіх князёў. Час гэты прыпадае на XIII-XVI ст. Для беларускай нацыянальнасьці час гэты, прынамсі спачатку, быў даволі памысным. На паўдні ўкраінскія й адчасьці маскоўскія плямёны й іх дзяржаўнае й культурнае жыцьцё руйнавалі сьпяраша дзікія народы - печанегі й полаўцы, а пасья з большымі ці меншымі перарывамі на працягу гадоў двухсот (1237-

пазьней іх, а нават пасья. Аднак жа лацінскае каталіцтва ў Беларусі, асабліва ў апошніх трох стагодзьдзях - XVIII, XIX і XX, - у значнай меры было так жа творывам і падпорай беларускай нацыянальнасьці. Дзеля гэтага затрымаемця цяпер крыху даўжэй над лацінскім каталіцтвам у нас, дасьледжваючы, адкуль і калі яно ў нас узялося.

Хрысьціяне лацінскага абраду паявіліся ў Беларусі дужа рана, яшчэ тады, калі хрысьціянства было адзіным і непадзеленым, калі ў догматах яшчэ ня было ніякіх розьніцаў між усходам і захадам і калі розныя абрады - грэцкі, лацінскі й іншыя - ня ўводзілі сярод хрысьціян ніякай духовай розьніцы. Праўда, усходнія славяне, а ў іх ліку й беларусы, прымалі хрысьціянства масава ў абрадзе грэка-славянскім, але яны гэта рабілі затым, што Візантыя была бліжэй і што ад яе, прадусім, яны й запазычалі культуру, а не затым, што абрад лацінскі для іх быў нейкім горшым і няхрысьціянскім. Коротка гаворачы: нашы продкі прымалі хрысьціянства ў усходнім абрадзе, бо ён, дзякуючы геопалітычным, гістарычным і культурным абставінам, быў для іх бліжэйшы.

Вось жа ў Беларусі даўна прад тым, як масава пашыралася ўсходняе хрысьціянства ў X ст., было ўжо й хрысьціянства лацінскае. Ішло яно са Скандынавіі, ад варага-русаў, дзе яно тады ўжо пашыралася значна, ішло з Нямецчыны, Польшчы і з самога Рыму, зь якімі валадары ўкраінскіх і беларускіх княстваў агулам часта падтрымлівалі зносіны. Лацінства, аднак, у масы сьпяраша не пранікала. Лацінсьнікамі хрысьціянамі былі сьпяраша ў нас толькі чужынцы-купцы, місіянеры, а з часам са сваіх які баярын, ваяка-дружыньнік і інш.

Значна больш было пашырыўшыся ў Беларусі лацінскае хрысьціянства, ужо як каталіцтва, "пасья падзелу яго, калі ўсход ад хрысьціянскага адзінства адыйшоў, - у XIII-XIV ст., за часаў Гедыміна й Альгерда. Але й цяпер так жа яно было пашырана бадай выключна сярод вышэйшых слаёў народу, да самых народных масаў яшчэ, аднак, не даходзячы. Так, напрыклад, у XII-XIII ст. ужо былі каталіцкія лацінскія касьцёлы ў Кіеве, Пераяславе, Смаленску, Полацку, Ноўгарадзе. Былі так жа ў XIV ст. манастыры францішканаў у Полацку, Наваградку й у іншых мясцох, былі так жа манастыры ў нас у гэтым часе й дамініканаў.

Аб тым, што ў час Гедыміна былі ўжо беларусы каталікі, ведаем з наступнага. Гэты ж самы вялікі князь Гедымін летам 1323 г. зьвярнуўся да нямецкіх францішканаў саксонскае правінцыі з просьбай прыслаць у Вільню й Наваградок для абслугі манастырскіх касьцёлаў чатырох духоўнікаў, якія ўмелі б гаварыць і па беларуску, такіх, якія "цяпер ёсьць і даўней былі".

чым гэта ёсьць сяньня, - была б тым, чым яна сяньня на дзеле ёсьць для ўкраінскага народу ў Галіччыне. Апрача гэтай Галіччыны, бадай, яшчэ лепшым доказам праўдзівасьці нашых думак зьяўляецца сяньняшня Расея, як з пункту гледжаньня рэлігійнага, так і нацыянальнага беларускага.

Акт скасаваньня уніі на беларускіх землях у 1839 г. быў супярэчны з усей мінуўшчынай беларускай, як царкоўнай, так і народнай. Акт гэты рваў прадусім з тэй хрысьціянскай еднасьцяй беларускага хрысьціянскага жыцьця, якая была асьвячана першымі вякамі паўстаньня ў нас хрысьціянства, далей рваў з абнаўленьнем гэнай еднасьці - з уніяй Флёрэнтыйскай і Берасьцейскай, - а ў выніку ўсяго гэтага рваў ён і з культурай агулам і культурай беларускай.

Не адрэчы тут будзе так жа ўспомніць тое, што той жа Семашка беларускія уніяцкія кнігі, як сам да гэтага прызнаецца, нішчыў і паліў, як і езуіты ў XVII ст. Ды і ўся палітыка расейскіх цароў ад іх пачатку аж да ўпадку ў 1917 г. была палітыкай яўнага нішчэньня беларускага народу, беларускай душы й культуры, была гэта палітыка з свайго боку простым натуральным наступствам зьнішчэньня уніі, як веры сапраўды беларускай, была натуральным наступствам зрыву з рымскім прастолам.

(Літаратура: тая, што й ў папярэднім разьдзеле, а так жа: Ks. Ad. Stankevic - Rodnaja mova u sviatyniach, Vilnia, 1929; Акты, изд. Виленскою Археограф. Комиссією. т. XVI. Докум., относящ. к истории церк. унии в России. Вильна 1889).

XI.

Адкуль узяліся беларусы каталікі-лаціньнікі

Беларусы-лаціньнікі на пачатку ў Беларусі хрысьціянства. Беларусы-лаціньнікі ў беларуска-літоўскім пэрыядзе гісторыі Беларусі. Ягайла, Вітаўт і беларусы-лаціньнікі. Рэфармацыя, езуіты й беларусы-лаціньнікі. Царкоўная унія, расейская палітыка й беларусы-лаціньнікі. Сучаснасьць і беларусы-лаціньнікі.

Дагэтуль, гаворачы аб значэньні для беларускага народу хрысьціянства, бралі мы пад увагу сьпяраша Праваслаўе, а пасьяля унію. Пры гэтым мы ўсьцяж напатыкаліся й на лацінскае каталіцтва, якое так жа паявілася ў сваім часе ў Беларусі й якое так жа мела дадатні й на'т выдатны ўплыў на беларускую нацыянальнасьць. Мы на яго аж цяпер зварачваем увагу затым, што яно ў параўнаньні з праваслаўем і уніяй менш у Беларусі пашырылася й што яно найбольш пашырылася іменна

1480) татарскія орды. Дзякуючы іх нападам Кіеў у 1240 г. быў збураны. Культурны й царкоўны цэнтр быў перанесены ў Маскву. Туды перанёсься кіеўскі мітрапаліт у 1328 г. У 1341 г. Масква сталася сталіцай новага маскоўскага гаспадарства. У 1589 г. у Маскве заложаны патрыярхат. Тымчасам землі беларускія, дзякуючы прадусім іх географічнаму палажэньню, бо ляжалі далёка ад гэных дзікіх народаў, былі пакрыты лясамі й ад паўдня былі заслонены пінскімі балотамі, аставаліся паза іх уплывам і наездамі.

Калі землям украінскім і маскоўскім найбольш гразіла татарская навала ў XIII ст. і калі ўжо ў XIV ст. напірала на Беларусь, Польшч і Маскоўскае княства, Беларусь у гэтым часе ўжо, разам з большай часткай зямель украінскіх, апынулася ў аб'яднаньні з Літвой, на якую ў свой чарод напіралі рыцары ордэнаў лівонскага й тэўтонскага.

Аб'яднаньне Беларусі зь Літвой аддзяляла наш народ ня толькі ад паўдня й забесьпячала ад нападаў і ўплываў гэных дзікіх народаў, але так жа й ад Масквы, якая ўжо пачынала заяўляць свае прэтэнсіі на ўсе ўсходня-славянскія землі й народы, апіраючыся адно толькі на чужацкай, накінутай усім гэтым народам назове "Русь" - дзела варагаў-русаў - і на адзінстве хрысьціянскай, усходняга абраду, веры. Гэткае аддзяленьне Беларусі ад паўдня й ад поўначы й палітычнае аб'яднаньне з Літвой мела вялікае значэньне дзеля далейшага вырабленьня й консалідацыі беларускай нацыянальнасьці. У гэтым жа пэрыядзе, ужо ў XIII-XIV ст., беларуская нацыянальнасьць і беларуская мова злажылася ў нацыянальнасьць суцэльную й самабытную, якая пазней разьвілася да даволі вялікіх, як на той час, разьмераў. На гэты час прыпадае пэрыяд росквіту беларускай культуры, а ў XVI ст. пэрыяд залатой яе пары.

У 1386 г., як ведама, дзеля палітычных мэтаў наступіла унія Беларусі й Літвы з Польшчай. Дзякуючы, аднак, зьлітнасьці й цьвёрдай самастойнасьці беларускай нацыянальнасьці й беларускай культуры, унія гэта асталася уніяй толькі на паперы, бо нашая дзяржава далей асталася фактычна сусім незалежнай. І нічога дзіўнага: беларуская мова панавала ў урадзе, у судзе, у палацах і канцэлярыі вялікіх князёў, была мовай культуры, навукі, школы, цэрквы. У архівах цяпер знаходзіцца вялікі запас розных культурных памяткаў беларускіх з гэтага часу. Каб аслабіць беларускую самастойнасьць (і літоўскую) з боку польскага, уніі панаўляюцца й на паперы ўрэзваюць беларускую самастойнасьць, але толькі на паперы, бо жыцьцё, беларуская стыхія й культура перамагаюць. У 1413 г. адбываецца ведамая унія Гарадэ-

льская, якая фармальна моцна агранічае беларускую самабытнасць нацыянальную, але жыццё гэтаму і далей не паддаецца.

Галоўнай апорай у гэтым часе беларускай нацыянальнасці і культуры было праваслаўнае хрысціянства. Як мы ўжо адзначылі вышэй, у XIII ст. Беларусь ужо была з Рымам у раз'яднанні, была праваслаўнай. Гэтага раз'яднання даканала Візантыя ў сябе між іншым так жа і дзеля палітычных мэтай і такое ж раз'яднанне нясла і на беларускія землі. Сэнс гэтай палітыкі ў тым, што ўсходня-славянскія землі (у іх ліку і беларускія), пасвараныя з Рымам, лягчэй утрымаць у блізкасці і залежнасці ад Візантыі, чымся тады, калі б яны былі з Рымам у аднасці. Словам, так ці інакш, але праз увесь беларуска-літоўскі перыяд (XIII-XVI ст.) беларускай гісторыі пануючай верай у Беларусі было праваслаўе, якое служыла апорай і творывам у гэтым часе беларускай нацыянальнасці і культуры. Праўда, у гэтым часе, як увідзім ніжэй, падымалася ідэя уніі, ідэя аб хрысціянскім адзінстве, аблучнасці з Рымам, што і было даканана ў канцы XVI ст. Але да гэтага часу ў Беларусі, калі ня лічыць стасункова нязначнага яшчэ лацінскага каталіцтва, панавала, бадай, непадзельна праваслаўе.

У палавіне XV ст. (1439) наступіла царкоўная унія між Усходам і Захадам, падпісаная ў Флёрэнцыі. Пранікла яна і ў Беларусь, дзе гадоў да ста, як увідзім ніжэй, пратрывала. Аднак, не захапіўшы шырокіх масаў, заняпала.

У пал. XVI ст. у беларускім жыцці здарыліся выпадкі, якія ўзварушылі жыццё і змусілі цэркву яшчэ больш зблізіцца да народу і зліцца з ім. Паявілася Рэфармацыя, дзякуючы якой аж да нізоў узрушыўся беларускі народ. З нагоды гэтай Рэфармацыі ў пач. XVI ст. паявіліся езуіты ў Беларусі, якія, паканаўшы Рэфармацыю, павялі абдуманы і пляновы наступ і на праваслаўную веру, імкнучыся завесці ў Беларусі царкоўную ўнію. Пачалася вялікая і дужа вострая рэлігійная барацьба, якая прабудзіла нацыянальнае пачуццё і самых нізоў нашага народу. Тады культурна-нацыянальны рух у нас прыняў вялікія формы і скоро прывёў беларускі народ да шырокай культурнай працы дзеля ўратавання бацькаўскай веры і нацыянальнасці. Паўстала густая сетка брацтваў па ўсёй Беларусі, а пры гэтых брацтвах школы, у якіх вучылі царкоўна-славянскай, а так жа і беларускай граматы.

Паўстала многа па ўсёй Беларусі друкарняў. Гэткія былі: у Вільні, Полацку, Менску, Магілеве, Несьвежы, Любчы, Заслаўі, Слуцку, Пінску, Заблудаве, Супрасьлі, Еўі, Лоску і інш. Гэткі лік друкарняў вымоўна гавора аб культуры нашага народу ў гэтым перыядзе. У той час

нальнай апорай каля чатырох мільёнаў украінцаў уніятаў, зьяўляючыся адначасна як бы злучвом мінуўшчыны унійнай з сучаснасцямі.

І так адвечная мрыя маскоўская далучыць да сябе землі беларускія і беларускую цэркву як свае вотчыны збыліся. А выканаў іх, як бачым, адступнік ад уніі і народнасці Я. Семашка, родам украінец. Што яго да гэтага накіравала? Мо' кар'ера, ласкі цара, слава? Пэўне, што і гэта. Па сваім характары, як гэта ясна відацца з яго запісак, Семашка кар'ерыстым быў сапраўды. Але ня трэба забывацца, што калі дзеіць у гісторыі адзінка, то яна дзеіць ня толькі дзеля сваіх чыста самалюбных прычын, але дзеіць яна і дзеля прычын культурна-сацыяльных, у асяродку якіх адзінка гэна жыве і нясведама яму паддаецца. Вось жа надта магчыма, што ў Семашкі адазвалася старадаўная родная мінуўшчына. Надта магчыма, што праз зліквідаванне уніі, якая ужо ў сваёй прадусім вонкавай форме шмат у чым ад гэтых традыцыяў была адхіліўшыся і то ў бок польскі і праз перавядзеньне яе вызнаўцаў у расейскае праваслаўе Я. Семашка думаў прыблізіцца да формы рэлігійна-культурнай сапраўды роднай, цалком згоднай з душой украінскага і беларускага народу, звачваючы гэтыя народы на сапраўды іх уласны гістарычны шлях. Усё можа быць. Але факт астаецца фактам, што проціўнічная дзейнасць Семашкі не па гістарычнай дарозе накіравала як беларускую цэркву, так і беларускі народ. Акт гэты ў беларускай гістарычнай перспектыве памылковы і шкодны.

Тымчасам, не касаваць Семашка павінен быў унію, калі Беларусь апынулася ў Расеі, але падтрымліваць яе, бараніць ад маскоўскага націску на яе і адначасна старанна яе ачышчаць ад усякіх на яе нарастаў чужацкіх, як польскіх, так і маскоўскіх, аддаляючых унію як ад старадаўных хрысціянскіх традыцыяў і царкоўных старадаўных формаў і правілаў, таксама і ад родных народу карэньняў. З пункту гледжання беларускага гістарычнай мэтай Семашкі павінна было быць за ўсякую цану, за цану нават свайго жыцця, бараніць унію. Праўда, як відаць з тагочасных палітычных настрояў да уніі расейскай палітыкі, унія ўсёроўна была б зламана, але ў кожным выпадку пры старанным за яе змаганні з боку Семашкі замест змагання з ёй унія магла б пратрываць даўжэй і яшчэ выдатнейшую адыграць роль у часе для беларусаў найгразнейшым, якую яна іграла для народу ў мінуўшчыне. Калі б беларускі уніяцкі епіскапат замест здрады уніі акружыў яе сапраўды хрысціянскай любоўю, як гэта так часта рабілі беларускія сяляне, дык тады б Унія хоць бы ў рэзультате зламана царскай паліцыяй, цяпер была б у нашай духовай уяве ясьнейшай,

Мікалай I быў адкрытым ворагам уніі й усякімі спосабамі імкнуўся да яе ліквідацыі. Скрыта, але так жа рашуча памагаў яму ў гэтым ус-помнены Семашка з такімі ж адступнікамі, як і сам, - епіскапамі уніяцкімі Ант. Зубко й Базылём Лужынскім. Гэтая дабраная тройка, апіраючыся прадусім на паліцэйскіх уладах, ліквідавала унію ўсімі сіламі.

Унія, як мы ўжо ўспаміналі, за ўвесь час свайго на Беларусі існаваньня так зраслася з беларускім народам, што ліквідаваньне яе магло адбыцца ўжо толькі пры помачы гвалтаў, што сыстэматычна й рабілася. Вось жа й сапраўды ліквідацыі уніі спраціўлялася як духавенства, так і людзі сьвецкія, а прадусім беларускія сяляне. У гісторыі ліквідаваньня уніі асаблівымі жорсткасьцямі паліцэйскія расейскія ўлады адзначыліся ў Дзярновічах (Вітэбшчына), у Поразавае, Кляшчэлях (Горадзеншчына), Селішчы, Сьвятлілава, Пузырэва (Магілёўшчына) і г. д.

З гэтага бачым, што ліквідаваньне уніі сапраўды не пайшло царскаму ўраду так лёгка, як ён гэтага жадаў і як пазьнейшыя ўрадавыя расейскія гісторыкі гэта даказвалі. Фактам ёсьць гістарычным, што народ беларускі сваёй веры шмат дзе актыўна бараніў проціў расейскіх гвалтаў.

Каб зламаць гэтую апазыцыю уніяцкую, паводле пляну Семашкі пры ліквідацыі уніі ўжываліся грубыя паліцэйскія спосабы. І так апорныя уніяцкія сьвяшчэннікі пераводзіліся ў горшыя прыходы, або й сусім іх часта пазбаўляліся, назначаліся замест на сьвяшчэнскія - на пасады псаломшчыцкія, ссылаўся ў Расею, замыкаўся ў манастыры. Спосабы Семашкі наварачваньня уніятаў на праваслаўе былі так нехрысьціянскія й так гвалтоўніцкія, што нават выклікалі яны агіду й у лепшых уладкаў праваслаўных. Так, напрыклад, як кажа сьвяшч. М. Морошкін, некаторыя зь іх не сьцясьняліся выражаць Семашцы адкрыта сваю пагарду, а епіскап палтаўскі Гедэон называў яго проста Юдам прадацеlem.

Ня глядзячы, аднак, на ўсё гэта, Семашка сваіх мэтаў у адносінах да уніі дапяў. Унія ў 1839 г. была ўрэшце зломлена. У 1839 г. цар Мікалай на падставе акту адступніцтва ад уніі, падпісанага Семашкам, Зубкай і Лужынскім, а так жа зламаным духавенствам уніяцкім, афіцыйна унію скасаваў і ўсіх уніятаў далучыў да цэрквы расейскай. Расейскі ўрад такім чынам дапяў таго, аб чым Масква лятуцела ўжо спрадвжоў.

Гэтак перастала унія існаваць у Беларусі. Але асталася яна ў украінскай Холмшчыне, дзе пазьней была скасавана яшчэ большымі гвалтамі, як у Беларусі, і асталася ў Галіччыне, адыйшоўшай ад Польшчы да Аўстрыі, дзе яна працьвітае й сьняня й зьяўляецца сапраўднай нацыя-

наша культура стаяла вышэй за польскую: першая польская друкаваная кніжка паявілася толькі ў 1533 г., а нашая ў 1525 г. ("Апостал" Скарыны). Не адрэчы тут будзе ўспомніць, што й беларусы-каталікі, якія былі ўжо тады, у сваім рэлігійным жыцьці карысталіся беларускай мовай аж да якога XVI ст., калі ім накідалася ў касьцэле мова польская. Беларусы-каталікі сьняня павінны ведаць, што польская мова ў касьцёлах сярод беларускага народу - гэта справа пазьнейшая, прад тым была мова беларуская. Была нават адпаведная беларуская каталіцкая літаратура, але аб гэтым будзе ніжэй.

Найвялікшай славай беларускай культуры ў гэтым часе - гэта законы - літоўскія статуты, пісаньня беларускім языком, якія зьяўляюцца як на той час кодэксамі права вялікай важнасьці. Ярошэвіч, выдатны дасьледчык культуры нашага краю, кажа, што гэтых законаў мог бы тады пазайздросьціць не адзін край нават у Эўропе. Вялікай так жа важнасьці, як дакумант беларускай культуры, была так жа беларуская Біблія, якой язык датарнаваў да жывой беларускай мовы наш слаўны Скарына, доктар з Полацка. Была гэта ў роднай мове народу трэцяя Біблія на сьвеце: першая нямецкая, другая чэская, трэцяя нашая й толькі чацьвертая польская, а расейская (маскоўская) яшчэ пазьней на сьвет паявілася. Былі й іншыя беларускія рэлігійныя кніжкі й пераклады Сьвятога Пісаньня, як, напрыклад, пераклад часьці Новага Закону Цяпінскага. Час гэты беларускія гісторыкі дзеля вялікага разьвіцьця беларускай культуры называюць "залатою парою".

Польшч, аднак, насядала. Дайшло да уніі палітычнай 1569 г. і ўрэшце да уніі царкоўнай 1596 г. У ўніі палітычнай былі выкарыстаны тагдышнія палітычныя цяжкія абставіны для беларускага народу. Унія ж царкоўная, калі йдзе аб шырокія народныя масы, была заведзена так жа часта пад прымусам. Народ наш, як ужо сказана, сваёй бацькаўскай верай лічыў праваслаўе. Ён у барацьбе з уніяй, загартаваў, умацаваў і паглыбіў сваю беларускую нацыянальнасьць.

Народ бароўся й за сваю веру й за нацыянальнасьць, бо народ інстынктоўна чуў, што яму унія нясе полёнізацыю й чужое яму лацінства. І гэтая барацьба прынясла яму вялікія нацыянальныя вартасьці. Урэшце, гэтая яго стойкасьць была зламана. Прачуцьцё яго пачало спраўджацца. Пачала насядаць лацінізацыя й полёнізацыя. У 1697 г. быў выданы закон, што "пісар земскі польскім языком і літарамі ўсё мае пісаць". Прышоў на змучаны ў барацьбе няроўнай народ заняпад у яго культуры й у яго палітычным жыцьці, каб пасяля некаторага часу сьпячкі пачаў ён будзіцца ўзноў. Трэба тут так жа прыпомніць, што ў

Маскве, як сказана вышэй, у 1589 г. паўстаў патрыярхат, які так жа ўжо зьяўляецца пагрозай для беларускага нацыянальнага жыцця.

І так напор Польшчы спыніў буйное разьвіццё беларускага народу. Каб ды ня гэты польскі сільнейшы ад Беларусі напор, сяньня мы былі б ужо ў сваёй культурнай і палітычнай падарожы зайшоўшы далёка, надта магчыма, што сяньня беларускі народ быў бы народам у сямі культурных і вольных народаў Эўропы. Былі на гэта ўсе дадзеныя.

Але што ж у гэтым пэрыядзе было галоўным дзейнікам такога культурнага разросту й разьвіцця беларускага народу? Былі такія дзейнікі розныя. Вылічаць іх тут ня будзем. На маю думку аднак, вобак зь іншымі, такім дзейнікам была хрысьціянская рэлігія, была Праваслаўная Цэрква. Так, хрысьціянства, як даўней, было ў беларускім народзе й цяпер галоўным сродкам маральнай і грамадзкай супольнасьці, сродкам яднаньня Беларускага народу. Праўда, ад 1455 г. фармальна, а фактычна куды раней, зазначаецца ўпадак і палітычны й культурны Візантыі, галоўны цэнтр і культурны й юрыдычны цэрквы перастаў фактычна быць цэнтрам, у беларускай цэркве адчуваўся што-раз большы недахват жывых сіл і яна так жа хілілася да ўпадку. Але, ня гледзячы, аднак, на гэта, і далей цэрква мела магутны ўплыў на культурнае й грамадзкае жыццё беларускага народу й далей служыла яму сапраўды жывым і магутным сродкам яднаньня, яго консолідацыі й узросту. Баяры, войска, духавенства - васьм галоўныя дзейнікі гэнага яднаньня ў беларускай нацыі, гэта памяць народу й яго гісторыі й традыцыі. Але баяры ў гэтым часе, гонячыся за шляхоцкімі прывілеямі, народ свой паздраджалі. За імі йшлі й вайсковыя, бо й яны ж былі з гэных баяр, з гэнай беларускай шляхты. Вышэйшае духавенства агулам рабіла тое ж. Але духавенства ніжэйшае, сялянскае, зьвязанае беспасрэдна з народам, аставалася далей зь ім, аставалася далей яму верным, далей будучы памяццям народнай, сродкам сапраўды жывым і дзейным яднаньня, узаемнага ўнутранага спалучаньня беларускай нацыі. Падчыркаваю, што гэтае духавенства было з народам, з нізамі народнымі й хрысьціянства такім чынам, якое гэта духавенства пашырала, консолідавала беларускую нацыю й яе вырабляла, сягаючы аж да нізоў, пранікаючы яе наскрозь.

Агулам трэба сказаць, што культура ў беларуска-літоўскай дзяржаве была беларускай і хрысьціянскай. Хрысьціянства было галоўным матывам беларускай культуры. Іншыя кірункі ўмысловыя, хоць і даходзілі часам да нас, малую йгралі роль. Так, напрыклад, ідэі гуманізму, ідэі рэнэсансу бязумоўна да Беларусі пранікалі, але й яны,

І толькі аж на дне свайго ўпадку душа беларуса, паддэжжавана крыху уніяй, трымалася пры жыцці, ня трацячы ніколі надзеі на лепшыя часы, на сваё адраджэньне.

Аднак і на гэты раз ня было яшчэ уніі суджана на беларускіх землях разьвівацца й жыць далей. Дзьве сілы - Польшча і Масква - у сваёй палітычнай барацьбе за нас у той час, у першую чаргу, як мы бачылі, хваталіся за рэлігію, робячы з яе аружжа сваёй палітыкі. Ад гэтай палітыкі з боку Польшчы унія яшчэ ськак-так магла бараніцца, хоць бы дзеля таго, што за яе ўступаўся Папа Рымскі й што народ беларускі агулам сваёй мовай і народнай псыхікай, як мы ўжо ўспомнілі, значна розны ад народу польскага. Але шмат трудней было змагацца, ды, бадай, цалком немагчыма, з Расеяй. Маскоўскае царства, сіла якога ўсьцяж расла, урэшце ў канцы XVIII ст., між іншымі, усе беларускія землі далучыла да сябе, забіраючы іх ад Польшчы.

Пасьля далучэньня Беларусі да Расеі пачынаецца для яе гісторыі новы пэрыяд - расейскі. Вось жа й унія, будучы цесна зьвязана з беларускім народам пасьля ўплыву 243 гадоў свайго існаваньня, як убачым, разам з народам дзеліць свой лёс.

У 1795 за часоў царыцы расейскай Кацярыны наступіў аканчальны падзел Польшчы й уся Беларусь была далучана да Расеі²⁵.

Пасьля гэтага пры тэй жа Кацярыне проціў уніі павёўся ўжо выразны й цяжкі прасьлед. Усе уніяцкія епархіі, апрача адной так званай беларускай у Полацку, былі скасаваны. Расейскі ўрад уважаў тады, што ў Расеі маюць рацыю быту веры - праваслаўная, зразумелая рэч, і каталіцкая, лацінскага абраду, а унія аставацца не павінна, бо з яе, праўда, пераходзілі ў лацінства, што яшчэ Кацярына магла цярпець, але магло стацца й так, што з праваслаўя маглі пераходзіць у унію. У рэзультате расейскай, у гэтым часе, палітыкі за ўвесь час царстваваньня Кацярыны з уніі у праваслаўе было пераведзена да двух мільёнаў беларусаў і украінцаў.

За часоў цароў Паўла I і Александра I палажэньне уніятаў значна палепшылася. Так, напрыклад, у 1806 г. у Полацку была яшчэ нават заложана уніяцкая духоўная сэмінарыя.

Аднак агулам націск расейскіх цароў на унію ўсьцяж узмагаўся й гады яе там існаваньня былі ўжо палічаны. Рашучы для уніі мамэнт настаў за часоў цара Мікалая I і епіскапа адступніка уніяцкай літоўскай (віленскай) епархіі Язэпа Семашкі. У гэтым часе Уніяцкая Цэрква мела яшчэ дзьве беларускія епархіі: віленскую, з сталіцай епіскапскай у Жыровіцах, і полацкую.

прынцыпова не пераставала быць гэнай апорай і сродкам яднаньня беларускай нацыянальнасьці.

Урэшце прыйшла ў самым канцы XVIII ст. другая палавіна пэрыяду заняпаду беларускага народу, пара расейская, калі ўсе беларускія землі пасьля разбору Польшчы адыішлі да Расеі. Цяпер лёс беларускай нацыі аказаўся яшчэ цяжэйшым. Вышэйшыя слаі беларускага грамадзянства аканчальна пакінулі народ і перайшлі на старану Польшчы, зьмяняючы нават сваю беларускую нацыянальнасьць на польскую²⁴. Інтэлігенцыя так жа цалком спольшчылася. Уніяцкая Цэрква хоць не цалком, але мала без чаго, была так жа ўжо спольшчанай і злацінізаванай. Тымчасам перад беларускім народам паўстала новая грозная небяспека з боку расейскага імперыялізму і нацыяналізму, які Беларусі нясла ўпрэжаная ў расейскую палітыку Расейская Праваслаўная Цэрква. Трэба памятаваць, што цяпер ужо было ня тое праваслаўе, што існавала ў Беларусі ад разьдзелу цэркваў (1054) аж да Берасьцейскай царкоўнай уніі, - тады праваслаўе было вольным і незалежным, а гэтым самым і беларускім. Беларускім фактычна было праваслаўе, якое ня прыстала да уніі - і якое ўсьцяж аставалася ў Беларусі, хоць у нязначным ліку, існаваць вобак уніі. А сусім іншае праваслаўе цяпер ішло з Масквы - гэта было праваслаўе расейскае палітычнае, заборчае. Гэтакім яно рабіла й тыя астаткі праваслаўя беларускага, якога фрагмэнты ўсьцяж у Беларусі аставаліся. Гэтае праваслаўе агулам было ўжо тым, чым фактычна ў Беларусі было й польскае лацінскае каталіцтва

І як ня дзіўна, - і ў гэтай цёмнай беларускай пустыні зоркай праводнай, што крыху сьвяціла ў цемры, была... Уніяцкая Цэрква.

Беларуская культура ў пач. XIX ст. мела яшчэ, хоць праўда незавіднае, але пэўнае прыпынішча ў зацішшы ўбогай, як і сам народ, Уніяцкай Цэрквы. Культура гэта нават у той час, калі унія ўжо была сполёнізаваная, усё ж яшчэ апіралася на тэй жа уніі, падтрымлівалася яе традыцыяй, падтрымлівалася яшчэ запасамі сіл даўнай яе мінуўшчыны, бо унія вякамі тварыла беларускую культуру ў форме кніг літургічных, малітаўнікаў, трэбнікаў, кніг зьместу рэлігійнага і агулам прасьветнага. Унія ў гэтым часе на нашых землях - гэта была сапраўды адзіная апора беларускай культуры, бо яна адна адзіная была звязана арганічна з народам і з патрэбамі яго душы, адна адзіная гэтай душы як магла і чым магла служыла. Усё ж іншае тады было пастаўлена проціў гэтага народу. Гуляла паншчына на беларускіх землях, і адбывалася між палякамі й маскоўцамі барацьба за душу беларускую.

хоць у сваёй крыніцы да хрысьціянства варожыя, у нас праяўляліся ў форме хрысьціянскай. Яркім гэтага прыкладам служба вялікі наш Фр. Скарына з беларускім сваім перакладам Бібліі й з дапіскамі да яе.

Словам, беларуская культура тады была так сільная і вялікая, што панавала цалком, што ей паддаваліся й літоўскія князі й агулам асьвечаныя літоўскія клясы. Яны мала таго, што прысвойвалі беларускую мову й гэтай мовай гаварылі, але яны пераважна прымалі праваслаўе й сваім парадкам зьяўляліся так жа хрысьціянскім адчасьці сродкам яднаньня беларускай нацыі, самі асымілюючыся на карысьць беларусаў. Агулам, з літоўцамі тады ў нас сталася, што, напрыклад, з баўгарамі ў Баўгарыі: асяліўшыся там паўдзённых славянаў баўгары заваявалі й самі асыміляваліся; сянняя ад іх, апрача назову, не асталося нічога¹⁷. Нешта падобнае сталася так жа з русамі-варагамі, ад якіх для нас у спадку астаўся толькі назоў, а якія самі цалком асыміляваліся й сьледу па іх не асталося. На літоўцаў так дзеіла беларуская хрысьціянская культура, што аб гэтым вась што піша ведамы дасьледчык літоўскай культуры, успомнены Ярошэвіч, у II т. сваёй працы "Obraz Litwy": "Калі б," - кажа ён, - "гэткае палажэньне яшчэ даўжэй бяз прорвы магло патрываць, дык Літва, прысвоіўшы сабе рускі язык, рускія звычаі й адчасьці рускае права, прыймаючы рускую веру з духоўнай уладай рускай веры й ухадзячы ўрэшце ў штораз стульнейшыя адносіны з цэлай Русыяй праз фамілійныя звязкі сваіх князёў, - Літва," - кажа, - "замыніла бы з часам сваю паганска-літоўскую на руска-хрысьціянскую нацыянальнасьць. Але сутычнасьць двух вераў - усходняй і заходняй - і збліжэньне Літвы да Польшчы, дзякуючы палітычным здарэньням, зьмяніла гэта ўсё"¹⁸.

Я ўжо ўспомніў, што й ідэі пастаронныя, а нават часам і варожыя хрысьціянству прыходзілі так жа ў форме хрысьціянскай, як павевы гуманізму (выдавецкая й друкарская праца Скарыны)¹⁹, і гэта ёсьць доказам, якое вялікае было значэньне хрысьціянства й культурнае, й грамадзкае, а гэтым самым, які гэта быў магутны сродак беларускай нацыянальнай супольнасьці.

Вялізарнае, бязумоўна, значэньне для гэтага ж яднаньня беларускай нацыі служыла й сьвецкая культура, пісьменства, асабліва законы. Але й яны ў значнай меры паўсталі пад уплывам хрысьціянскіх ідэяў і часткова гэтыя ж ідэі праводзячы. Беларускія тагочасныя грамадзяне вась як глядзелі на гэныя свае слаўныя законы, як кажа той жа Ярошэвіч: "Яны пракананыя былі, што Статут падняў іх народнае значэньне, асвабодзіў іх ад фэодальных уціскаў, засланыў ад самаволі судовых

уладаў, адсунуў паноў ад неагранічанага валадання справядлівасцяй, абмежыў лішнія працэсавыя аплаты і агранічыў гордасць усёмагутных магнатаў, зраўняўшы зь імі перад правам адплужную шляхту".

Ідэі ў абароне правоў адзінкі ў гэтым праве - гэта дух хрысьціянства. Той жа Ярошэвіч кажа, што ў нашых тагочасных законах можна даць следзіць уплывы законаў старадаўнай Украіны "Рускай Праўды". А дух яе, ведама, хрысьціянскі, ды й яна сама паўстала пад уплывам хрысьціянскіх законаў Візантыі. Праўда, гэныя нашы законы былі прызначаны выключна для шляхты ад найвышэйшай аж да дробнай, "адплужнай", як кажа Ярошэвіч, а народ быў вылучаны, народныя масы былі па-за правам, яны ўжо былі пад паншчынай, але гэта ў гэных законах ня выключае іх добрых хрысьціянскіх старон, што хоць убочна, пасрэдна магло так жа мець уплыў дабрадзеіны й на іх цяжкі лёс²⁰.

Палітычныя уніі рваліся. Іх трэба было аднаўляць, або прынамсі аб іх прыпамінаць. Найбольшай перашкодай у гэтым была цэрква, была беларуская ўсходняя хрысьціянская культура. Дзеля гэтага пасья апошняя уніі палітычнай была паднята ідэя уніі рэлігійнай, між іншым з мэтай палітычнай - праз унію прывесці беларускі народ да лацінства й да полёнізацыі.

Настаў заняпад, культура наша пачала хіліцца да ўпадку. Але пасья заняпаду пачаўся, як увідзім ніжэй, і рэнэсанс. Пачаўся ж ён з гэных самых хрысьціянскіх традыцыяў.

(Літаратура: Документы, аб'ясняючыя гісторыю Заходна-Русскага Краю. СПб 1865; М. Довнар-Запольскі - Ёлорусское Прошлое (Изслѣдованія и Статьи, т. 1, Кіеў 1909); Е. Карскі - Ёлоруссы I; А. Сапунов - Историческія отношенія Руси Ёлой и Великой (Памятн. книжка Витебской губ. на 1898 г.). Витебск, 1898; Е. Карскі - Ёлорусская рчь. Очерк народнаго языка с историческим освещеніем. Петроград, 1918; Е. Карскі - Ёлоруссы III, 2; Старая Зап. Русская письменность. Петроград, 1921; Д. Сапунов - Историческія судьбы Полоцкой Епархіи; J. Jaroszewicz - Obraz Litwy od czasow najdawniejszych do konca w. XVIII. Wilno, 1844-45.)

кае каталіцтва ўжо тады для беларусаў-каталікоў было завёўшы ў касцелі ў дадаткавых набажэнствах мову польскую й гэтага ж самага чакала й ад уніі й гэтай апошняй ненавідзела, насколькі тая не здавалася. І не здавалася сапраўды. Так, як праваслаўе ваявала за сябе й за беларускую нацыянальнасць, таксама, агулам бяручы, паступала й унія, якая сталася адзінай апорай беларускай нацыянальнасці й беларускай культуры. Уніяцкая Цэрква сталася адзіным сродкам беларускага нацыянальнага яднання ў сваёй сучаснасці й сталася адзіным злучком беларускай сучаснасці зь беларускай нацыянальнай мінуўшчынай. Гэтых абодвух мэтай яна дасягала, карыстаючыся славянскім языком у Службе Божай, а так жа карыстаючыся языком родным, жывым, навучаючы уніятаў-беларусаў аднаго і другога ў цэркве й у школе, насколькі гэтая існавала. Не адрэчы тут будзе прыпомніць, што праваслаўе ўжо ставалася для беларусаў чужым, бо яно ўжо ставалася аружжам маскоўшчыны й, насколькі даставалася да беларусаў, якія ня прынялі уніі, - а такіх было агулам ня многа, бо агулам уся Беларусь, з нязначнымі выняткамі, была уніяцкай, - несла з сабой маскоўскія палітычныя ідэі й маскоўскую культуру.

(Літаратура: Документы, аб'ясняючыя гісторыю Заходна-русского края, СПб, 1865; Ст. Томашэўскі - Украінська Історія; У. Ігнатоўскі - Кароткі нарыс гісторыі Беларусі. Вільня, 1927; А. Сапунов - Историческія судьбы Полоцкой Епархіи. Витебскъ, 1889; Ks. Edw. Likowski - Unii Historya i Unia Breska).

X

Уніяцкая Цэрква ў расейскім пэрыядзе гісторыі Беларусі (XIX ст.) й яе роль адносна беларускай народнасці.

Беларусь пад царскай Расеяй і яе доля. Маскоўскае праваслаўе й лацінска-польскае каталіцтва. Уніяцкая Цэрква - апора беларускай народнасці й культуры. Маскоўскія цары: Кацярына, Павал I, Аляксандр I і Мікалай I і іх адносіны да уніі. Год 1839 і уніяцкія епіскапы здраднікі. Роль у ліквідацыі уніі еп. Семашкі, яго характарыстыка й адносіны да беларускай народнасці й культуры.

І так царкоўная унія ў першай палавіне пэрыяду заняпаду, у пэрыяд польскі, была злучком беларускай нацыянальнасці. Праўда, тое, чаго так беларусы ў сваім часе баяліся, - польскасць і лацінства насядала моцна на унію, але яна спачатку з гэтым усім баролася з добрым вынікам. Пасья ж пачала здавацца. Унія ўжо ў XVIII ст. была сільна сполёнізаваная й злацінізаваная. Але й цяпер Уніяцкая Цэрква

беларусаў, якіх Масква заўсёды лічыла сваімі роднымі, з сваёй апекі й пры аказіі прылучыць іх да сябе й цалком з сабой асыміляваць. Дык вось жа, паўтараем, калі б Беларусь у XVI ст., дапусьцім, асталася праваслаўнай і паддалася б уплывам рэлігійным і нацыянальным Масквы, яна б, адышоўшы ў канцы XVIII ст. да Масквы, - не гаворачы ўжо аб тым, што было б, калі б яна да Масквы палітычна адышла раней, - дык яна б на зары свайго рэнэсансу, свайго адраджэньня, была б пазбаўлена й тых, сапраўды ўбогіх, сіл, чэрпанных, трэба ведаць, прадусім з традыцыі, звязанай з уніяй, сіл, з якімі яна выступіла на арэну свайго сучаснага ўжо больш-менш сьведамага нацыянальнага жыцьця. Словам, Берасьцейская унія - гэта вялікая й неабходная бачына ў гісторыі нацыянальнай і царкоўнай беларускага народу. Ня трэба забывацца так жа й таго, што калі б ня унія - дык палякі ўсёроўна цягнулі б беларусаў у лацінства й тут больш зьгінула б іх і была б большая шкода беларускаму народу.

На шчасьце, беларускія праваслаўныя масы пасля завязьнення уніі замест праваслаўя агулам даволі хутка да яе прывыклі. Справа ў тым, што калі гэтыя масы уніі баяліся, дык думалі, што яна беспасрэдна нясе польскасьць і лацінства. Калі ж убачылі, што гэтага няма, што страх не такі вялікі, як яго сабе прадстаўлялі, што ў цэркве падаўнейшаму астаецца царкоўна-славянская служба Божая й пропаведзь у іх роднай беларускай мове, хутка да уніі пачалі прывыкаць, уважаючы часта, што фактычна не зайшло ніякай вялікай зьмены. Бо ў справах дагматычных праваслаўя й уніі масы разьбіраліся сусім мала, або й нічога з гэтага ня цямілі. Гэтыя справы належылі да духавенства й то пераважна да вышэйшага, бо й духавенства ніжэйшае, працуючае на сялянскіх прыходах, агулам было цёмнае й культурна стаяла даволі нізка. Тымчасам вышэйшае духавенства - епіскапы - прынялі унію й у яе запісвалі й масы, сусім іх аб гэта ня пытаючыся. Такі тады быў час, такая пара, што з масамі ня лічыліся й аб волі іх ні ў чым ня пыталіся.

Унія існавала ў Беларусі даволі доўга, бо аж 243 гады, з гэтых якіх гадоў 197 (1596-1793) прыпадае на пэрыяд польскі, пэрыяд беларускага заняпаду. Ужо й за гэты польскі пэрыяд і за гэтыя гады унія прынялася й сталася беларускай нацыянальнай верай, бадай яшчэ глыбей, як у пэрыядзе папярэднім, бо тут у ёй ня было ўжо ніякіх, бадай, вышэйшых і асьвечаных клясаў і яна сталася выключна верай беларускай і сялянскай. Гэтаму памагала лацінскае польскае каталіцтва, якое, як сказана вышэй, уніі ня любіла й ей пагарджала. Польскае лацінс-

VIII.

Ідэя хрысьціянскага адзінства ў Беларусі ад пачатку да Берасьцейскай уніі ў 1596 г.

Вітаўт Вялікі й яго роль у справе царкоўнай уніі. Кіеўскія мітрапаліты, спрыяючыя ідэі уніі. Фэррара - Флёрэнцкі сабор і беларуская цэрква. Мітрапаліт Сідар - уніяц. Лёс гэтай уніі ў Беларусі й лёс Сідара. Наступнікі Сідара й справа уніі. Упадак Візантыі, узвышэньне Масквы й яе варожасьць да уніі. Упадак праваслаўя й шуканьне апоры ў злучэньні з Апост. Сталіцай. Сыноды праваслаўных епіскапаў у Беларусі: 1590, 1594 і 1596 г. Перамога уніі ў Беларусі вялікая, але няпоўная. Унія - канечнасьць для беларускай цэрквы й нацыі. Унія й польская палітыка.

Палажэньне Беларусі ў беларуска-літоўскім пэрыядзе, бязумоўна, спрыяла жыцьцю яе царкоўнаму агулам і аб'яднаньню яго з цэрквай рымскай. У гэтым часе Беларусь, будучы палітычна й культурна як бы адгароджанай ад разлучанай з Рымам Візантыі, а так жа абароненай і заслоненай ад татарскай няволі, ужо гэтым самым збліжалася да Рымскай Апостальскай Сталіцы.

Дзякуючы гэтаму ідэя аб павароце да адзінства Хрыстовай цэрквы сярод беларусаў у гэтым часе аджыла нанова, усьцяж адзывалася, рабіла спробы ажыцьцёвіцца і - ці на кароткі, ці на доўгі час - нанова закаранілася.

Вялікі князь літоўскі - слаўны Вітаўт, маючы ў граніцах сваёй дзяржавы ўсе беларускія землі, а так жа большасьць зямель украінскіх, зоркім вокам вялікага чалавека бачачы ненармальнае палажэньне хрысьціянскай цэрквы ў дзяржаве й хочачы гэтыя землі зблізіць з Літвой, а таксама шукаючы спосабу адгарадзіцца ад умешваньня ў беларускія й ўкраінскія справы царкоўныя Масквы, - так жа меў уніённыя пляны й прабаваў іх увесці ў жыцьцё.

І так ведаем, што Вітаўт пасылаў полацкага беларускага епіскапа Хвядоса ў Канстантынопаль, каб тамтэйшы патрыярх назначыў яго на кіеўскага мітрапаліта і каб Русь усю, што ўваходзіла ў склад яго дзяржавы, назаўсёды ўвольніў ад маскоўскіх мітрапалітаў. Бо трэба ведаць, што сталіца кіеўскіх мітрапалітаў пасля разгрому Кіева Татарамі ў 1240 г. была перанесена сьпяраша ў Уладзімер Суздальскі, а ад году 1528, як сказана вышэй, у Маскву й улада гэтых мітрапалітаў сягала так жа й на цэркву украінскую й беларускую.

Патрыярх на прапозыцыю Вітаўта не згадзіўся. Тады Вітаўт у 1414 г. склікаў беларускіх і ўкраінскіх князёў, баяр і епіскапаў на сынод у

Наваградск. Синод ськінуў з пасаду тагочаснага мітрапаліта Фоцыя, які варожа адносіўся да беларусаў і украінцаў, а спрыяў Маскве, і выбраў на яго месца Рыгора Цэмвляка²¹, баўгара. Канстантынопальскі патрыярх выбараў гэтых ня прызнаў. Тады ў 1415 г. тыя ж епіскапы сабраліся ў тым жа Наваградку яшчэ раз, напісалі пастырскі ліст, у якім аб'ясьнілі ўсёй Беларусі і Украіне прычыны, дзеля якіх яны, не зважаючы на пратэст патрыярхі, Фоцыя ськінулі з пасаду мітрапаліта. Такім чынам Цэмвляк стаўся мітрапалітам беларускай і украінскай цэрквы. Сталіца была ў Кіеве, але мітрапаліт прабываў часта ў Наваградку і Вільні. Цэмвляк, як кажуць гісторыкі, спрыяў уніі. Ён з ведама Вітаўта ў 1416 г. езьдзіў у Канстантынопаль і там дабіўся згоды на унію як ад цара, так і ад патрыярха. Згода гэта была, праўда, больш палітычнай, бо на Візантыю ўжо нападлі туркі, дык помачы ад ўрапэйскіх дзяржаў і князёў трэба ей было канечна. У кожным выпадку цар і патрыярх даручылі Цэмвляку і дваццаці іншым усходнім епіскапам у 1418 г. паехаць у Канстанцыю, дзе адбываўся тады сабор, каб на ім падпісалі унію. Паездка гэта, праўда, адбылася, але да уніі беларускай цэрквы не давяла.

Вярнуўшыся з Канстанцыі, Цэмвляк хутка памёр. Наступнікам яго стаўся Герасім, епіскап беларускага Смаленска, адзін з пасланцоў у Канстанцыю, якога так жа гісторыкі ўважаюць за староньніка уніі.

Урэшце патрыярх Язэп, сам староньнік уніі, прыслаў на мітрапаліта беларускай і украінскай цэрквы баўгара Сідара, якому разам з мітраполіяй Кіеўскай даручыў так жа і мітраполію Маскоўскую. Было гэта зроблена дзеля мэтай унійных, - каб давесці да царкоўнай еднасьці ня толькі беларуска-ўкраінскія землі, але так жа і Маскошчыну, бо Сідар быў адкрытым староньнікам уніі.

Тымчасам у Фэррары меўся адбыцца царкоўны сабор. Візантыйскі цар і тагочасны патрыярх, відзячы грозьбу з боку туркаў, і далей былі за унію з Рымам. Кандыдатам на гэты сабор быў намечаны той жа кіеўскі і маскоўскі мітрапаліт Сідар. Паслаць яго на сабор пад уплывам візантыйскага цара і патрыярхі згадзіўся так жа і вялікі князь маскоўскі Базыль.

Калі Сідар прыбыў на сабор у Фэррару, застаў там ужо візантыйскага цара, царградскага патрыярха, 700 усходніх епіскапаў з розных краёў, многа духавенства ніжэйшага і людзей сьвецкіх. Сабор пачаўся шчасліва. Доўга вяліся разважаньні аб спрэчных пунктах між цэрквай усходняй і заходняй: аб пяршэнстве і найвышэйшай уладзе ў цэркве Рымскага Папы, аб паходжаньні Сьв. Духа, аб чысцы, аб адпраўляньні сьвятой літургіі на хлебе квашаным ці няквашаным. Урэш-

патанула б у маскоўскім нацыяналізьме і імперыялізьме, куды гразмейшым для нас, як такі ж нацыяналізм і імперыялізм польскі.

Вось жа праз унію Беларусь, праўда, шмат страціла, але, трэба прызнаць, здабыла значна больш - праз унію яна захавала веру айцоў сваіх на працягу 243 г. і прынамсі ў сваёй аснове захавала так жа і сваю нацыю. Унія дала беларусам правільную царкоўную арганізацыю, вынікаючую з апоры аб Рымскі Прастол, у меру тагочасных палітычных варункаў адрады царкоўнае жыцьцё, падняла асьвету духавенства і народу, спрыяла разьвіцьцю беларускай народнай літаратуры. Уніяцкая літаратура - гэта літаратура з натуры сваёй беларуская, бо ж яна мела на мэце выключна шырокія сялянскія масы, якіх дзякуючы гістарычным абставінам і была яна верай. Словам, унія, як бачым, гэта такая на нашых землях форма хрысьціянства, якая найбліжэй сваёй натурай да натуры беларускай, якая сапраўды зьяўляецца апорай нацыянальнай і культурнай гэтага народу.

Калі б жыцьцё Беларускай Праваслаўнай Цэрквы, шукаючы выхад з свайго цяжкага палажэньня ў XVI ст., пакіравалася якімсь чынам на ўсход, на Маскву, ці, прасьцей кажучы, калі б яна не пайшла на унію і асталася праз гэныя 243 г., праз якія была ў уніі, у духовай прынамсі еднасьці з Масквой, - вынікі для яе і з боку веры і з боку нацыянальнага былі б незручна горшыя. Было б гэта дужа грозна для веры, бо душа беларуская, будучы ў доўгіх сталых зносінах з Масквой і адтуль чэрпаючы маральнае і культурнае падтрыманьне, штораз больш і больш праймалася б, насупроць істоце хрысьціянства, маскоўскім абсалютызмам і ў сэнсе хрысьціянскім штораз больш раскладалася б. Гэткі ж паварот беларускай царкоўнай гісторыі быў бы так жа больш шкодны і для нацыі, бо ясна, што праз залежнасьць царкоўную, праз блізкія адносіны рэлігійныя з Масквой раскладалася б і беларуская нацыя, лёгка падаючыся маскоўскай асыміляцыі.

Ня трэба забывацца, што мова беларуская больш розная ад мовы польскай, як ад маскоўскай, дык і ўплывы польскія праз унію на беларускую цэркву і нацыю менш шкодныя і менш небясьпечныя, чым гэта было б з уплывам маскоўскімі.

Ня трэба так жа забывацца і аб тым, што маскоўскія цары, хоць беларускія землі былі і за палітычнай мяжой Масквы, аднакжа, пачынаючы ад якой палавіны XVII ст. і праз усё, бадай, ст. XVIII, усьцяж забіралі голас у абароне пакрыўджаных беларусаў праваслаўных і нават уніятаў, проста ўмешваючыся ў іх царкоўнае і нацыянальнае жыцьцё. Заступніцтва ж гэта, рэч ясная, мела на мэце ня выпусціць

лацінізму й полёнізму, паволі пакідалі унію, - што яны з тых жа прычын рабілі ўжо аддаўна, - пакідалі свой абрад і мову, польшчыліся й пераходзілі ў польскае лацінства.

Сапраўды, палякі праз Берасьцейскую унію дапялі таго, што слушна ім закідаюць расейскія гісторыкі праваслаўныя, а так жа, што й сяньня часта можна пачуць ад беларускай праваслаўнай інтэлігенцыі, асабліва ўзгадаванай на расейскай гістарычнай літаратуры, а іменна тое, што унія Берасьцейская - гэта была вера не самастойная, а толькі праваднік, масток, які вядзе да польскасці й лацінства.

Праўда, лепшыя сыны Беларускай Цэрквы Уніяцкай і беларускай нацыі бачылі гэтую фальшывую старану ў уніі, бачылі так жа небясьпеку, згэтуль вынікаючую, як для самай уніі, так і для беларускага народу й, ў меру магчымасці, гэтаму проціўстаўляліся. Аднак яны прад гэным яўным паходам на іх цэркву й народ былі бязсільны. Небясьпеку гэту й свае вялікія крыўды яны часта прадстаўлялі папам, а тыя, правам забараняючы пераходзіць уніятам з свайго абраду ў лацінства, часта звачваліся да польскіх каралёў з просьбай не пазваляць на гэта беларускай арыстакрацыі. Але гэта ўсё было лішнім і дарэмным. Польскія палітыкі й нават самі каралі прыракалі паслухаць папаў, але прырачэньня ніколі не спаўнялі й далей унію выкарыстоўвалі для сваіх мэтай палітычных, як толькі ўмелі й хацелі. У рэзультате Палякі праз унію забралі ад беларусаў усё лепшае, - забралі тое, што забраць хацелі: асьвечаную клясу людзей і іх абшары зямельныя, а так жа пакрысе забіралі й агулам ад беларусаў-уніятаў іх абрад і мову.

У рэзультате такой польскай палітыкі унія на беларускіх землях у XVIII ст. была ўжо выключна верай сялянскай, прычым многа ўжо злаціненая й спольшчаная. Найбольш яскрава аб гэтым сьведчаць пастановы уніяцкага сыноду ў Замосьці 1720 г.

Дык што ж дала беларусам Берасьцейская царкоўная унія й ці варта было прымаць яе, калі гэтулькі, толькі збольшага да яе прыгледзіўшыся, бачым у ей заган, недахопаў, а нават і яўнай шкоды, як для беларускай цэрквы, так і для беларускага народу? Вось жа, ня глядзячы на ўсе гэтыя недахопы, і на ўсе тыя благія вынікі для нашай цэрквы й народу, якія былі звычайным наступствам Берасьцейскай уніі. Унія гэта ўсеждыкі мела рацыю свайго быту. Унія гэта - з пункту гледжаньня беларускага - гэта гістарычная неабходнасьць і для беларускай цэрквы й для беларускага народу. Надта магчыма, што калі б ня гэная унія дык сяньня ўжо ня было б беларускай нацыі, яна ці такім ці іншым чынам

це, усе дэлегаты ўсходняй цэрквы, апрача епіскапа эфэскага Марка, былі за прыняцьцем аб гэтых справах навукі сусьветнай рымскай цэрквы, як навукі сапраўды згоднай з Хрыстовай цэрквай.

Тымчасам у Фэррары выбухла пошасьць і сабор быў перанесены ў Флэрэнцыю, дзе нарады шчасліва былі дакончаны й унія падпісана 6.VII.1459 г. Ад імя цэрквы беларускай, а так жа украінскай і маскоўскай унію падпісаў кіеўскі й маскоўскі мітрапаліт Сідар.

Пашырэнню, аднак, гэтай уніі ў Візантыі стаялі на перашкодзе гэтыя прычыны. Прадусім ня было там на унію поўнай згоды ў вышэйшым духавенстве, а найгоршай можа перашкодай дзеля пашырэння там гэтай уніі было заваяваньне Візантыі туркамі, якія да уніі з Рымам не дапускалі, добра разумеючы, што Візантыйская цэрква, адзеленая ад галавы хрысьціянства, будзе паслушнейшай у руках іхняй палітыкі.

Затое з ружовымі надзеямі варочаўся на Русь мітрапаліт Сідар. Ехаў сюды ён з тытулам папскага легата на ўсе землі беларускія, украінскія й маскоўскія, а так жа ехаў з тытулам кардынала. Быў гэта першы кардынал ад цэрквы нашага краю.

Яшчэ з дарогі мітрапаліт гэты пасылае пастырскі ліст да духавенства й верных сваей мітраполіі, у якім абвясчае аб уніі й заклікае да яе духавенства й народ, а так жа заклікае хрысьціян лаціннікаў да любові ўсходніх братоў сваіх.

Адразу Сідар прыбыў у Маскву, але тут, аднак, згоды на унію не атрымаў ды й сам быў арыштаваны й пасаджаны ў манастыр. Пасьля гэтага маскоўскі цар Базыль на маскоўскага мітрапаліта сам назначыў нейкага Ёну. Ад гэтага часу маскоўская цэрква назаўсёды была адзелена ад мітраполіі кіеўскай, а знача й ад цэрквы беларускай і украінскай у Вялікім Княстве Літоўскім.

Сідар тымчасам патрапіў жывым уцячы з маскоўскага манастыра й прыбыў у Кіеў, каб тут прыступіць да пашыраньня уніі ўжо ўва ўсей беларуска-літоўска-украінскай дзяржаве. Вось жа ў кіеўскай мітраполіі, за малымі выняткамі, справа уніі была прызнана, а такім чынам, рэч ясная, унія была прызнана й цэрквай беларускай, якая гэтак узноў вярнулася да хрысьціянскай еднасьці.

Нажаль, Сідар дзеля бліжэй няведаных прычын у Кіеве доўга не аставаўся й ад'ехаў у Рым у 1443 г., дзе ў 1463 г. памёр. На яго месца прышоў Рыгор, які кіраваў цэрквай беларускай і украінскай на працягу 30 гадоў і які за гэты час нямала папрацаваў для уніі, якая тут ужо была даволі глыбокія пусьціўшы карэньні.

Гісторыя кажа, што ў гэтым часе ў Вялікім Княстве Літоўскім прыступіла да уніі восем беларускіх і ўкраінскіх епіскапаў. Унію тут прызнавала так жа й улада сьвецкая, якая надала уніятам роўныя правы з лаціннікамі.

Паддзержывалі так жа унію на нашых землях і мітрапаліты кіеўскія, наступныя па Рыгоры, як Місаіл (†1477), Ёна Глезна, Макары. У 1498 г. мітрапалітам кіеўскім быў Язэп Баўгарыновіч, епіскап смаленскі, так жа гарачы староньнік уніі й дзейны працаўнік дзеля яе, які памёр у 1501 г. Асабліва дзейна працаваў для уніі на нашых землях мітрапаліт кіеўскі Солтан, які аб'яджаў беларускія й украінскія землі сваёй вялікай мітраполіі й ўцьвярджаў хрысьціян у уніі. Дзеля рэформы царкоўнага уніяцкага жыцця ён нават быў склікаўшы ў 1510 г. правінцыянальны сынод у Вільні.

Далей, аднак, разьвівацца Флёрэнтыйскай уніі на нашых землях ня было суджана. Пратрываўшы тут гадоў да сотні, ужо на пачатку XVI ст. яна ў кіеўскай мітраполіі, а знача й на землях беларускіх, бадай цалком выгасе.

Першай прычынай гэтага ўпадку уніі было блізкае суседства Маскоўскага царства, якое, змацаваўшыся, ськінула зь сябе татарскае панаваньне ў 1480 г. і ў якім ужо прабуджалася нацыянальна-імперыялістычнае пачуцьцё да нашых зямель і да нашай цэрквы. Маскоўскае царства землі беларускія й украінскія пачало ўжо зваць сваёй вотчынай, не жадаючы дапусьціць, каб народы гэтых зямель, як збліжаныя да маскоўцаў сваім паходжаньнем, аддзяляліся ад Масквы верай.

Нацыянальная гордасьць Масквы пасьля заваяваньня Візантыі туркамі ў 1453 г. узрасла ўрэшце да таго, што яна звала сябе трэцім Рымам, які мае быць пакліканы ўсе ўсходня-славянскія землі аб'яднаць і палітычна й рэлігійна. Гэтак Масква гаварыць магла асабліва сьмела, калі ў 1589 г. аддзялілася ад Канстантынопаля й устанавіла маскоўскае патрыяршаства. Пасьля гэтага беларуская цэрква, ня злучаная з Рымам, мусіла ўжо быць залежнай выключна ад Масквы.

Другой прычынай, якая стаяла на перашкодзе пашырэнню ў беларускіх землях уніі, была польская палітыка, уплывы якой у Вялікім Княстве Літоўскім, як аб гэтым сьведча вымоўна Гарадэльская унія 1413 г., ужо нядвухзначна былі варожыя да беларускай усходняй цэрквы й да яе вызнавальнікаў. Унія гэта, хоць, праўда, й далей не касавала палітычнай незалежнасьці Вялікага Княства Літоўскага, але яна беларусаў і украінцаў, як не лаціннікаў, агранічвала ў палітычна-грамадз-

Але што ж у гэтым так зв. польскім пэрыядзе жыцця беларускага народу сталася зь ім, з яго нацыянальнай асаблівасьцяй? Ці гэты народ перастаў існаваць і ці яго нацыянальнасьць расьцярушылася й зьгінула? Не. Народ астаўся народам, і яго нацыянальнасьць асталася непарушанай, але народ гэты апынуўся тады ў такіх умовах свайго жыцця, што ня меў ніякай магчымасьці быць дзейным, разьвіваць далей сваю культуру, будаваць сваю грамадзкасьць і разьвівацца й жыць сваім уласным нацыянальным жыцьцём. Дзеля гэтага народ тады наш як бы абмёр, застыў у бязьдзейнасьці, заснуў. Тым больш тады нашаму народу было цяжка, бо ўжо тады ён цалком быў пакінуты сам сабе. Вышэйшыя асьвечаныя клясы яго пакінулі, гонячыся за прывілеямі, за ўрадамі, за ўласным самалюбным дабрабытам. Праваслаўе, зь якім народ зжыўся й якое ўжо было яго нацыянальнай верай, пасьля доўгай і ўпорыстай барацьбы ўступіла месца уніі, якой сьпяраша народ так баяўся й ад якой так заўзята бараніўся.

І вось жа й у гэтым пэрыядзе беларускай гісторыі, у пэрыядзе вялікага заняпаду беларускага народу, народ гэты ня зьгінуў. І мала таго, што ня зьгінуў, але паціху жыві і паціху далей, прынамсі, аберагаў сваю нацыянальнасьць і яшчэ нават даваў пакрысе азнакі свайго жыцця ў форме сякіх-такіх культурных здабычаў. Дык што ж тут аберагала беларускую нацыю, што было тут гэным сродкам яднаньня й апоры? Як ні дзіва, але гэтым і тут было хрысьціянства, гэтым сродкам была Уніяцкая Цэрква, нягледзячы на сваё цяжкое палажэньне з прычыны дзякуючы навязваньня ей часта чужых антынародных заданьняў і трактаваньня яе як нешта ліхое і "мужыцкае".

Польскі ўрад й польскае грамадзянства пераважна з палітычных мэтай падтрымлівалі унію й яе праводзілі.

І так, пасьля ўвядзеньня уніі Зыгмунт III адкрыта стаў па яе старане. Часта сілай, проці волі беларусаў, забіралі для уніі цэрквы й царкоўную маёмасьць, што ў выніку на уніі адбівалася толькі ад'ёмна. Праўныя адносіны да уніятаў былі яўна аднабокія й несправядлівыя. Нягледзячы на просьбы й дамаганьні папаў рымскіх зраўняць у палітычна-грамадзкіх правах уніятаў з лаціннікамі, зроблена гэта ня было ніколі. Епіскапы, напрыклад, уніяцкія ніколі ня былі дапушчаны да сэнацкіх крэслаў, з чаго карысталіся біскупы лацінскія.

Духавенства лацінскае адносілася да уніі так жа варожа. Унію й яе духавенства, ня вылучаючы нават і епіскапаў, яно яўна ненавідзела й пагарджала. Гэтая ненавісьць і пагарда асабліва ўглыбляліся ў меру таго, як вышэйшыя асьвечаныя беларускія клясы, пад гэтым напорам

да Польшчы, але прыналежнасьць гэта была больш вонкавая, бо жыхары іх душой былі цалком для Польшчы чужыя. Праваслаўная рэлігія й вынікаючая з яе культура гэтых народаў выразна дзяліла іх ад палякоў і не дазваляла з палякамі зьліцца. Унія Берасьцейская мела ў плянах польскага ўраду й польскага тагочаснага грамадзянства запоўніць і гэты недахоп у тагочаснай польскай палітыцы. Палітыка гэта ясна здавала сабе справу, што беларуская (і украінская) цэрква, адарваная ад Масквы й злучаная з Рымам. сілай свайго палажэньня паддасца пад уплыў польскі, паволі спольшчыцца, пакіне нат свой абрад і мову.

(Літаратура: Е. Голубинский - История Русской Церкви, т. II, ч. I. Москва, 1900; Д.Багал'їй - Русская История; Ст. Томашівський - Украинська История I; Г. Киприановичь - Исторический очерк православия, католичества и унии въ Бѣлоруссіи и Литвь съ древнѣйшихъ до настоящего времени. Вильна, 1899; Ks. Biskup Edw. Likowski - Unia Breska (r. 1596). Poznan, 1896.)

IX.

Уніяцкая Цэрква - апорай беларускай нацыянальнасьці ў XVII-XVIII ст.

Унія Люблінская й Берасьцейская. Пэрыяд заняпаду Беларусі. Палажэньне уніяцкай цэрквы. Адносіны да яе польскіх палітыкаў, грамадзянства, духавенства. Унія - "мужыцкая" вера. Унія - беларуская гістарычная канечнасьць. Унія - творыва й апора беларускай нацыянальнасьці.

Пасьяля пэрыяду ў гісторыі Беларусі, які трываў ад XIII да XVI ст. уключна, у якім прыпадзе беларуская залатая пара, што ёсьць доказам ня толькі сконсалідаваньня беларускай нацыі, але й яе вялікай творчай здольнасьці, да чаго так магутна прычынілася Беларуская Праваслаўная Цэрква як сродак злучнасьці й гэтым самым тварэньня беларускай нацыянальнасьці, - настаў пэрыяд цалком новы, званы часта польскім. Гэты новы пэрыяд трываў ад другой палавіны XVI ст., калі ў 1569 г., дзякуючы Люблінскай уніі, Беларусь фармальна страціла сваю палітычную самастойнасьць, - да разбору Польскай Рэчыпаспалітай у самым канцы XVIII ст. Люблінская унія, а па ей Берасьцейская, касьцельная, - сапраўды гэта тья слупы, ад якіх фармальна, а хутка па іх і фактычна, пачынаецца дэкадэнцыя беларускага палітычнага й культурнага жыцьця. У гэтым пэрыядзе беларуская нацыянальнасьць страціла сваю палітычную й культурную самастойнасьць. Гэты пэрыяд - гэта час заняпаду Беларусі²³.

кіх правоў, дзеля гэтага проста ўжо тады адстрашала ад уніі й дапамагала прыхільна ўглядацца на заступаючуюся за іх дызуніцкую Маскву.

Такім чынам, як бачым, беларуская цэрква ў гэтым ужо часе мусіла знайсці такую апору й такую арганізацыйную форму, каб як найбольш была незалежнай ад чужых варожых уплываў, каб якнайбольш была зьяднаная з народамі з патрэбамі душы ягонаі, каб была ўрэшце ў пэўным значэньні больш-менш цэрквай сапраўды беларускага народу. Бо, як бачым, польска-маскоўскія ўплывы на беларускае царкоўнае жыцьцё ў гэтым часе настолькі ўзмагліся, што ўжо яны пачалі ўводзіць у цэркву раздваеньне й падпарадкаваць яе сабе. Лёгка дадумацца, што такой верай для беларусаў магла быць унія з сусьветнай рымскай цэрквай.

Праўда, XVI ст. мы, беларусы, называем векам залатым. Але гэта ня сусім так. Век гэты сапраўды залаты ў сэнсе разьвіцьця беларускай мовы, літаратуры і культуры палітычна-грамадзкай. І гэта зразумела. Быў жа гэта час вялікай палітычнай і культурнай самастойнасьці беларускага народу, які, будучы вольным палітычна, мог тварыць свае культурныя вартасьці. Быў так жа гэта час гуманізму, які, дастаўшыся зь цёплай Італіі й на нашы беларускія землі, абуджаў зацікаўленьне да ўсяго таго, што больш канкрэтнае, людзкае. Быў гэта, урэшце, час Рэфармацыі, якая выклікала рэлігійную барацьбу й на нашых землях і, што за гэтым ідзе, узбагаціла беларускую народную літаратуру. Усяму ж гэтаму спрыяла, як ня трэба лепш, штука друкарская.

Гэта ўсё праўда, аднак для жыцьця царкоўнага XVI век векам залатым ня быў. Каб сапраўды добра было тады й з жыцьцём царкоўным, дык бы гэны век наш залаты быў бы яшчэ залацейшым. Але, на жаль, справы цэрквы былі тады разстроены цалком.

Беларуская цэрква праз разьдзел яе з Рымам была аддалена ад Заходу й ад яго культуры й збліжана да Масквы, якая сама, будучы адарванай ня толькі ад Рыму, але так жа й ад сваёй найбліжэйшай і натуральнай крыніцы культуры - Візантыі, па ўпадку якой у 1453 г. усеўладна панавалі там туркі, была фармальна спавіта цемрай беспрасьвецьця. Дык ня дзіва, што сярод беларускага народу панавала тады так жа поўная цемната й забабоннасьць, як агулам, так і ў справах веры. Асьвечанага духавенства, бадай, ня было сусім. Нават на сталіцах епіскапскіх засядалі тады часта мала грамадныя людзі. Духоўныя [агулам] і епіскапскія пасады багатыя паны часта тады куплялі за грошы, а магнаты й князі, ня пытаючыся епіскапаў, самі назначалі духоўных на прыходы. Было й так, што гэтыя ж князі й магнаты гэтак

сама паступалі й з епіскапамі. Дзеля гэтага здаралася часта, што высокія царкоўныя пасады займалі яўныя гвалтаўнікі права прыроднага, Богага й царкоўнага.

Праўда, проціў гэткага сумнага стану беларускай цэрквы зарэагавалі людзі сьвецкія, арганізаваўшыся ў так званыя брацтвы, зь якіх на беларускіх землях выдатна працавалі: віленскае, менскае, магилёўскае і інш., але брацтвы гэтыя былі бязсільны напавіць так вялікае зло і, як людзі сьвецкія, не заўсёды компэтэнтныя ў царкоўных справах, справы гэтыя часта яшчэ больш псавалі.

Словам, прыйшоў упадак на беларускую цэркву, а разам з ім, у тым жа часе, прышоў так жа ўпадак і на палітычную й культурную самастойнасць Вялікага Княства Літоўскага, а гэтым самым і беларускага народу. Масква што-раз сьмялей гразіла яму з усходу, туркі з паўдня, а немцы з заходу. Польшч гэта выкарыстала й накінула яму Люблінскую унію 1569 г., на моцы якой гаспадарства ўсё гэта й з яго народамі беларускім, украінскім і літоўскім ужо мела станавіць складовую частку Польшчы й польскага народу²².

Пасьля Люблінскай уніі пачынаецца для Беларусі новы пэрыяд - польскі, які, як увідзім ніжэй, ёсьць так жа новым пэрыядам і для справы беларускай царкоўнай уніі.

Дык вось жа беларускай цэркве ў гэтым новым пэрыядзе беларускай гісторыі нічога іншага не аставалася, як успомніць старадаўныя традыцыі ўсецаркоўнай еднасьці, асабліва ж ня так далёкую яшчэ унію Флёрэнтыйскую й да гэтай традыцыі, да гэтай уніі вярнуцца з паваротам. Так яна й зрабіла.

Мітрапаліт Міхал Рагоза ў 1590 г. склікаў у Берасьць на сынод усіх беларускіх і ўкраінскіх епіскапаў, прадставіў ім цяжкое й проста бязвыхаднае палажэньне іх цэрквы й запытаўся, каго гэта цэрква, маючы на воку дабро сваё, павінна слухаць: патрыярха цараградзкага, патрыярха маскоўскага дзевяць гадоў таму ўстаноўленага, ці ўрэшце папу рымскага? Біскупы аднагалосна пастанавілі ўзнавіць Флёрэнтыйскую унію.

На другім жа такім сынодзе ў 1594 г., так жа ў Берасьці, былі ўжо выбраны дэлегаты ў Рым у асобе Кірылы Тэрлецкага, епіскапа Луцкага і Гіпацага Пацея, епіскапа берасьцейскага. У 1595 г. дэлегаты былі ўжо ў Рыме, дзе ад сябе й ад імя ўсёй цэрквы беларускай і украінскай злажылі вызнаньне веры паводле пастаноў сабору Флёрэнтыйскага. Пасьля гэтага папа напісаў ліст да епіскапаў усёй беларуска-ўкраінскай мітраполіі, у якім радзіць, каб яны сабраліся яшчэ на трэці

сынод у той жа Берасьць і ў прысутнасці сваіх паслоў урачыста паўтарылі тое самае вызнаньне веры. Напісаў так жа папа ліст і да караля польскага Зыгмунта III, у якім прасіў яго, каб уніяты агулам, а так жа й уніяцкае духавенства, былі ўва ўсім што да грамадзкіх правоў роўныя з лаціннікамі.

Вось жа гэты трэці сынод згодна з воляй Папы сабраўся ў Берасьці 6.X.1596. У гэтым саборы, апрача епіскапаў цэрквы украінскай, былі ад цэрквы беларускай і прынялі унію: Гермоген, архіепіскап полацкі й вітэбскі, і Іван Гоголь, епіскап пінскі й тураўскі. Ад імя караля на саборы былі прысутнымі Мікалай Крыштоф Радзівіл і ведамы канцлер Леў Сапэга.

Аднак поўнага аднадумства ня было й тут. Епіскап львоўскі Балабан і епіскап пярэмыскі Копыстэнскі, ня гледзячы на тое, што раней на унію былі згадзіўшыся, цяпер пашлі проціў уніі.

Пад іх верхаводствам і ўкраінскага магната К. Астроскага ў той жа час, у тым жа Берасьці яны сабралі сабор проціўунійны й пачалі адкрытую з уніяй барацьбу.

Як бачым, проціўунійная праца пачалася на землях украінскіх. Адтуль жа барацьба гэта перакінулася й на землі беларускія, дзе з уніяй змагалася асабліва віленскае царкоўнае брацтва, а за ім менскае й іншыя. Аднак гэта проціўунійнае змаганьне ў Беларусі аказалася бязсільным. Зь бегам часу на ўсіх беларускіх землях, з выняткам епіскапства мсьціслаўскага ў магилёўшчыне, унія прынялася й пусьціла глыбокія карэньні. Унію ня прыняла толькі епархія мсьціслаўская, якая адна толькі ў Беларусі станавіла проціўунійны асяродак і да якой належалі ўсе дызуніты ўсёй Рэчыпаспалітай польскай. На землях жа ўкраінскіх за гадоў сто ад Берасьцейскай уніі злучыліся так жа з Рымам і ўспомненыя епархіі - львоўская й пярэмыская.

Берасьцейская унія трымалася й разьвівалася на беларускіх землях, як увідзім пазьней, 243 гады. За гэты так вялікі час яна настолькі зраслася з беларускай душой, што, ужо сьмела можна сказаць, сталася сапраўды народнай беларускай верай. Але прыгледзімся бліжэй да яе.

Як беларусы духоўныя, так і многія сьветлыя адзінкі сьвецкія згадзіліся на унію для дабра сваёй цэрквы, бо сапраўды іншага выхаду яны ня мелі. Калі б яны гэтага не зрабілі, то ў будучыне як для беларускай цэрквы, так і для беларускай нацыі было б яшчэ горш. Згадзіўся на унію так жа й польскі ўрад - ды больш таго: ён яе пажадаў, падтрымліваў і адчасці праводзіў дзеля сваіх палітычных мэтаў. Праўда, палітычна тады ўжо беларускія й украінскія землі належылі